



**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Διπλωματική Εργασία : Ο περιφερειακός ρόλος της Τουρκίας
μεταψυχροπολεμικά, με έμφαση στα έτη 1990-1999

ΦΛΑΣΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ
ΑΜ 1209Μ019



ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ & ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : κ. Μ. ΕΥΡΥΒΙΑΔΗΣ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2011



MET
DNA



Στους Γονείς μου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ : Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ	
'90	8
A. Η Εδραίωση της Νέας Τουρκικής Δημοκρατίας	
(1923-1940)	9
A.1. Εξωτερική Πολιτική	9
A.2. Εσωτερική Πολιτική	13
A.3. Οικονομική Πολιτική	17
B. Ο "Επιτήδειος Ουδέτερος" (1940-1945)	19
B.1. Εξωτερική Πολιτική	19
B.2. Εσωτερική Πολιτική	21
B.3. Οικονομική Πολιτική	22
Γ. Η Νέα Πολιτική Εποχή (Δεκαετίες '50 & '60)	23
Γ.1. Εξωτερική Πολιτική	23
Γ.2. Εσωτερική Πολιτική	27
Γ.3. Οικονομική Πολιτική	32
Δ. Το "Καράβι" που Ονομάζεται Τουρκία Αντιμέτωπο με	33
Τρικυμία (Δεκαετία '70)	
Δ.1. Εξωτερική Πολιτική	33
Δ.2. Εσωτερική Πολιτική	35
Δ.3. Οικονομική Πολιτική	37
Ε. "Προσάραξη" σε Ήρεμα Νερά (Δεκαετία '80)	38
Ε.1. Εξωτερική Πολιτική	38
Ε.2. Εσωτερική Πολιτική	40
Ε.3. Οικονομική Πολιτική	44

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ : ΤΟ ΑΝΤΙΤΙΜΟ ΤΟΥ "ΑΝΟΙΓΜΑΤΟΣ"	
ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ (ΔΕΚΑΕΤΙΑ '90)	47
<i>A. Εξωτερική Πολιτική</i>	48
<i>B. Εσωτερική Πολιτική</i>	56
<i>Γ. Οικονομική Πολιτική</i>	61
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ : Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΧΥΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	70
<i>A. Ο Ρόλος του Στρατού στην Εξελικτική Πορεία της Τουρκίας</i>	70
<i>B. Αίτια και Μέθοδοι Ενίσχυσης του Τουρκικού Στρατού</i>	72
<i>Γ. Το Στράτευμα ως "Θεματοφύλακας" της Κεμαλικής Κληρονομιάς και η Επιδίωξη να Καταστεί η Τουρκία Περιφερειακή Στρατιωτική Υπερδύναμη</i>	74
<i>Δ. Έμφυχο Δυναμικό και Μέσα των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων</i>	79
<i>Δ.1. Έμφυχο Δυναμικό</i>	79
<i>Δ.2. Διατιθέμενα Μέσα</i>	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	86
ΧΑΡΤΕΣ	
<i>Χάρτης 1 : Η Τουρκία μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923)</i>	87
<i>Χάρτης 2 : Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στα Τέλη του 19^{ου} Αιώνα</i>	88
<i>Χάρτης 3 : Η Τουρκία μετά τη Συνθήκη των Σεβρών (1920)</i>	89

<i>Χάρτης 4 : Χάρτης Γραφείων Συντονισμού Προγραμμάτων του ΤΙΚΑ στο Εξωτερικό</i>	90
<i>Χάρτης 5 : Τουρκικές Εξαίρεσεις Βιέννης 1989</i>	91

ΠΙΝΑΚΕΣ

<i>Πίνακας 1 : Employed Persons by Kind of Economic Activity (15+ age)</i>	92
<i>Πίνακας 2 : Sectoral Shares in Gross National Product</i>	93
<i>Πίνακας 3 : Foreign Trade Indicators</i>	94
<i>Πίνακας 4 : Gross National Product by Kind of Economic Activity</i>	95
<i>Πίνακας 5 : Balance of Payments (old series)</i>	96
<i>Πίνακας 6 : Number of Selected Agricultural Equipment and Machinery</i>	97
<i>Πίνακας 7 : Foreign Trade Indicators</i>	98
<i>Πίνακας 8 : Number of Tourism Operation Licenced Accommodation Establishments and their Rooms And Beds</i>	99
<i>Πίνακας 9 : Population, Annual Growth Rate of Population, Number of Provinces, Districts, Towns, Villages and Population Density</i>	100
<i>Πίνακας 10: Non-institutional Population by Labour Force Status</i>	101
<i>Πίνακας 11: Gross National Product by Kind of Economic Activity</i>	102

ΣΧΗΜΑΤΑ

<i>Σχήμα 1 : Population and Annual Rate of Growth By Census Year</i>	103
<i>Σχήμα 2 : Number of Foreigners Arriving</i>	104
<i>Σχήμα 3 : Foreign Travel Receipts and Expenditures</i>	105

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	106
---------------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Τουρκία, χώρα με πολλές αντιφάσεις και ιδιαιτερότητες καθίσταται, εξαιτίας της σημαντικότητας γεωστρατηγικής της θέσης, πόλος έλξης του ενδιαφέροντος για την εξωτερική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή, κάτι που εκμεταλλεύεται ώστε να ικανοποιήσει τις επιδιώξεις της έναντι των γειτονικών της χωρών.

Η προσπάθεια της Τουρκίας, κυρίως τα τελευταία χρόνια, να καταστεί περιφερειακή δύναμη, της προσδίδει ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη μελέτη και κατανόησή της μέσω της έρευνας των Υλικών (Γεωγραφία, Πληθυσμός, Πηγές Πλούτου και Ένοπλες Δυνάμεις), των Υποκειμενικών (Ηγεσία και Κύρος του Κράτους) και των Λειτουργικών συντελεστών ισχύος (Πολιτικό Σύστημα, Διοίκηση του Κράτους, Στρατιωτική Κινητοποίηση και Θέση του Κράτους στο Διεθνές Σύστημα)¹. Και ανάμεσα σ' αυτούς τους συντελεστές, την έρευνα που κυρίως αναφέρεται στην Εξωτερική, Εσωτερική και Οικονομική Πολιτική, καθώς και στη Στρατιωτική Ισχύ.

Η παρούσα εργασία εστιάζει το ενδιαφέρον της στη δεκαετία του '90 για δύο λόγους :

Πρώτον, διότι η συστημική αλλαγή που συντελέστηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80, οδήγησε την Τουρκία στη διεκδίκηση νέου ρόλου στο διεθνές περιβάλλον, στην αναδιαμόρφωση της εξωτερικής της πολιτικής και στην αναζήτηση νέων συμμάχων. Σημαντικό ρόλο στην ανωτέρω εξέλιξη διαδραμάτισε και το ότι «τόσο οι μεγάλες, όσο και οι μικρές δυνάμεις συνήθως διαθέτουν σημαντική ευλυγισία αναφορικά με την επιλογή συμμάχων, και οι μικρές δυνάμεις είναι λιγότερο πιθανόν να είναι στενά συνδεδεμένες με μια μεγάλη δύναμη απ' ό,τι σε ένα διπολικό σύστημα»² και

Δεύτερον, διότι η συγκεκριμένη δεκαετία έφθασε στο ανώτατο σημείο τη σήψη και παρακμή τόσο στον οικονομικό τομέα, όσο και στον τομέα της εσωτερικής πολιτικής της Τουρκίας και θεωρείται ο πρόδρομος για την έλευση των "καθαρών χειρών", που έδωσαν μια νέα δυναμική στη χώρα.

Σκοπός της εργασίας είναι να προσπαθήσει να καταδείξει, μέσα από την ιστορική εξέταση και την εξέλιξη των κυριοτέρων παραγόντων ισχύος, ότι η Τουρκία, ιδίως μετά το θάνατο του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ και εκμεταλλευόμενη τη γεωστρατηγική της θέση, επεδίωκε την προώθηση των επιδιώξεων της και την ανάδειξή της ως περιφερειακής υπερδύναμης με ηγεμονικό ρόλο και έχοντας τουλάχιστον επιρροή στην ευρύτερη περιοχή της,

¹Ηλίας Κουσκουβέλης, «Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις», Ποιότητα, Αθήνα, 2004, σ.σ. 147-186

²John Mearsheimer, «Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων», Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σ. 662

αν όχι και κρυφοκοιτάζοντας προς την αναβίωση της άλλοτε κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ανωτέρω επιδιώξεις φαίνονται και από τα αναγραφόμενα στο βιβλίο "Το Στρατηγικό Βάθος" του Υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας Αχμέτ Νταβούτογλου περί πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής σε όλα τα επίπεδα τόσο προς Δυσμάς, όσο και προς Ανατολάς³.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τρία Μέρη : Το Πρώτο Μέρος εξετάζει μέσω της κατάτμησης σε χρονικές περιόδους τους συντελεστές ισχύος της Εξωτερικής, Εσωτερικής και Οικονομικής Πολιτικής από την ανακήρυξη της Τουρκίας ως Νέας Ανεξάρτητης Δημοκρατίας (1923) έως και τη δεκαετία του 1980. Το Δεύτερο Μέρος, που συνιστά και το βασικό αντικείμενο της εργασίας, εξετάζει τους ίδιους συντελεστές ισχύος για τη δεκαετία του 1990 και το Τρίτο Μέρος αφιερώνεται στην εξέταση της Στρατιωτικής Ισχύος της χώρας, λόγω της ιδιαιτερότητας και του ειδικού βάρους που διαθέτει ο παράγοντας αυτός, καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Επ' ευκαιρία, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους Καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν και κυρίως τον κ. Ευρυβιάδη για την καθοδήγηση και τις συμβουλές του στην εκπόνηση αυτής της εργασίας, αλλά και τον κ. Λαγγίδη για την πολύτιμη βοήθεια του. Τέλος, ευχαριστώ τους γονείς μου για τη συμπαράσταση και υποστήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας.

³ « Η Τουρκία θα πρέπει, σε παγκόσμιο επίπεδο, να αναδεικνύει και να προβάλλει τον υψίστης σημασίας γεωπολιτικό και γεωοικονομικό ρόλο της στην περιοχή για το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ..... Στην ασιατική ήπειρο η Τουρκία θα πρέπει να αναπτύξει διμερείς σχέσεις και στρατηγικές στον γεωγραφικό άξονα Ανατολής – Δύσης και πρωτίστως με τη Ρωσία, την Κίνα και την Ιαπωνία», βλ. Ahmet Davutoğlu «*Stratejik Derinlik. Türkiye' nin Uluslararası Konumu*» Kure Yaninlari, Istanbul, 2004, σ.398 και Ιωάννης Μάζης, «*Η Γεωπολιτική της Ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία*», Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σ.77

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ : Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΤΑΤΟΥΡΚ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1990

Τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής είναι :

Πρώτον (1923-1940), η αυταρχική διακυβέρνηση του ιδρυτή της Νέας Τουρκικής Δημοκρατίας Ατατούρκ που στόχευε, με την εφαρμογή αρχών, στην εδραίωση της Δημοκρατίας και στην εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας των συνόρων του νέου κράτους, στην εξομάλυνση των σχέσεων με όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις και επομένως την αποκατάσταση της θέσης της στο διεθνές περιβάλλον, στη συνοχή και σταθερότητα της κοινωνίας, στον εκσυγχρονισμό-εκδυτικισμό αυτής, που προϋπέθετε το μετασχηματισμό της με την επιβολή μεταρρυθμίσεων "εκ των άνω" σε πολιτικό, νομικό, θεσμικό και οικονομικό επίπεδο και τέλος στον πλήρη έλεγχο της οικονομίας από το κράτος.

Δεύτερον (1940-1945), η διατήρηση της στάσης του "επιτήδειου ουδέτερου" κατά το Β'ΠΠ, παρά τις υποχρεώσεις της που απέρρεαν από τις Συμφωνίες που είχε υπογράψει, αλλά και οι μυστικές συνδιαλλαγές "δούναι και λαβείν", με όλους τους αντιμαχόμενους για αποκόμιση κερδών, γεγονότα που αποτελούν τον "καθρέφτη" της τουρκικής πολιτικής συμπεριφοράς.

Τρίτον (δεκαετίες '50 και '60), η νέα πολιτική εποχή που κυριαρχείται από την καταστρατήγηση της Κεμαλικής αρχής περί ουδετερότητας και την ένταξή της στο Δυτικό Συνασπισμό, την άνοδο του Δημοκρατικού Κόμματος (ΔΚ) στην εξουσία και τις μεγάλες κοινωνικές αναταραχές με αποκορύφωμα την κήρυξη πτώχευσης (1958), το πραξικόπημα του 1960 που επιβεβαιώνει το ρόλο του Στρατού ως "θεματοφύλακα" του Κεμαλισμού, ακόμη και έναντι "εσωτερικών" απειλών και τις κρίσεις της Κύπρου, που αποκαλύπτουν ότι τα συμφέροντα της Τουρκίας δεν συμπλέουν πάντοτε με τα συμφέροντα της Δύσης.

Τέταρτον (δεκαετία '70), τη δεκαετία αυτή, το "καράβι" που ονομάζεται Τουρκία βρέθηκε αντιμέτωπο με τρικυμία. Πραγματοποιείται το δεύτερο πραξικόπημα από ανώτατους αξιωματικούς (1971), δεδομένου ότι στη χώρα κυριαρχούν συγκρούσεις ακροδεξιών με ακροαριστερούς και στη μέση οι Ισλαμιστές. Προσπαθεί να στηριχθεί από Άραβες, εισβάλλει στην Κύπρο (1974), με αποτέλεσμα την κορύφωση της έντασης με την Ελλάδα και την απομόνωσή της από τη διεθνή κοινότητα και τέλος οδηγείται το 1978 στο σημείο οικονομικού κραχ και

Πέμπτον (δεκαετία '80), η δεκαετία αυτή ξεκινάει με τη "σκληρή" χούντα του Κενάν Εβρέν (1980). Ο Τουργκούτ Οζάλ αναλαμβάνει τα καθήκοντα του

"τσάρου" της οικονομίας και στη συνέχεια την πρωθυπουργία (1983) και οδηγεί την Τουρκία σε ήρεμα νερά, σε οικονομική ανάπτυξη και επανάκτηση του διεθνούς της κύρους, με την εφαρμογή της φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής και τη μεταστροφή από τον "εσωστρεφή" στον "εξωστρεφή" σχεδιασμό με την επιδότηση των εξαγωγών.

A. Η Εδραίωση της Νέας Τουρκικής Δημοκρατίας (1923-1940)

A.1. Εξωτερική Πολιτική

Το Κεμαλικό σύνθημα «Ειρήνη στην πατρίδα, ειρήνη στον κόσμο»⁴, υποδηλώνει την πολιτική βούληση και εκφράζει την ιδεολογία του ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο Ατατούρκ, λαμβάνοντας υπόψη τη διεθνή συγκυρία, επιχειρεί να προωθήσει την ειρηνική διευθέτηση των προβλημάτων στις διεθνείς σχέσεις και μια ρεαλιστική εξωτερική πολιτική στοχεύοντας, αφενός στο να αποφύγει την επίδειξη περαιτέρω προβολής αντίστασης στις μεγάλες Ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις - και επομένως στην ικανοποίηση του διεθνούς συστήματος - και αφετέρου στο να αποκτήσει μια νέα διεθνή "ύπαρξη" η Τουρκία, με βάση τα εδάφη που κατοχυρώθηκαν με τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923)⁵ -Χάρτης 1.

Με την προσέγγιση αυτή ο Ατατούρκ, αντί να επιδιώξει για τη χώρα του μια ισχυρή θέση στο διεθνές σύστημα και την ανάδειξή της σε εναλλακτικό της Δύσης κέντρο ισχύος, επέλεξε τη στατική και όχι τη δυναμική άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Ο σκοπός της πολιτικής αυτής ήταν η με κάθε μέσο προάσπιση των συνόρων της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας και η διατήρηση της ενότητας και ακεραιότητας αυτής, αποποιούμενος κάθε είδους διεθνούς ευθύνης και παραιτούμενος από οποιεσδήποτε αξιώσεις⁶.

Η κατανόηση της εφαρμοζόμενης καθώς και της μελλοντικής εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, προϋποθέτει την κατανόηση της εξωτερικής πολιτικής του παρελθόντος, πάντοτε λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στο διεθνές σύστημα. Επίσης σημαντικό ρόλο στην εξέταση της εξωτερικής πολιτικής διαδραματίζουν οι καθοριστικοί παράγοντες που τη διαμορφώνουν και οι οποίοι γενικά αναφέρονται στη γεωπολιτική και γεωστρατηγική θέση μιας χώρας. Οι παράγοντες αυτοί εξετάζονται σε σχέση με τα παγκόσμια συμφέροντα και ανταγωνισμούς, τις

⁴Μιχάλης Μορώνης, «Η Άγκυρα και το αμερικανικό...καρότο», Αφιέρωμα Τουρκία, «Ο "άγνωστος" γείτονας», Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 1999, σ.4

⁵Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.σ.123-124

⁶Ο.π.

ιστορικές εμπειρίες και τις ψυχολογικές επιδράσεις απ' αυτές, τα ισχυρά και τρωτά σημεία των παραγόντων ισχύος, την πολιτική ιδεολογία της ελίτ που κυβερνά και τις επιπτώσεις των συστημικών αλλαγών στις διεθνείς σχέσεις της χώρας⁷.

Αναφερόμενοι επιγραμματικά στους ανωτέρω παράγοντες, οι οποίοι επηρέασαν τις επιλογές του Ατατούρκ, πρέπει να επισημάνουμε τα εξής :

Πρώτον, τη δεδομένη αξία της γεωστρατηγικής και γεωπολιτικής θέσης της "κατ' όνομα" ισλαμικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επειδή περιελάμβανε τα Βαλκάνια (Αλβανία, Ελλάδα, Βουλγαρία, πρώην Γιουγκοσλαβία και μεγάλο μέρος της Ρουμανίας), τη σημερινή Τουρκία και τα σημερινά κράτη της Συρίας, του Λιβάνου, της Ιορδανίας, του Ιράκ, του Κουβέιτ, του Ισραήλ, εδάφη της Σαουδικής Αραβίας και της Βορείου Αφρικής (Αιγύπτου, Λιβύης, Τυνησίας και Αλγερίας) –Χάρτης 2. Βρισκόταν, δηλαδή, πραγματικά στο επίκεντρο των θαλασσίων και χερσαίων διασυνδέσεων Δύσης - Ανατολής και Βορά - Νότου, με φυσιολογικό επακόλουθο την προσέλκυση του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία)⁸.

Η Ελληνική και η Αιγυπτιακή κρίση κατέστησαν φανερή την αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προκάλεσαν αφενός ανησυχίες, τόσο στη Βρετανία για την πιθανή ένταξη της Αυτοκρατορίας στη Ρωσική σφαίρα επιρροής, όσο και στην Αυστρία για την αυξανόμενη Ρωσική κυριαρχία στα Βαλκάνια, αφετέρου δε έγινε αισθητός και πάλι ο ανταγωνισμός Βρετανίας και Γαλλίας για την ηγεμονία. Αυτό το πρόβλημα, που έγινε γνωστό το 19^ο αιώνα ως "Ανατολικό Ζήτημα" με "μεγάλο ασθενή" την Οθωμανική Αυτοκρατορία, απασχολούσε τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες επεδίωκαν, με το διαμελισμό της Αυτοκρατορίας, την ταυτόχρονη ικανοποίηση των εξεγερθέντων Βαλκανικών λαών αλλά και των δικών τους συμφερόντων, χωρίς να διαταραχθεί η ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη⁹.

Από την άλλη πλευρά, οι συνεχείς συγκρούσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις Χριστιανικές Ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Ρωσία, Αυστρία, Ουγγαρία, Ιταλία κλπ), αλλά και η αδυναμία επιβολής της επί των εξεγερθέντων βαλκανικών λαών, έφθειραν την Αυτοκρατορία και της προκάλεσαν άγχος για την υπεράσπιση των εκάστοτε εναπομεινάντων εδαφών, καθώς και τη διατήρηση της εσωτερικής ενότητας, διακόπτοντας πλήρως τις σχέσεις με τα απολεσθέντα εδάφη. Αυτό είχε σαν συνέπεια την επικράτηση της στρατηγικής : " ή απόλυτη κυριαρχία ή απόλυτη εγκατάλειψη",

⁷Mustafa Aydin, « *The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey's European Vocation*» στο Gerd Nonneman, et.al, «*Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe*», Routledge, Abingdon, 2005, σ.σ.198-199

⁸Erik Zurcher, «*Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.σ.53-54

⁹Ο.π., σ.σ.84-85

η οποία και οδήγησε στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής με βάση την αμυντική στρατηγική κατά μήκος των συνόρων¹⁰.

Δεύτερον, η ανάπτυξη διάφορων ιδεολογικών-κοινωνικών ρευμάτων, που αναζητούσαν τη διάσωση του Οθωμανικού κράτους, καταδεικνύουν την κοινωνική κρίση που αντιμετώπιζε η Αυτοκρατορία, καθώς και τη σύγκρουση εθνικής ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού, που ακόμα και στις μέρες μας δεν έχει ξεπεραστεί¹¹. Πιο συγκεκριμένα, η αποτυχία τόσο του Οθωμανισμού, όσο και του Πανισλαμισμού να αποτρέψουν τον εθνικισμό και τις αυτονομιστικές δράσεις των υπόδουλων λαών της Αυτοκρατορίας, είχε σαν αποτέλεσμα τον παραγκωνισμό τους από τους Νεότουρκους και την υιοθέτηση απ' αυτούς του Παντουρκισμού¹², ο οποίος χρησιμοποιήθηκε σαν κατευθυντήρια γραμμή της τότε Οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής¹³.

Τρίτον, το καταληκτικό σημείο του αποκαλούμενου "Ανατολικού Ζητήματος" ήταν η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, στις 10 Αυγούστου 1920. Αν και ποτέ δεν εκτελέστηκε, παρέμεινε μέχρι και σήμερα βαθιά χαραγμένη στο υποσυνείδητο των Τούρκων ως το "Σύνδρομο των Σεβρών", δεδομένου ότι η Συνθήκη αυτή προέβλεπε μόνο ένα μικροσκοπικό κράτος στη βόρεια Μικρά Ασία για την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁴ -Χάρτης 3.

Ο ρεαλιστής Ατατούρκ, έχοντας πλήρη επίγνωση του ότι δεν μπορούσε να βασιστεί σε κανέναν από τους λεγόμενους "παράγοντες ισχύος" επειδή υπήρχε οικονομική εξαθλίωση, κόπωση και ψυχική καταρράκωση του τουρκικού λαού, καταπόνηση του τουρκικού Στρατού, ανύπαρκτη οικονομική ικανότητα, έλλειψη τεχνολογίας και τεχνογνωσίας και κατεστραμμένες υποδομές, σε συνδυασμό και με το εχθρικό διεθνές περιβάλλον, αντιλήφθηκε ότι δεν υπήρχαν άλλα περιθώρια από το να αγωνιστεί για την επιβίωση του κράτους και τη διατήρηση της ενότητας του λαού.

Με βάση αυτήν την επιδίωξη, έθεσε το ιδεολογικό πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής, το οποίο αναφερόταν στην προσπάθεια για διατήρηση του status quo, στη διατήρηση σαφούς ουδετερότητας έναντι των Μεγάλων Δυνάμεων, στην αποκατάσταση φιλικών σχέσεων με τα γειτονικά κράτη, στην

¹⁰ Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.σ. 99-100

¹¹ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.σ. 70-71

¹² Ο Παντουρκισμός ήταν μια ιδεολογία ακραίου αλυτρωτισμού, που εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και οραματιζόταν τη συνένωση όλων εκείνων των λαών που μιλούσαν τις τουρκικές γλώσσες, με τη δημιουργία ενός ενιαίου τουρκικού κράτους που θα περιελάμβανε όλες τις περιοχές στις οποίες αυτοί ζούσαν. Βλ. Jacob Landau, «Παντουρκισμός», Θέτιλη, Αθήνα, 1985, σ.σ. 14, 23

¹³ Ο.π., σ.σ. 76-80

¹⁴ Lenore Martin, et.al., «The Future of Turkish Foreign Policy», BCSIA, Massachusetts, 2004, σ. 9

προώθηση της Τουρκίας στο σύγχρονο πολιτισμό και στην προσήλωση σε μια ρεαλιστική προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής¹⁵.

Πράγματι, βασιζόμενος ο Ατατούρκ σε μια μικρή ελιτίστικη ομάδα, στην έμπειρη γραφειοκρατία, στο επιδέξιο διπλωματικό σώμα και πάνω απ' όλα στο Στρατό, προχώρησε επιβάλλοντας "εκ των άνω", σε όλες τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις. Συγκεκριμένα, η εξωτερική φιλειρηνική πολιτική του ήταν απαραίτητη για την επίτευξη των εγχώριων μεταρρυθμίσεων. Έτσι, αποκατέστησε φιλικές σχέσεις με το νέο Σοβιετικό κράτος (Συνθήκες της 13-10-1921 και 17-12-1925), εξασφαλίζοντας τα βόρεια σύνορα του. Στα Βαλκάνια, προχώρησε σε μια σειρά συμφωνιών και συμβάσεων φιλίας και συνεργασίας με Ελλάδα, Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία και την τότε Γιουγκοσλαβία, με αποκορύφωμα τη δημιουργία του Βαλκανικού Συμφώνου το 1934¹⁶.

Όσον αφορά στις βλέψεις για τις πρώην Οθωμανικές Αραβικές περιοχές, όχι μόνο εγκαταλείφθηκαν οποιεσδήποτε προσπάθειες διεκδίκησής τους, δεδομένου ότι δεν συμπεριλαμβανόντουσαν στις γεωπολιτικές αντιλήψεις της νέας ηγεσίας¹⁷, αλλά αντίθετα, το 1937 υπογράφηκε στο Σάνταμπαντ με το Ιράκ, το Ιράν και το Αφγανιστάν ένα, παρόμοιο με το Βαλκανικό, Σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας¹⁸. Πρωταρχικός στόχος ήταν ο εκσυγχρονισμός- εκδυτικισμός της τουρκικής κοινωνίας, δύο έννοιες που είχαν ταυτόσημη σημασία στο μυαλό των Τούρκων ηγετών, γεγονός που προϋπέθετε, όχι μόνο την αποφυγή εντάσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις (Γαλλία για βόρεια Συρία, Βρετανία για Ιράκ και Ιταλία για Αδριατική), αλλά και την προώθηση καλών σχέσεων μ' αυτές, εφαρμόζοντας εξωτερική πολιτική χαμηλών τόνων και ίσων αποστάσεων προς όλες τις κατευθύνσεις.

Η Τουρκία κατάφερε το 1932 να γίνει δεκτή στην ΚΤΕ, ενώ εκμεταλλευόμενη τη διεθνή συγκυρία, πέτυχε με τη Συνθήκη του Μοντρέ το 1936 την αναθεώρηση όρων της Συνθήκης της Λωζάννης, σχετικά με το καθεστώς των Στενών του Βοσπόρου υπέρ των τουρκικών συμφερόντων¹⁹. Συνέπεια αυτού αποτέλεσε η επανεμφάνιση της Τουρκίας στο διεθνές προσκήνιο ως σημαντικός παράγων στην ευαίσθητη αυτή περιοχή, προκαλώντας έτσι τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων για ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μ' αυτήν.

¹⁵Mustafa Aydin, « *The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey's European Vocation*» στο Gerd Nonneman, et.al, «*Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe*», Routledge, Abingdon, 2005, σ.209

¹⁶Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «*Μετακεμαλισμός*», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.σ.99-101

¹⁷Lenore Martin, et.al, «*The Future of Turkish Foreign Policy*», BCSIA, Massachusetts, 2004, σ.18

¹⁸Erik Zürcher, «*Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.270

¹⁹Γιαλλουρίδης, ό.π., σ.101

Λίγο αργότερα, το 1939, χρησιμοποιώντας με εξαιρετική δεξιότητα την τακτική του "δούναι και λαβείν" (με αόριστες υποσχέσεις), κατάφερε με τη βοήθεια των Γάλλων, να θέσει υπό την κυριαρχία της και σε βάρος της Συρίας την Αλεξανδρέττα, αφού προηγουμένως είχε δημιουργήσει την αίσθηση στους Γάλλους ότι θα μπορούσαν να κερδίσουν ένα σύμμαχο (την Τουρκία) στην ευαίσθητη περιοχή της Εγγύς και Μέσης Ανατολής²⁰.

A.2. Εσωτερική Πολιτική

Ο Ατατούρκ θεωρείται μια από τις σπουδαιότερες ηγετικές μορφές της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας. Η μεγάλη του συμβολή έγκειται στην οικοδόμηση μιας νέας Τουρκίας πάνω στις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας(29 Οκτωβρίου 1923). Γνωρίζοντας ο Ατατούρκ ότι η εσωτερική πολιτική μιας χώρας θα πρέπει να εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή και σταθερότητα, σε συνάρτηση με το διεθνές περιβάλλον, να υποδηλώνει το ρόλο που θέλει να διαδραματίσει η χώρα και να αντιμετωπίζει τους κινδύνους που εμφανίζονται, δημιούργησε μια νέα εθνική ταυτότητα. Έννοιες όπως "*πατρίδα*" και "*έθνος*", απέκτησαν τη μέγιστη αξία, ενώ παράλληλα η έννοια *Τούρκος* απέκτησε μια νέα υπόσταση, παύοντας να σημαίνει κάτι το υποδεέστερο.

Μέσα σε ένα εξαιρετικά εχθρικό εξωτερικό περιβάλλον, κατάφερε ο Ατατούρκ να δώσει στο μόρφωμα που προέκυψε από τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εθνική ανεξαρτησία και να θέσει τις βάσεις για έναν κοινωνικό μετασχηματισμό, εκσυγχρονίζοντας – εκδυτικίζοντας τη χώρα.

Το κατά πόσο επηρεάστηκε η εσωτερική πολιτική από το διεθνές περιβάλλον φαίνεται από την ακόλουθη επισήμανση : «είναι ιστορικά διαπιστωμένο ότι οι μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν το κράτος και τη γραφειοκρατία υπήρξαν αποτέλεσμα αλλαγών του διεθνούς συστήματος και του ισοζυγίου δυνάμεων σε βάρος του Οθωμανικού/ Κεμαλικού κράτους. Οι κρατούντες και στις δύο περιπτώσεις, είτε για να επιβιώσουν είτε διότι αντιμετώπιζαν αδήριτες ανάγκες, είτε διότι έπρεπε να εξουδετερώσουν εξωτερικές πιέσεις Μεγάλων Δυνάμεων, είτε γιατί έπρεπε, όπως στην περίπτωση του Μουσταφά Κεμάλ, ν' αντιμετωπίσουν θανάσιμους κινδύνους κατά του τουρκικού έθνους, ή , τέλος, διότι έπρεπε να συστρατευθούν με την κυρίαρχη δύναμη, υλοποιούσαν εκ των άνω τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις και

²⁰Ο.π.

αλλαγές, ή συνήθως εξήγγειλαν νομοθετικά και άλλα μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή χωρίς να τα εφαρμόζουν»²¹.

Καθ' όλη τη διάρκεια της εξουσίας του και μέχρι το θάνατο του το 1938, ο Ατατούρκ επεδίωκε συμμαχίες και φιλικές σχέσεις με όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις, καταφέροντας να αντιστρέψει το ιδιαίτερα εχθρικό εξωτερικό περιβάλλον. Παράλληλα, εγκαθιδρύοντας στο εσωτερικό ένα μονοκομματικό καθεστώς, επέβαλε όλες εκείνες τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις που θα ωθούσαν την Τουρκία προς τον εκδυτικισμό, θα έκοβαν κάθε γέφυρα με το παρελθόν (Οθωμανική Αυτοκρατορία) και θα υποβάθμιζαν κάθε στοιχείο που τους ένωνε με τις υπόλοιπες μουσουλμανικές χώρες (θρησκεία- Ισλάμ). Συγχρόνως, καταπολεμώντας και απομονώνοντας τις μειονότητες, κατάφερε να δημιουργήσει κοινωνική συνοχή εντός του καθαρά τουρκικού πληθυσμού της χώρας. Θα μπορούσε, λοιπόν, να ειπωθεί ότι κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου είχε επιτευχθεί, σε γενικές γραμμές, σταθερότητα αν και δεν επιτρεπόταν καμία αντιπολιτευτική φωνή να εκφραστεί ελεύθερα.

Το έμβλημα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (ΡΛΚ) του Ατατούρκ, που προήλθε από τη μετονομασία του Λαϊκού Κόμματος (ΛΚ) το 1924, είναι τα έξι βέλη τα οποία συμβολίζουν τις έξι θεμελιώδεις και αμετάβλητες αρχές του Κεμαλισμού²², που είναι : ο Ρεπουμπλικανισμός, που καθιέρωνε τη λειτουργία του κράτους στα πλαίσια ενός Συντάγματος²³, ο Σεκουλαρισμός²⁴, που δεν αφορούσε μόνο στο διαχωρισμό θρησκείας – κράτους, αλλά και στον παραγκωνισμό της θρησκείας σε ζητήματα που άπτονταν της δημόσιας ζωής και στην υποταγή της στον κρατικό έλεγχο, ο Εθνικισμός, που συνέβαλε κυρίως στη δημιουργία μιας νέας τουρκικής εθνικής ταυτότητας, ο Λαϊκισμός, που ουσιαστικά επρόκειτο, όχι μόνο για την άρνηση της ύπαρξης κοινωνικών τάξεων, αλλά και της προάσπισης των συμφερόντων αυτών, ο Κρατισμός, σύμφωνα με τον οποίο το κράτος θα αποκτούσε τον κυρίαρχο ρόλο στον τομέα της οικονομίας και η Επαναστατικότητα, που αφορούσε στην αφοσίωση στις μεταρρυθμίσεις και στις αλλαγές που θα οδηγούσαν στην πρόοδο. Αυτές οι αρχές

²¹Μάριος Ευρυβιάδης, «*Διεθνές Σύστημα και Μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία*», στο Μάριος Ευρυβιάδης, et.al, «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκία Κοινωνική Συγκρότηση και Πολιτικό Σύστημα"», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, σ.1

²²Bernard Lewis, «*Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*», Τόμος Ι, Παπαζήση, Αθήνα, 2001, σ.560

²³Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «*Μετακεμαλισμός*», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.73

²⁴Για την κοσμική ιδεολογία αναφέρεται ότι : «το Ισλάμ δεν είναι όπως ο Χριστιανισμός απλά και μόνο μια θρησκεία αλλά συνύπαρξη θρησκείας και πολιτείας σε ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο, ώστε Ισλάμ δίχως το πολιτικό στοιχείο – δίχως συγκεκριμένη επικράτεια – να θεωρείται χωλό και να τελεί σε αδυναμία να λειτουργήσει». Περαιτέρω, ο διαχωρισμός της θρησκείας και συγκεκριμένα του Ισλάμ από το κράτος έχει ως αποτέλεσμα είτε την εξαφάνιση του πρώτου, είτε την υποκατάστασή του από τον Κεμαλισμό και τον Τουρκικό "εθνικισμό". Βλ. Νεοκλής Σαρρής, «*Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία*», Γόρδιος, Αθήνα, 1992, σ.56

ενσωματώθηκαν στο πρόγραμμα του Κόμματος το Μάιο του 1931, ενώ συμπεριλήφθηκαν στο τουρκικό Σύνταγμα το 1937²⁵.

Πέρα από το ποιές ιδέες απαρτίζουν τον Κεμαλισμό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η εξέταση της ίδιας της λειτουργίας του στο πλαίσιο της κοινωνίας. Ο σημαντικότερος στόχος του Ατατούρκ ήταν να εκσυγχρονίσει την Τουρκία. Μάλιστα, αυτός ο εκσυγχρονισμός ταυτιζόταν πλήρως με τον εκδυτικισμό²⁶. Όμως, στην προσπάθειά του αυτή να εκσυγχρονίσει τη χώρα, ο Ατατούρκ εγκατέστησε ένα ολοκληρωτικό και αυταρχικό καθεστώς, όπου από τη μια πλευρά υπήρχαν οι "πεφωτισμένοι", δηλαδή μια νέα κρατική ελίτ, που εμφανίστηκε με τους Νεότουρκους και αποτελείτο κυρίως από τους Κεμαλικούς πολιτικούς, στρατιωτικούς και διανοούμενους, και από την άλλη πλευρά επικρατούσε ο κορπορατισμός, μια αταξική κοινωνία²⁷.

Η ύπαρξη μιας συγκεκριμένης ελίτ δείχνει τη συνέχεια μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Κεμαλικού Κράτους²⁸. Η ελίτ αυτή, εμφανιζόταν ως η μόνη που γνώριζε την αλήθεια στην οποία έπρεπε να οδηγήσει τη λαϊκή μάζα. Σε αυτά τα πλαίσια, ο Κεμαλισμός εξελίχθηκε σε μια νέα πολιτική θρησκεία, καταλύοντας όλες τις ελευθερίες, παρεμποδίζοντας την ύπαρξη οποιουδήποτε δημοκρατικού θεσμού και χρησιμοποιώντας την εκκοσμίκευση σε μια λανθάνουσα βάση, αφού υποτιμούσε τη σημασία της θρησκείας και απαγόρευε τις θρησκευτικές ελευθερίες²⁹.

Επισημαίνεται ότι, τόσο η ταύτιση κράτους – έθνους, όσο και ο τουρκικός εθνικισμός, είχαν μετατραπεί σε αρχές της νομιμοποίησης του ολοκληρωτικού κράτους, κατακερματίζοντας το λαό με βάση τα πιστεύω του και την ταυτότητα του (π.χ. μουσουλμάνοι, υποστηρικτές της κοσμικότητας κλπ)³⁰.

Ο Ατατούρκ, διαθέτοντας την αναγκαία πολιτική βούληση, προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις που στόχευαν στο ξερίζωμα της "εικόνας" και της ιδέας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το μυαλό, την καρδιά και τη ψυχή του λαού, με την καθιέρωση μιας νέας Τουρκικής "ταυτότητας" και με τον προς

²⁵Erik Zürcher, «*Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.σ. 247-248

²⁶Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Νιαζί Κιζίλγιουρεκ : « Η ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι η ιστορία ενός σχεδίου εκμοντερνισμού. Σύμφωνα με αυτό το σχέδιο ο εκμοντερνισμός και ο εκδυτικισμός είναι το ίδιο πράγμα και η Τουρκική Δημοκρατία πρέπει να είναι η αντικατάσταση του "σύγχρονου πολιτισμού" από το δυτικό πολιτισμό. Αυτό το σχέδιο δεν ήταν αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας. Αντίθετα είχε επιβληθεί εκ των άνω, από "κοινωνικούς μηχανικούς" που είχαν λάβει την κρατική εξουσία στα χέρια τους». Βλ. Νιαζί Κιζίλγιουρεκ «*Η Ελίτ και ο Homo Kemalicus*», Αφιέρωμα Τουρκία «Ο "άγνωστος" γείτονας», Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 1999, σ.2

²⁷Ο.π.

²⁸Μάριος Ευρυβιάδης, «*Διεθνές Σύστημα και Μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία*», στο Μάριος Ευρυβιάδης, et.al, «*Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκία Κοινωνική Συγκρότηση και Πολιτικό Σύστημα"*», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, σ.2

²⁹Κιζίλγιουρεκ, ό.π., σ.2

³⁰Ο.π., σ.3

Δυσμάς προσανατολισμό της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, επίκεντρο των μεταρρυθμίσεων ήταν : η "Ιστορία" (την ξαναέγραψε), η "Γλώσσα" (επέβαλε το λατινικό αλφάβητο), η "Θρησκεία" (την περιθωριοποίησε και την ήλεγξε με τον πατριωτισμό) και οι "Παραδόσεις - Συνήθειες" (κατήργησε το φέσι κλπ). Επισημαίνεται ότι, η πλήρης ταύτιση κράτους – κόμματος διευκόλυνε τον ολοκληρωτικό έλεγχο όλων των θεμάτων από τη συγκεκριμένη εξουσιαστική ομάδα του Ατατούρκ. Πιο συγκεκριμένα, οι σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις περιελάμβαναν :

Πρώτον, κατάργηση του Σουλτανάτου το 1922 και εδραίωση στη θέση του της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923) και του μονοκομματικού κράτους (1925). Παράλληλα, το 1923, η Άγκυρα έγινε η νέα πρωτεύουσα της χώρας.

Δεύτερον, κατάργηση του Χαλιφάτου το 1924, καθώς και μιας σειράς θεσμών σχετικών με τη θρησκεία (όπως : τα βακούφια και οι αδελφότητες, τα ισλαμικά δικαστήρια και ο Ιερός νόμος, οι τουρμπέδες ,δηλ. τα ιερά τεμένη και οι τεκέδες, δηλ. τα κοινόβια των δερβίσηδων, το Υπουργείο Θρησκευτικών Υποθέσεων και Βακουφίων, τα Ιεροδιδασκαλεία, οι μεντρεσέδες, δηλ. τα ισλαμικά ανώτατα θρησκευτικά ιδρύματα, κλπ)³¹.

Τρίτον, συνταγματική αναγνώριση του Ισλάμ το 1924, ως επίσημης θρησκείας του κράτους³² και κατάργηση του συγκεκριμένου άρθρου το 1928. Επιπρόσθετα, στο Σύνταγμα του 1924 προβλέφθηκε η αρμοδιότητα της Βουλής ως προς τη νομοθετική εξουσία και των ανεξάρτητων δικαστηρίων, ως προς τη δικονομική λειτουργία.

Τέταρτον, αντικατάσταση του φεσιού από το καπέλο το 1925 και προώθηση της δυτικής ενδυμασίας³³.

Πέμπτον, κατάργηση το 1926, των τίτλων ευγενείας (π.χ. μπέης, πασάς κλπ), με εξαίρεση το Στράτευμα, υιοθέτηση του ευρωπαϊκού ημερολογίου, καθώς και μιας σειράς κωδίκων δυτικού τύπου, όπως π.χ. ο ελβετικός αστικός κώδικας. Επιπρόσθετα, κατάργηση της πολυγαμίας και του θρησκευτικού γάμου³⁴ και καθιέρωση του πολιτικού γάμου, του δικαιώματος διαζυγίου, των ίσων δικαιωμάτων των συζύγων, του γάμου μεταξύ αλλόθρησκων και της δυνατότητας αλλαγής του θρησκεύματος³⁵.

³¹David Shankland, «Ισλάμ και Κοινωνία στην Τουρκία»,Κριτική,Αθήνα,2003,σ.49

³²Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.440 υποσημ.14

³³Bernard Lewis, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας», Τόμος Ι,Παπαζήση,Αθήνα,2001,σ.σ.523,530

³⁴Zurcher,ό.π.,σ.237

³⁵Lewis,ό.π.,σ.536

Έκτον, αντικατάσταση το 1928, σε πρώτη φάση, των αραβικών αριθμητικών συμβόλων από τα αντίστοιχα διεθνή και στη συνέχεια της αραβικής αλφαβήτου από τη λατινική³⁶.

Έβδομον, απόκτηση από τις γυναίκες του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι το 1934 και καθιέρωση των επωνύμων³⁷. Συγχρόνως, απαγόρευση στους κληρικούς, ανεξαρτήτου δόγματος, να φορούν τη θρησκευτική ενδυμασία, εξαιρώντας βεβαίως τα μέρη λατρείας³⁸ και

Ογδοον, καθιέρωση της Κυριακής ως αργία³⁹ και συνταγματική αναγνώριση του κοσμικού κράτους το 1937⁴⁰.

Μετά το θάνατο του Ατατούρκ, στις 10 Νοεμβρίου 1938, τον διαδέχτηκε στο προεδρικό αξίωμα ο Ισμέτ Ινονού⁴¹, ο οποίος και αποτέλεσε το συνεχιστή της πολιτικής του⁴².

A.3. Οικονομική Πολιτική

Η ανακήρυξη της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας (1923), βρήκε τη χώρα να έχει μετατραπεί σε ερείπια μετά τις συνεχείς εχθροπραξίες των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Οι καταστροφές σε επίπεδο υποδομών έπληξαν κυρίως τους σιδηρόδρομους και τις γέφυρες, ενώ η μαζική μετανάστευση και η θνησιμότητα στους πληθυσμούς της Ανατολίας, προκάλεσαν την ερήμωση τεράστιων περιοχών, με άμεση συνέπεια τη συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού στη γεωργία, που απασχολούσε περίπου τα ¾ του συνολικού πληθυσμού⁴³ - Πίνακας 1.

Η βιομηχανική παραγωγή ήταν σχεδόν ανύπαρκτη –Πίνακας 2, ενώ η συσσώρευση κεφαλαίων, η επιχειρηματικότητα, η τεχνογνωσία και η οργανωτικότητα, εμφανίζονταν κυρίως στους μειονοτικούς πληθυσμούς (Έλληνες, Εβραίους και Αρμένιους εμπόρους, τραπεζίτες, εμποροκαραβοκυραίους, εργοστασιάρχες και τεχνίτες), με αποτέλεσμα η υποχρεωτική μετανάστευσή τους να συντελεί στην απομάκρυνση του

³⁶Ο.π.,σ.σ.542-544

³⁷Zurcher,ό.π.,σ.σ.242,254

³⁸Lewis,ό.π.,σ.530 υποσημ.89

³⁹Zurcher,ό.π.,σ.254

⁴⁰Shankland,ό.π.,σ.49

⁴¹Ο Ισμέτ Ινονού διετέλεσε πρωθυπουργός για δώδεκα συναπτά έτη (1925-1937), Βλ. Zurcher,ό.π.,σ.248

⁴²Ο.π.,σ.σ.251

⁴³Ο.π.,σ.σ.226-228

εκπαιδευμένου και έμπειρου δυναμικού του βιομηχανικού και εμπορικού τομέα ⁴⁴.

Για να αντιμετωπίσει, ο Ατατούρκ, την κατάσταση αυτή και να καταπολεμήσει τη φτώχεια της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού, προχώρησε στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για οικονομική ανάπτυξη, ενεργοποιώντας τα στοιχεία της οικονομικής ικανότητας όπως η γεωργία, η εκβιομηχάνιση, οι μεταφορές, οι τεχνολογικές δυνατότητες και η αξιοποίηση των φυσικών πηγών πλούτου.

Πιο συγκεκριμένα, ο σημαντικότερος τομέας της τουρκικής οικονομίας παρέμεινε ο αγροτικός, ο οποίος υποστηρίχθηκε με εισαγωγές χιλιάδων σύγχρονων μηχανημάτων, ενώ παράλληλα δόθηκε έμφαση στη κατασκευή δρόμων, γεφυρών και σιδηροδρόμων, που συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη. Μέχρι το 1929 είχαν κατασκευαστεί 800χλμ σιδηροδρομικού δικτύου και μέχρι το 1930 είχαν εξαγοραστεί 3000χλμ από ξένες σιδηροδρομικές εταιρείες, που κυριαρχούσαν στις δυτικές περιοχές της χώρας. Ταυτόχρονα, άρχισαν να κτίζονται καινούργιες πόλεις με σύγχρονη αρχιτεκτονική και πολλές ευκολίες, ενώ τα επαρχιακά κέντρα απέκτησαν πλέον τη δική τους μονάδα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας⁴⁵.

Παράλληλα, εγκαινιάστηκε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης για να καταπολεμηθεί ο αναλφαριθμισμός στην τουρκική ύπαιθρο, με σκοπό να προετοιμαστούν μελλοντικά στελέχη και τεχνίτες, αλλά και να έλθουν η νεολαία και οι αγρότες πιο κοντά με την επιστήμη και την τεχνολογία του 20^{ου} αιώνα⁴⁶.

Βασικά, η οικονομική πολιτική της Τουρκίας τη δεκαετία του '20 υπήρξε φιλελεύθερη και χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος "Εθνικοποίησης της Οικονομίας", δεδομένου ότι εθνικοποιήθηκαν όλες οι ξένες επιχειρήσεις⁴⁷.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '20 η Τουρκία εξαρτιόταν από τις εισαγωγές, τις οποίες όμως κατάφερε να αντισταθμίσει χάρη στις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων (9% του ΑΕΠ εξαγωγές, έναντι 8,7% του ΑΕΠ εισαγωγές -Πίνακας 3), ενώ η συμμετοχή της βιομηχανίας στο συνολικό εθνικό προϊόν, το 1929, ήταν μόνο 9,1% (τα γεωργικά προϊόντα 49,8% και οι υπηρεσίες 41,2%) -Πίνακας 2. Όμως, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 επηρέασε και την "αγροτική" Τουρκία, μια χώρα με ασήμαντη ακόμη συσσώρευση κεφαλαίου σε ιδιωτικά χέρια και αδιανόητη τη συνεργασία με το

⁴⁴Ο.π.,σ.σ.227-228,263

⁴⁵Ο.π.,σ.σ.260,263-265

⁴⁶Ο.π.,σ.σ.261-262

⁴⁷Βασίλης Νότης, «Εκβιομηχάνιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Τουρκία», Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών,Αθήνα,1986,σ.42

ξένο κεφάλαιο, δεδομένου ότι μόλις πριν λίγα χρόνια είχε εθνικοποιήσει όλες τις ξένες επιχειρήσεις⁴⁸.

Το μονοκομματικό σύστημα του Ατατούρκ που κυβερνούσε τη χώρα, με απαγορευμένο το συνδικαλισμό στην Τουρκία και επηρεασμένο από το μοντέλο ανάπτυξης της Σοβιετικής Ένωσης, επέβαλε το 1931 την αρχή του "Κρατισμού", δηλαδή της εκβιομηχάνισης με τη δημιουργία κρατικών βιομηχανικών επιχειρήσεων, καθώς και τοπικών εταιρειών και κρατικών τραπεζών. Στην πραγματικότητα, η επιβολή της αρχής του κρατισμού αποσκοπούσε αφενός μεν στη συγκρότηση μιας εθνικής οικονομίας, στην οποία θα στηριζόταν το εθνικό κράτος, αφετέρου δε στη διαμόρφωση μιας τουρκικής αστικής τάξης, που θα εξαρτιόταν από το κράτος και επομένως δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει ανατρεπτικά⁴⁹.

Η αρχή του "Κρατισμού", η οποία στην αρχή παρουσιάστηκε ως ιδεολογική αρχή του κόμματος και στη συνέχεια κατοχυρώθηκε συνταγματικά, παρέπεμπε περισσότερο σε έναν "Κεμαλικό οικονομικό πατριωτισμό" που απέκλειε σταδιακά τους μειονοτικούς για λόγους "πατριωτικούς"⁵⁰.

Αξίζει να σημειωθεί ότι καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, μόνο το 1938 σημειώθηκε έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο (-3,9 εκατ.\$ - Πίνακας 3), ενώ το 1939 παρατηρήθηκε διπλασιασμός του ακαθάριστου βιομηχανικού προϊόντος της Τουρκίας. Ταυτόχρονα, άρχισε να εμφανίζεται η αστική τουρκική τάξη, δεδομένου ότι η κρατική δραστηριότητα ευνόησε σειρά δραστηριοτήτων που ενεργοποιήθηκαν και επωφελήθηκαν από τις ανάγκες της βιομηχανίας⁵¹.

Β. Ο "Επιτήδειος Ουδέτερος" (1940-1945)

Β.1. Εξωτερική Πολιτική

Μετά το θάνατο του Ατατούρκ το Νοέμβριο του 1938, η τουρκική εξωτερική πολιτική εμφανίζει σημάδια επιφυλακτικότητας και καιροσκοπισμού. Ο Ισμέτ Ινονού, συνεργάτης και συνεχιστής της πολιτικής του Ατατούρκ, πίστευε ότι «η αποτελεσματική διπλωματία βασίζεται στο ρεαλισμό και την εκμετάλλευση των ευκαιριών και όχι στις αρχές της ηθικής»⁵². Σε συνδυασμό δε, με τις αδυναμίες παραγόντων ισχύος της χώρας (ανύπαρκτη οικονομική ικανότητα, μικρές στρατιωτικές δυνάμεις και καχεκτική κοινωνία), αλλά και με

⁴⁸Ο.π.,σ.43

⁴⁹Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004 σ.σ.66-67,96 υποσημ. 65, 110

⁵⁰Ο.π.,σ.94, υποσημ.106

⁵¹Νότης,ό.π.,σ.44

⁵²Frank Weber, «Ο επιτήδειος ουδέτερος», Θέτιλη, Αθήνα, 1983, σ.17

τις παγκόσμιες αβεβαιότητες, εφήρμοσε μια "φαινομενικά" ουδέτερη και ανεξάρτητη από εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις εξωτερική πολιτική, η οποία είχε σαν γνώμονα το εθνικό συμφέρον της χώρας και την εξασφάλιση ίσων αποστάσεων και καλών σχέσεων με όλους τους εμπολέμους⁵³.

Η στάση που κράτησε η Τουρκία στις όποιες προσπάθειες των αντιμαχομένων να την εμπλέξουν με το μέρος τους στον πόλεμο, καταδεικνύει την, για πρώτη φορά μετά το θάνατο του Ατατούρκ, εμφάνιση ενός είδους Οθωμανικού επεκτατισμού. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το ότι, εκμεταλλευόμενη τη γεωπολιτική και γεωστρατηγική της θέση, διεκδικούσε απροκάλυπτα ως αντάλλαγμα για την εμπλοκή της να της αποδοθούν εδάφη σε βάρος όλων σχεδόν των γειτόνων της (Βαλκάνια, νησιά Αιγαίου, Δωδεκάνησα, Κύπρος, Μέση Ανατολή, Αίγυπτος και Καύκασος)⁵⁴.

Ενδεικτικό της νοοτροπίας και της φιλοσοφίας των Τούρκων στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, είναι και η δήλωση του Τούρκου υπουργού των εξωτερικών Αράς τον Οκτώβριο του 1938, δηλαδή λίγο πριν την έκρηξη ενός Ευρωπαϊκού πολέμου, ότι «η Άγκυρα θα πολεμούσε ως σύμμαχος οποιουδήποτε από τους αντιμαχομένους της προσέφερε τα μεγαλύτερα ανταλλάγματα»⁵⁵. Πράγματι, η πολιτική ουδετερότητας της Τουρκίας, κάτι που ικανοποιούσε έστω και στο ελάχιστο τις επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων, της απέφερε πανταχόθεν αύξηση των εμπορικών συναλλαγών, οικονομική βοήθεια, δάνεια με ευνοϊκούς όρους και στρατιωτικό εξοπλισμό, παρά τη μη τήρηση των υποχρεώσεων της που απέρρεαν από την υπογραφή Συνθήκης Φιλίας με Βρετανία και Γαλλία (Μάιος 1939) όταν άρχισαν οι εχθροπραξίες στην Ευρώπη, με πρόφαση την έλλειψη μέσων και την οικονομική ανικανότητα⁵⁶.

Επισημαίνεται ότι με την ανάληψη της εξουσίας από τον Ινονού, ενθαρρύνθηκε μια σημαντική έκρηξη τουρκικού αντισημιτισμού, την εκδήλωση του οποίου είχε αποφύγει με μεγάλη προσοχή ο Ατατούρκ. Από την άλλη, ο Β'ΠΠ αποτέλεσε μια πολύ καλή ευκαιρία για επανεμφάνιση του Παντουρκισμού, οι οπαδοί του οποίου πίστευαν ότι συντασσόμενοι με τη Γερμανία⁵⁷ θα μπορούσαν να έχουν αξιώσεις στο Ιράν, Ιράκ, Σοβιετική Ένωση, Κύπρο και Δωδεκάνησα. Έτσι, παρά την επίσημη θέση της Τουρκίας, πιστεύεται ότι ο Παντουρκισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων⁵⁸.

⁵³ Ο.π., σ.σ. 15-17

⁵⁴ Ο.π., σ.σ. 13, 16-17

⁵⁵ Ο.π., σ. 48

⁵⁶ Ο.π., σ.σ. 16, 47, 73, 83

⁵⁷ Jacob Landau, «Παντούρκισμός», Θέπλη, Αθήνα, 1985, σ.σ. 113, 150-151

⁵⁸ Χρήστος Ιωαννίδης, «Νέο-Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός 1955-1995», Τροχαλία, Αθήνα, 1995, σ.σ. 64-65

Τελικά, το Φεβρουάριο του 1945, οπότε ο πόλεμος είχε ουσιαστικά τελειώσει, η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας και της Ιταλίας, προκειμένου να βρεθεί μετά από το πέρας αυτού στο πλευρό των νικητών⁵⁹.

B.2. Εσωτερική Πολιτική

Το καθεστώς της Τουρκίας κατά τις δεκαετίες του '30 και '40, παρουσίαζε ορισμένες ομοιότητες με το φασιστικό καθεστώς της Ιταλίας⁶⁰. Η αυταρχικότητα, η καταπίεση και η προσωπολατρεία ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο κατά την διάρκεια διακυβέρνησης της χώρας από τον Ινονού, «ενώ κάθε αντίθετη φωνή συσχετιζόταν με την "πέμπτη φάλαγγα"»⁶¹. Η κυβέρνηση και οι πρωθυπουργοί βρίσκονταν υπό το στενό έλεγχο του Ινονού και υποχρεώνονταν να ακολουθήσουν την πολιτική που εκείνος τους επέβαλε⁶².

Ο ρατσισμός και μια εντόνως αντιμειονοτική διάθεση επικράτησαν στο εσωτερικό της Τουρκίας, κατά τα πρώτα χρόνια του Β'ΠΠ. Ενδεικτικό των ανωτέρω είναι η ψήφιση μιας σειράς νόμων (1938) που απαγόρευαν την είσοδο κυνηγημένων Εβραίων στην Τουρκία⁶³. Ένα δεύτερο παράδειγμα αυτής της πολιτικής αποτελεί η έγκριση από τη Βουλή (1942) του "φόρου στην περιουσία". Ο κύριος στόχος αυτού του φόρου ήταν οι μειονότητες των Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων, ενώ ο απώτερος σκοπός του ήταν η συντριβή αυτών και η υπαρπαγή των περιουσιών τους. Βέβαια, ο φόρος αυτός δεν έπληξε μόνο τις μειονότητες, αλλά και την ίδια την εικόνα της Τουρκίας στο εξωτερικό⁶⁴.

Παράλληλα, ο Ινονού αντιμετώπιζε την έντονη δυσαρέσκεια, όχι μόνο του απλού λαού, αλλά κυρίως όσων είχαν στηρίξει το Κεμαλικό κίνημα· κι' αυτό εξαιτίας του ότι η οικονομική πολιτική που ακολούθησε, για την κάλυψη των στρατιωτικών αναγκών, οδήγησε σε άνοδο του πληθωρισμού που έπληξε κυρίως τις ομάδες που τον είχαν υποστηρίξει⁶⁵.

⁵⁹Frank Weber, «Ο επιτήδειος ουδέτερος», Θέτιλη, Αθήνα, 1983, σ.279

⁶⁰Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.252

⁶¹Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.65

⁶²Zürcher, ό.π., σ.251

⁶³Bozarslan, ό.π., σ.67

⁶⁴Bernard Lewis, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας», Τόμος Ι, Παπαζήση, Αθήνα, 2001, σ.σ.579-586

⁶⁵Zürcher, ό.π., σ.276

B.3. Οικονομική Πολιτική

Η ουδετερότητα της Τουρκίας κατά το Β'ΠΠ και το ισχύον αναχρονιστικό φορολογικό σύστημα που βασιζόταν στα μεικτά κέρδη, οδήγησαν στην ισχυροποίηση του ιδιωτικού κεφαλαίου που δρούσε κυρίως στο εμπόριο. Οι ανάγκες τροφοδοσίας λόγω της επιστράτευσης, έδωσαν ώθηση στη μαύρη αγορά με αποτέλεσμα την άνοδο του τιμαρίθμου, γεγονός που συνέβαλε στη συσσώρευση σημαντικού πλούτου σε ιδιωτικά χέρια⁶⁶.

Η όξυνση των οικονομικών προβλημάτων, οδήγησε την τουρκική κυβέρνηση στη ψήφιση του Νόμου Εθνικής Προστασίας (1940), ο οποίος καταργούσε ορισμένες ευνοϊκές διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας και επανέφερε τον Οθωμανικό φόρο στον αγροτικό τομέα, που αντιστοιχούσε στο 10% της παραγωγής, καθώς και στη ψήφιση του Νόμου που επέβαλε τη Φορολογία της Περιουσίας (1942), ο οποίος έπληξε κυρίως τις μειονότητες (Έλληνες, Εβραίους, Αρμένιους), γεγονός που καταδεικνύεται από την είσπραξη 285 εκατ. Λ.Τ. απ' αυτές, έναντι του συνολικού ποσού είσπραξης των 315 εκατ. Λ.Τ.⁶⁷

Συνοπτικά, η οικονομική πολιτική της πρώτης περιόδου της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας χαρακτηρίζεται από την "Εθνικοποίηση", τον "Κρατισμό", τη λήψη μέτρων για την εκβιομηχάνιση της χώρας, τη σταδιακή εμφάνιση ισχυρής αστικής τάξης και την έναρξη συσσώρευσης κεφαλαίων σε τουρκικά χέρια, πάντοτε με τη συμμετοχή ή τον έλεγχο του Στρατού.

⁶⁶Βασίλης Νότης, «Εκβιομηχάνιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Τουρκία», Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986, σ.45

⁶⁷Ο.π., σ.σ.46-48

Γ. Η Νέα Πολιτική Εποχή (Δεκαετίες '50 & '60)

Γ.1. Εξωτερική Πολιτική

Η Τουρκία τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας '50 προσπάθησε να ενταχθεί στην αμυντική ομπρέλα ασφάλειας της Δύσης. Κύριες αιτίες γι' αυτό ήταν τα νέα συστημικά δεδομένα που προέκυψαν μετά το Β'ΠΠ και οι νέες διεθνείς ισορροπίες, η πολιτική του Στάλιν στην Ανατολική Ευρώπη και οι απαιτήσεις του για τροποποίηση των συνόρων με την Τουρκία, καθώς και η εγκατάσταση μιας μεικτής τουρκορωσικής αμυντικής δύναμης στα Στενά για την ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας, προκειμένου να υπογραφεί ένα νέο Σύμφωνο Φιλίας Σοβιετικής Ένωσης-Τουρκίας⁶⁸.

Η τουρκική ηγεσία, χρησιμοποιώντας για άλλη μια φορά τη γεωπολιτική σημασία της χώρας, κατάφερε να πείσει τους Δυτικούς συμμάχους ότι αποτελούσε πράγματι μια περιφερειακή δύναμη στη συγκεκριμένη περιοχή του πλανήτη⁶⁹. Η πολιτική αυτή, η οποία παραβίασε εκ των πραγμάτων την Κεμαλική αρχή για ουδετερότητα στην εξωτερική πολιτική, εκπορεύτηκε από την ανάγκη προάσπισης της ακεραιότητας της χώρας, παρά από τη διεκδίκηση κάποιας ιδιαίτερης θέσης στο διεθνές σύστημα⁷⁰.

Η στρατηγική αυτή επιλογή της Τουρκίας, που αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μεταπολεμικά, προωθούσε μεν την επιδίωξη του Ατατούρκ για εκσυγχρονισμό-εκδυτικισμό της τουρκικής κοινωνίας, περιόριζε όμως τις σχέσεις της με τα άλλα εναλλακτικά κέντρα ισχύος, γεγονός που με την πάροδο του χρόνου της δημιούργησε εμπόδια στις σχέσεις της με τα κράτη που δεν συμμετείχαν στη Δυτική συμμαχία⁷¹.

Έτσι, με τη διακήρυξη του περίφημου "Δόγματος Τρούμαν", στις 12 Μαρτίου 1947, εγκρίθηκε η στρατιωτική και οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ και προς την Τουρκία, ενώ τον Ιούνιο του ίδιου έτους τέθηκε σε εφαρμογή το Σχέδιο Μάρσαλ, μια γιγαντιαία αμερικανική οικονομική βοήθεια προς τις Ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Τουρκίας, που στόχευε στην ανοικοδόμηση των οικονομιών τους και στην εξάλειψη της φτώχειας, που δημιουργούσε κατάλληλες συνθήκες για επέκταση του κομμουνισμού⁷².

⁶⁸ Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.278

⁶⁹ Χρήστος Μηνάγιας, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 2010, σ.40

⁷⁰ Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.126

⁷¹ Ο.π.

⁷² Zürcher, ό.π., σ.σ.278-279

Η πολιτική επιδίωξη της ενεργούς συμμετοχής στο πλευρό της Δύσης κατά το Ψυχρό πόλεμο, σε συνδυασμό με την απόλυτη αφοσίωση της τουρκικής ηγεσίας στις ΗΠΑ και την αποστολή στρατευμάτων στην Κορέα, απέδωσε τα επιθυμητά αποτελέσματα : εκτός των προαναφερθέντων ("Δόγμα Τρούμαν" και "Σχέδιο Μάρσαλ"), η Τουρκία έγινε αποδεκτή ως ιδρυτικό μέλος του ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) στις 16-4-1948, αποτέλεσε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 8-8-1949 και τελικά εντάχθηκε στη Βορειοατλαντική Συμμαχία (NATO) το 1952⁷³.

Η επιδίωξη της τουρκικής ηγεσίας για πλήρη ενσωμάτωση της χώρας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, προϋπέθετε την ευθυγράμμιση της εξωτερικής πολιτικής με τα συμφέροντα των Δυτικών κέντρων ισχύος και ιδιαίτερα αυτών των ΗΠΑ. Πράγματι, ακολουθώντας αυτή τη μονοδιάστατη φιλοδυτική πολιτική αναγνώρισε, πρώτη από τις χώρες της περιοχής, το νεοσύστατο κράτος του Ισραήλ (1949) και στο πλευρό των ΗΠΑ και Γαλλίας υποστήριξε την είσοδό του στον ΟΗΕ⁷⁴. Παράλληλα, συντασσόμενη πλήρως με τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, υποστήριξε τη Βρετανία στην Αίγυπτο και τη Γαλλία στη Βόρεια Αφρική, αυξάνοντας ακόμα περισσότερο την ένταση με τον Αραβικό κόσμο.

Στα Βαλκάνια, με την προτροπή των ΗΠΑ, υπογράφηκε το 1953 ένα Βαλκανικό Σύμφωνο μεταξύ Τουρκίας, Ελλάδας και της τότε Γιουγκοσλαβίας, το οποίο αν και αποδείχθηκε εξίσου αναποτελεσματικό με το Σύμφωνο της Βαγδάτης, έδωσε την ευκαιρία στους Αμερικανούς να προσεγγίσουν το αντισοβιετικό καθεστώς της Γιουγκοσλαβίας⁷⁵. Το κυριότερο πρόβλημα που φαινόταν ότι αντιμετώπιζε η Τουρκία στην περιοχή αυτή, ήταν η Βουλγαρία η οποία, υποκινούμενη από τη Σοβιετική Ένωση και σε αντίποινα της αποστολής τουρκικών στρατευμάτων στην Κορέα, προχώρησε στην άμεση απέλαση εκατοντάδων χιλιάδων από τους τουρκόφωνους μουσουλμάνους κατοίκους της. Η Τουρκία έκλεισε τα σύνορα, τα οποία και άνοιξαν μετά την εκτόνωση της κρίσης το 1953⁷⁶.

Η κύρια όμως Βαλκανική συγκρουσιακή εμπλοκή της Τουρκίας, η οποία εγκλώβισε έκτοτε την εξωτερική πολιτική της χώρας, ήταν αυτή της αντιπαράθεσης με την Ελλάδα. Η τουρκική αντίδραση στο δίκαιο αίτημα για αυτοδιάθεση και απελευθέρωση του κυπριακού λαού από τη βρετανική αποικιοκρατία, αναζωπύρωσε παλιές διαφορές και εχθρότητες των δύο χωρών. Μια διαμάχη που εξακολουθεί να παραμένει άλυτη ακόμη και σήμερα⁷⁷.

⁷³Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.103

⁷⁴Ο.π., σ.105

⁷⁵Zurcher, ό.π., σ.310

⁷⁶Ο.π., σ.309

⁷⁷Γιαλλουρίδης, ό.π., σ.104

Οι σχέσεις της Τουρκίας με τις ΗΠΑ έφθασαν στο αποκορύφωμά τους με τη σύναψη συμφωνίας το 1959, η οποία προέβλεπε την εγκατάσταση πυραύλων "Ζεύς" στο τουρκικό έδαφος, με δυνατότητα μεταφοράς πυρηνικών κεφαλών. Στα ανταλλάγματα της εγκατάστασης των πυραύλων αυτών θεωρείται ότι εντάσσονται η προτροπή των Άγγλων για ενεργό ανάμιξη της Τουρκίας στο Κυπριακό (1961), καθώς και η υποβάθμιση εκ μέρους των ΝΑΤΟϊκών συμμάχων του πογκρόμ κατά των Ελλήνων της Τουρκίας (1955).

Τα κύρια χαρακτηριστικά της δεκαετίας του 1960, που οδήγησαν στον επαναπροσδιορισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, ήταν :

Πρώτον, η κρίση της Κούβας το 1962, που κατέληξε σε συμφωνία μεταξύ των υπερδυνάμεων για μη εγκατάσταση Σοβιετικών πυραύλων στην Κούβα, με ταυτόχρονη απομάκρυνση των Αμερικανικών πυραύλων "Ζεύς" από την Τουρκία. Αυτό απέδειξε ότι η Τουρκία αποτελούσε απλά ένα διαπραγματευτικό αντίβαρο στις στρατηγικές επιδιώξεις των υπερδυνάμεων και επομένως ανέτρεπε το αίσθημα ασφάλειας της χώρας που απέρρεε από τη μονοδιάστατη πολιτική της πρόσδεσης στον Αμερικανικό πόλο επιρροής⁷⁸ και

Δεύτερον, η στάση των Αμερικανών στην κρίση του Κυπριακού (1963), η οποία προκλήθηκε από την πρόταση του προέδρου της Κύπρου Μακάριου για τροποποίηση του Συντάγματος και η επιστολή του Αμερικανού προέδρου Λίντον Τζόνσον προς τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού, με την οποία απέτρεπε τη σχεδιαζόμενη τουρκική εισβολή στην Κύπρο⁷⁹.

Αυτά τα δύο γεγονότα πυροδότησαν έκρηξη εθνικισμού, αναζωπύρωση του Παντουρκισμού και κύμα αντιαμερικανισμού στην τουρκική κοινωνία. Ταυτόχρονα, ανέδειξαν τις αδυναμίες προώθησης των εθνικών συμφερόντων και τους περιορισμούς στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής εξαιτίας του ότι τα Δυτικά συμφέροντα δεν ταυτίζονταν πάντοτε με αυτά της Τουρκίας.

Αποτέλεσμα των γεγονότων αυτών ήταν η μεταβολή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, που από το μονοδιάστατο προσανατολισμό προς τη Δύση πέρασε σε μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική με τις ακόλουθες ενέργειες :

Πρώτον, στην υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (1963), η οποία αποσκοπούσε τόσο στη μείωση της εξάρτησής της από τις ΗΠΑ, όσο και στη μείωση του

⁷⁸ Lenore Martin, et.al, «*The future of Turkish Foreign Policy*», BCSIA, Massachusetts, 2004, σ.32

⁷⁹ Με την επιστολή αυτή ο πρόεδρος Τζόνσον προειδοποιούσε ότι οι ΗΠΑ δεν επρόκειτο να βοηθήσουν την Τουρκία στην περίπτωση παρέμβασης της Σοβιετικής Ένωσης υπέρ του Μακαρίου, ό.π., σ.σ.32-33

εκρηκτικού προβλήματος της ανεργίας που αντιμετώπιζε η χώρα, μέσω της οικονομικής ενσωμάτωσης σ' αυτήν εργατικού δυναμικού της⁸⁰.

Δεύτερον, στην επαναξιολόγηση των διεθνών της σχέσεων και ιδιαίτερα των οικονομικών συνεργασιών με τη Σοβιετική Ένωση και τις υπόλοιπες χώρες του Ανατολικού συνασπισμού, πολιτική που εξυπηρετούσε τα στρατηγικά συμφέροντα της χώρας και τις προτεραιότητες υπεράσπισής τους⁸¹.

Τρίτον, στην καθοριστική παρέμβαση του Τουρκικού Γενικού Επιτελείου στην εξασφάλιση της συνέχειας ιδιαίτερα της εξωτερικής πολιτικής, γεγονός που διασφαλίζεται από τη χάραξη αυτής και το συνεχή έλεγχο για τήρηση των κατευθυντηρίων οδηγιών του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας (ΣΕΑ), οι οποίες περιέχονται στο "Πρωτόκολλο Πολιτικής Εθνικής Ασφάλειας" και δέσμευαν, ανεξαρτήτως θέσης, όλους όσους εμπλέκονταν στην υλοποίησή της, αποκλείοντας έτσι την περίπτωση παρέκκλισης. Αυτό το Πρωτόκολλο συντάχθηκε για πρώτη φορά στα μέσα της δεκαετίας του '60⁸². Επομένως, «το Στράτευμα, δια του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας, κατέστη, εδώ και πέντε τουλάχιστον δεκαετίες, ο υπέρτατος επόπτης και ελεγκτής της δημόσιας και πολιτικής ζωής, από τα θέματα Εθνικής Ασφάλειας και Εξωτερικής Πολιτικής, έως και την ηθική των κορασίδων στα σχολεία»⁸³ και

Τέταρτον, στην προσπάθεια επαναπροσέγγισης του Αραβικού και Ισλαμικού κόσμου, η οποία διευκολυνόταν από την ύφεση της Αμερικανο-Σοβιετικής αντιπαράθεσης μετά την κρίση της Κούβας, η οποία και αποσκοπούσε :

α) Στην ενίσχυση της στρατηγικής της θέσης στην περιοχή της Εγγύς και Μέσης Ανατολής και επομένως στην ανάκτηση της σημασίας της στο στρατηγικό σχεδιασμό της Δύσης και ιδιαίτερα των ΗΠΑ⁸⁴.

β) Στην αναζήτηση διπλωματικής υποστήριξης για το Κυπριακό και στο Μεσανατολικό χώρο, λόγω των ιστορικών, πολιτιστικών και πολιτισμικών δεσμών με την περιοχή αυτή από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

γ) Στην εξασφάλιση νέων αγορών για την προώθηση τουρκικών προϊόντων και

⁸⁰ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.106

⁸¹ Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.127

⁸² Σάββας Καλεντερίδης, «Το "Πρωτόκολλο Πολιτικής Εθνικής Ασφαλείας" και ο ρόλος του στην άσκηση της εσωτερικής-εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας», στο Μάριος Ευρυβιάδης «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκική Εξωτερική Πολιτική"» Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

⁸³ Γιαλλουρίδης, ό.π., σ.σ.50-51

⁸⁴ Ο.π., σ.σ.98-99

δ) Στη σταδιακή αύξηση της επιρροής στις χώρες αυτές, γεγονός που θα συνέβαλε στην αναβάθμιση της διεθνούς της θέσης και θα της απέδιδε επιμερισμό του φυσικού πλούτου και της ισχύος της περιοχής αυτής⁸⁵.

Η στροφή αυτή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, σε συνδυασμό και με μια καθ' όλα Παντουρκική και ανθελληνική διάθεση του Τουρκές, ο οποίος οραματιζόταν τη Μεγάλη Τουρκία στην οποία θα συμπεριλαμβάνονταν η Κύπρος, η Δυτική Θράκη και η Θεσσαλονίκη⁸⁶, φανέρωσαν ξεκάθαρα τις βαθύτερες επιδιώξεις της Τουρκίας, για αναβίωση του Οθωμανικού επεκτατισμού και την καθιέρωσή της ως περιφερειακής δύναμης με ηγεμονικό ρόλο στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο του πλανήτη.

Γ.2. Εσωτερική Πολιτική

Η νίκη των Συμμάχων στο Β'ΠΠ που συνεπαγόταν και νίκη των δημοκρατικών αξιών, οι κακές σχέσεις Τουρκίας – Σοβιετικής Ένωσης και η συστημική αλλαγή του διεθνούς συστήματος, ο διπολισμός και ο Ψυχρός πόλεμος, επηρέασαν τόσο την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας (ξεκάθαρη πρόσδεση στο δυτικό άρμα), όσο και την εσωτερική πολιτική της (ανάγκη για εκδημοκρατισμό)⁸⁷.

Θα μπορούσε, λοιπόν, να ειπωθεί ότι σημαντικό ρόλο στην πορεία προς δημοκρατικότερους θεσμούς και στην ανοχή που επέλεξε ο Ινονού για αντιπολιτευτικές φωνές, έπαιξε η επιθυμία της Τουρκίας να πάρει με το μέρος της τη Δύση, ώστε να ξεφύγει από τη δυσάρεστη θέση (οικονομία -εξωτερική πολιτική) που είχε περιέλθει εξαιτίας της στάσης της στο Β'ΠΠ⁸⁸. Η ανάγκη, επίσης, για απομείωση των αντιδράσεων που είχε προκαλέσει η πολιτική του Ινονού τόσο στην κοινωνία, όσο και στο εσωτερικό του κόμματός του, συνιστούσε το δεύτερο λόγο επιδίωξης εκ μέρους του για ανοχή ύπαρξης αντιπολιτευτικής φωνής, που στην πραγματικότητα ήλπιζε ότι θα ήταν ελεγχόμενη και αποδυναμωμένη⁸⁹.

Η κορύφωση της όλης προσπάθειας για εκδημοκρατισμό ήρθε με τις ελεύθερες εκλογές που έλαβαν χώρα στις 14 Μαΐου 1950 και οι οποίες ανέδειξαν νικητή το ΔΚ (Δημοκρατικό Κόμμα). Την Προεδρία ανέλαβε ο

⁸⁵Νταβούτογλου, ό.π., σ.σ.101,107,127-128

⁸⁶Jacob Landau, «Παντουρκισμός», Θέτιλη,Αθήνα,1985,σ.202

⁸⁷Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.σ.277-279 και Μάριος Ευρυβιάδης, «Διεθνές Σύστημα και Μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία», στο Μάριος Ευρυβιάδης, et.al, «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκία Κοινωνική Συγκρότηση και Πολιτικό Σύστημα"», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών,σ.2

⁸⁸Bernard Lewis, «Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας. Τα Στάδια της Ανάδυσης», Τόμος Ι, Παπαζήση, Αθήνα,2001,σ.σ.605-608

⁸⁹Zurcher,ό.π.,σ.σ.275-277,288

Τζελάλ Μπαγιάρ και την πρωθυπουργία ο Αντνάν Μεντερές⁹⁰. «Η Τουρκία, που ανήκε στο δυτικό συνασπισμό έπρεπε να λειτουργεί "τύποις" δημοκρατικά. Έτσι ο πολυκομματισμός κατέστη αναπόφευκτος στην Τουρκία»⁹¹.

Μετά από 27 χρόνια απόλυτης διακυβέρνησης της χώρας από το ΡΑΚ, έφτασε η ώρα να αναλάβει τα ηνία της Τουρκίας ένα κόμμα της αντιπολίτευσης κουβαλώντας μαζί του τον αέρα της αλλαγής. Μια σημαντική αλλαγή, άλλωστε, αφορούσε στα χαρακτηριστικά των εκπροσώπων που συνέθεταν την κυβέρνηση και τη Βουλή, όπως π.χ. ότι ηλικιακά ήταν νεότεροι, προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (κυρίως εμπορικό - νομικούς κύκλους) από αυτές της στρατογραφειοκρατίας κλπ. Εξίσου σημαντική διαφορά συνιστά και το γεγονός ότι, μετά από προσπάθειες, το ΔΚ κατάφερε να θέσει υπό τον έλεγχο του κόμματος το γραφειοκρατικό μηχανισμό. Βέβαια, ο θρίαμβος για το ΔΚ επήλθε με τις εκλογές στις 2 Μαΐου 1954, όπου η δύναμή του ενισχύθηκε και τα ποσοστά του έφτασαν στο 58,4%. Η ανωτέρω επιτυχία οφειλόταν κυρίως στη βελτίωση της οικονομικής ικανότητας της Τουρκίας την περίοδο αυτή⁹².

Ένα άλλο πολύ σημαντικό γεγονός κατά την περίοδο αυτή είναι ότι το κεμαλικό Ισλάμ, που είχε επικρατήσει έναντι του "λαϊκού Ισλάμ" στο δημόσιο τομέα, αρχίζει να το προσεγγίζει μετά το τέλος του Β'ΠΠ, προκειμένου να αποφευχθούν οι φυγόκεντρες τάσεις και να επιτευχθεί η κοινωνική συνοχή και ενότητα. Με άλλα λόγια, επρόκειτο για τη διαδικασία αφομοίωσης του "λαϊκού Ισλάμ" στον Κεμαλισμό⁹³.

Εξετάζοντας το ρόλο του Ισλάμ, το οποίο αρχίζει σταδιακά να κάνει πιο εμφανή την παρουσία του από τη δεκαετία του '50, παρατηρείται η ενδυνάμωσή του αφενός λόγω της προσπάθειας εκκοσμίκευσης του κράτους σύμφωνα με τα Δυτικά δημοκρατικά πρότυπα, αφετέρου δε λόγω της προσπάθειας προσέγγισης της εκλογικής βάσης από τα δύο κυριότερα κόμματα (ΔΚ - ΡΑΚ)⁹⁴.

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι, από τη στιγμή που ανέλαβε το ΔΚ την εξουσία, προσπάθησε, μέσα από μια μετριοπαθή πολιτική, να διατηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία της θρησκευτικής έκφρασης και στη διατήρηση του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους. Σ' αυτό, όμως, που διέφεραν οι κυβερνώντες του ΔΚ από τη θετικιστική κοσμοθεωρία του Ατατούρκ και των ομοϊδεατών του σχετικά με το Ισλάμ, ήταν ότι οι πρώτοι δεν θεωρούσαν ότι η θρησκεία συνιστούσε πάντα εμπόδιο για την ανάπτυξη. Έτσι, κατά την περίοδο του ΔΚ προωθήθηκε η θρησκευτική ελευθερία, στην

⁹⁰Ο.π.,σ.σ.282,287-288,291

⁹¹Ευρυβιάδης,ό.π.,σ.2

⁹²Zurcher,ό.π., σ.σ.291-294

⁹³Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός»,Βιβλιόραμα,Αθήνα,2004,σ.σ.65-67

⁹⁴Ο.π.,σ.σ.68-70

οποία συμπεριλαμβάνονταν : η προσευχή στην αραβική γλώσσα, η αύξηση κατασκευής τζαμιών, η λειτουργία ιερατικών σχολών, η αποδοχή και νομιμοποίηση των θρησκευτικών οργανώσεων κλπ. Άλλωστε, το ΔΚ απευθυνόταν σε Ισλαμιστές ψηφοφόρους, κάνοντας έκκληση στα θρησκευτικά – Ισλαμικά αισθήματά τους⁹⁵.

Μετά τις εκλογές του 1954 η δύναμη του ΔΚ αρχίζει να μειώνεται, γεγονός που φάνηκε χαρακτηριστικά στις εκλογές του 1957, όπου το ΔΚ παρέμεινε στην εξουσία συγκεντρώνοντας, παρά την υπέρ του καλπονοθεία, μειωμένο ποσοστό ψήφων (47,3%). Αυτή η πτώση οφείλεται τόσο στην ολοένα και αυξανόμενη οικονομική κρίση που ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του '50, λόγω έλλειψης στρατηγικού σχεδιασμού για την οικονομία, όσο και στην απώλεια στήριξης του κόμματος εκ μέρους του πνευματικού και στρατογραφειοκρατικού κόσμου, λόγω της ολοένα και αυταρχικότερης διακυβέρνησης του ΔΚ⁹⁶.

Γενικά, οι σχέσεις των Στρατιωτικών με το Δημοκρατικό Κόμμα χαρακτηρίζονταν από επιφυλακτικότητα και καχυποψία. Πιο συγκεκριμένα, η κατάσταση ανάμεσα στο ΔΚ – ΡΛΚ –Στρατό ήταν ιδιαίτερα τεταμένη. Ο φόβος του ΔΚ για πιθανή συνωμοσία εναντίον του, το οδηγούσε σε ιδιαίτερα αυταρχικά μέτρα. Η τακτική αυτή του ΔΚ, σε συνδυασμό με την απόφασή του να συγκροτήσει, στις 18 Απριλίου 1960, εξεταστική επιτροπή της Βουλής για τη διερεύνηση των δραστηριοτήτων της αντιπολίτευσης, τη λογοκρισία που επέβαλε στα ΜΜΕ και στον πνευματικό κόσμο, καθώς και το ότι ολοκληρώθηκε το έργο της επιτροπής μέσα σε μόνο ένα μήνα, προκάλεσε έντονες κοινωνικές αναταραχές και ήταν από τις κύριες αφορμές που οδήγησαν στο πραξικόπημα της 27ης Μαΐου 1960⁹⁷.

Το πραξικόπημα του 1960-61, που οδήγησε στην επαναφορά της Κεμαλικής πολιτικής, πραγματοποιήθηκε για να προστατευθεί ο σεκουλαρισμός, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος εγκαθίδρυσης ενός μονοκομματικού και απολυταρχικού καθεστώτος από το ΔΚ και για να αποτραπεί ο κίνδυνος γενικευμένης σύγκρουσης στα πλαίσια της κοινωνικής αναταραχής που είχε προκύψει . Και αυτά αποτέλεσαν την κύρια αιτιολόγηση για το πραξικόπημα στο οποίο προέβη το Στράτευμα, καθ' όσον μια από τις μέριμνές του ήταν η διατήρηση της εθνικής ενότητας⁹⁸. Μια δε από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες των πραξικοπηματιών, ήταν εκείνη του

⁹⁵Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.σ.304-306

⁹⁶Ο.π., σ.σ.294,296,301,303,306

⁹⁷Ο.π., σ.σ.311-314

⁹⁸Metin Heper, «Turkey : Yesterday, today and tomorrow», Southeast European and Black Sea Studies, Vol.1,N.3,September 2001,σ.13
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454650>

Συνταγματάρχη και ριζοσπάστη Αλπασλάν Τουρκές, ο οποίος μάλιστα, επεδίωκε τη ριζική αλλαγή του πολιτικού συστήματος⁹⁹.

Οι πρώτες κινήσεις των πραξικοπηματιών ήταν να διαλύσουν το Κοινοβούλιο και να θέσουν το ΔΚ εκτός νόμου. Στη συνέχεια, ο Μεντερές, ο Ζορλού (Υπουργός Εξωτερικών) και ο Πολατκάν (Υπουργός Οικονομικών) απαγχονίστηκαν¹⁰⁰, ούτως ώστε να γίνει επίδειξη ισχύος αφού το ΔΚ είχε μεγάλο έρεισμα στους Ισλαμικούς κύκλους. Η ανατροπή και η "παραδειγματική" τιμωρία του Μεντερές θα μπορούσε, ίσως, να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι θίγονταν ζωικά συμφέροντα της μέχρι τότε Κεμαλικής άρχουσας τάξης, εξαιτίας της υποστήριξης από το ΔΚ θρησκευτικών κινήματων που προωθούσαν διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά συμφέροντα¹⁰¹.

Πρώτο μέλημα των πραξικοπηματιών ήταν η υιοθέτηση νέου Συντάγματος. «Κύριος στόχος των συντακτών του νέου συντάγματος ήταν να εμποδίσουν ένα μονοπώλιο της εξουσίας σαν κι αυτό του ΔΚ (και του ΡΛΚ προηγουμένως), χρησιμοποιώντας άλλους θεσμούς ως αντίβαρο στην εθνοσυνέλευση»¹⁰², γιατί η μη πρόβλεψη μηχανισμών ελέγχου στο Σύνταγμα του 1924, "διευκόλυνε" αυτό το μονοπώλιο¹⁰³.

Από τη μια πλευρά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι το νέο φιλελεύθερου προσανατολισμού Σύνταγμα εξασφάλιζε τις πολιτικές ελευθερίες, την αυτονομία των πανεπιστημίων, δικαστηρίων, ΜΜΕ, τον έλεγχο της άσκησης εξουσίας και έτσι συνέβαλε στην πορεία της χώρας προς τον εκδυτικισμό και εκσυγχρονισμό¹⁰⁴. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι το Σύνταγμα προέβλεπε την ίδρυση του ΣΕΑ (Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας), την πλειοψηφία του οποίου κατείχαν οι Στρατιωτικοί, σε συνδυασμό με την ανάληψη του προεδρικού αξιώματος από τον εκάστοτε Αρχηγό Γενικού Επιτελείου, οδήγησε στον περιορισμό της κοινοβουλευτικής ισχύος και στον πλήρη έλεγχο από τις Ένοπλες Δυνάμεις όλων των εκφάνσεων της πολιτικής ζωής και των κοινωνικών εκδηλώσεων¹⁰⁵.

Η περίοδος που ακολούθησε τις εκλογές του 1961 χαρακτηρίζεται, κυρίως, από δύο ζητήματα : 1. Την πολιτική αστάθεια με συνεχή εναλλαγή αποτυχημένων κυβερνήσεων συνεργασίας. Η περίοδος αυτή έληξε με τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1965, όπου κυριάρχησε το ΚΔ (Κόμμα Δικαιοσύνης) υπό την ηγεσία του μετριοπαθούς Ντεμιρέλ και υπό τη σιωπηρή

⁹⁹ Zurcher,ό.π.,σ.317

¹⁰⁰ Ο.π.,σ.σ.316,323

¹⁰¹ Συμεών Σολταρίδης, «Μπρος...Ισλάμ και Πίσω Ρέμα», Αφιέρωμα Τουρκία, «ο "άγνωστος" γείτονας», Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 1999, σ.σ.10-11

¹⁰² Zurcher,ό.π.,σ.319

¹⁰³ Ο.π.,σ.292

¹⁰⁴ Ο.π.,σ.σ.319-321

¹⁰⁵ Ο.π. και Γεράσιμος Καραμπελιάς «Στρατός και Πολιτική Εξουσία στην Τουρκία», Αφιέρωμα Τουρκία, «ο "άγνωστος" γείτονας», Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 1999,σ.8

έγκριση της ηγεσίας του Στρατεύματος και 2. Από την ανάγκη αντιμετώπισης της Κυπριακής κρίσης¹⁰⁶.

Η δεκαετία του '60, και ιδίως η περίοδος 1965-70, χαρακτηρίζεται από συνεχόμενες διεργασίες και εξελίξεις σε όλο το εύρος του πολιτικού συστήματος. Σ' αυτήν τη δεκαετία, ενδιαφέρον δεν παρουσιάζουν μόνο το ΚΔ ή το ΡΛΚ, αλλά κυρίως το ότι εμφανίζονται 4 πόλοι που επρόκειτο να επηρεάσουν την πολιτικοκοινωνική ζωή της χώρας : «μια άκρα δεξιά και μια ριζοσπαστική αριστερά, μια ισλαμιστική κινητικότητα και μια νέα κουρδική αμφισβήτηση»¹⁰⁷.

Επιπρόσθετα, η εσωτερική πολιτική σκηνή επηρεάστηκε έντονα και από τις εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και από τη στάση που τήρησε η χώρα έναντι αυτών. Η κρίση της Κούβας και η κρίση της Κύπρου οδήγησαν σε έντονο κοινωνικό αντιαμερικανισμό και σε στροφή της Τουρκίας προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής, για βελτίωση των σχέσεων και εύρεση νέων συμμάχων. Το γεγονός ότι το φιλελεύθερο Σύνταγμα του '61 επέτρεψε, στο όνομα του εκδυτικισμού και της εκδημοκρατικοποίησης, την πολιτική δραστηριοποίηση κομμάτων, όπως αυτό της ριζοσπαστικής αριστεράς ή του ισλαμικού κόμματος του Ερμπακάν, οδήγησε στο να μπορεί ο αντιαμερικανισμός της κοινωνίας να εκφράζεται σε πολιτικό επίπεδο. Κι' αυτό γιατί, σε αντίθεση με την επίσημη εξωτερική πολιτική δεκαετιών, αυτά τα κόμματα τάσσονταν ανοικτά υπέρ μιας τουρκοαραβικής συμμαχίας, υπέρ των Παλαιστινίων και υπέρ της ανάγκης ανεξαρτητοποίησης της Τουρκίας από τις ΗΠΑ¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Zurcher, ό.π., σ.σ.320-321, 324-326 και Καραμπελιάς, ό.π.

¹⁰⁷ Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.78

¹⁰⁸ Zurcher, ό.π., σ.σ.352-357

Γ.3. Οικονομική Πολιτική

Η περίοδος 1945-1950 χαρακτηρίστηκε από τις επιθέσεις κατά της πολιτικής του Κρατισμού του ΡΛΚ, τόσο από τους επιχειρηματικούς κύκλους στο εσωτερικό και το ΔΚ, όσο και από τους Αμερικανούς, με απαίτηση εφαρμογής φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής στο εξωτερικό. Συμπερασματικά, αυτή η περίοδος προετοίμασε τις οικονομικές τάσεις που θα κυριαρχούσαν τη δεκαετία του 1950¹⁰⁹.

Τη δεκαετία του '50 σημειώθηκε σημαντική ανάπτυξη (ετήσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 11% περίπου), με επιταχυνόμενους ρυθμούς ενσωμάτωσης της Τουρκίας στην παγκόσμια οικονομία και με προεξέχοντα τομέα τον αγροτικό – Πίνακας 4. Όμως, το εμπορικό ισοζύγιο μετατράπηκε μόνιμα σε ελλειμματικό –Πίνακας 5, λόγω της μεγάλης αύξησης των εισαγομένων μηχανημάτων.

Αυτή η δεκαετία χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος του οικονομικού φιλελευθερισμού, προσανατολισμένη στην προώθηση του αγροτικού τομέα για την ενσωμάτωσή της στην παγκόσμια οικονομία. Η συσσώρευση σημαντικών κεφαλαίων για ανάπτυξη της βιομηχανίας, εμφανίστηκε προς το τέλος της δεκαετίας αυτής.

Αξιοποιώντας την εκτεταμένη Αμερικανική βοήθεια (σχέδιο Μάρσαλ), η οικονομία γνώρισε γρήγορη ανάπτυξη της τάξης του 11%-13% στις αρχές της δεκαετίας αυτής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αύξηση του συνολικού αριθμού των τρακτέρ από 1750 σε πάνω από 30000 το 1952 – Πίνακας 6, λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στην αγροτική πολιτική. Όμως, η απροθυμία επενδύσεων από εγχώριους και ξένους επενδυτές, ανάγκασε το κράτος να απομακρυνθεί από τις εξαγγελθείσες ιδιωτικοποιήσεις των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων και να συνεισφέρει σε ποσοστό 40%-50% του συνολικού κεφαλαίου επενδύσεων, δανειζόμενο από τις διεθνείς αγορές.

Η διατήρηση του ίδιου ρυθμού εισαγωγών και κρατικών επενδύσεων, καθώς και η εκτύπωση επιπλέον χαρτονομίσματος, είχε σαν αποτέλεσμα τον οκταπλασιασμό του ελλείμματος, την εκτόξευση του συνολικού εξωτερικού χρέους της χώρας στο ¼ του ΑΕΠ (1,5 δισεκατομμύριο δολάρια) και την άνοδο του πληθωρισμού (από 3% το 1950, σε 20% το 1958), γεγονός που έπληξε τις πλατιές λαϊκές μάζες (μισθωτούς και καταναλωτές). Η προσπάθεια της κυβέρνησης να διατηρήσει σταθερές τις τιμές, είχε σαν επακόλουθο την άνθιση της μαύρης αγοράς¹¹⁰.

¹⁰⁹Ο.π.,σ.σ.285-287

¹¹⁰Ο.π.,σ.σ.294-296,299-301

Συνολικά, μπορούμε να πούμε ότι κατά τη δεκαετία του 1950 εκσυγχρονίστηκε ο αγροτικός τομέας, δημιουργήθηκε η πλειοψηφία των μεγάλων βιομηχανιών της σύγχρονης Τουρκίας και κατασκευάστηκε ένα νέο οδικό δίκτυο που διευκόλυνε τις μεταφορές. Από την άλλη, όμως, δημιουργήθηκαν τεράστια ελλείμματα, χρέη, πληθωρισμός και μαύρη αγορά, που οδήγησαν τελικά στην επίσημη δήλωση χρεοκοπίας το 1958 και στην προσφυγή στο Δ.Ν.Τ.¹¹¹

Η δεκαετία του 1960 χαρακτηρίστηκε από την επιστροφή στον Κρατισμό και στον οικονομικό σχεδιασμό. Περιελάμβανε δύο Πενταετή Προγράμματα (1963-1967 και 1968-1972) και αποτέλεσε μια περίοδο γρήγορης εκβιομηχάνισης, με προτεραιότητα στην παραγωγή προϊόντων που υποκαθιστούσαν τις εισαγωγές. Πράγματι, αυτή τη δεκαετία ο βιομηχανικός τομέας υπήρξε ο ηγετικός τομέας της οικονομίας, με ετήσια αύξηση του προϊόντος του γύρω στο 9%, αλλά και απορρόφηση του μεγαλύτερου μέρους των επενδύσεων¹¹².

Η έλλειψη όμως ανταγωνισμού, που προκλήθηκε από τον εσωστρεφή προσανατολισμό της οικονομικής πολιτικής, δημιούργησε ολιγοπώλια στις πολυεθνικές και τουρκικές βιομηχανίες από την τοπική αγορά¹¹³, ενώ η στρατηγική της υποκατάστασης των εισαγωγών αρχικά σημείωσε μεγάλη επιτυχία, δεδομένου ότι η οικονομία αναπτύχθηκε μέχρι και τα μέσα της επόμενης δεκαετίας με μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 6,9%¹¹⁴.

Δ. Το "Καράβι" που Ονομάζεται Τουρκία Αντιμέτωπο με Τρικυμία (Δεκαετία '70)

Δ.1. Εξωτερική Πολιτική

Τη δεκαετία του '70 συνεχίστηκαν οι προσπάθειες Τούρκο-Σοβιετικής προσέγγισης και διεύρυνσης των σχέσεων των δύο κρατών, οι οποίες σφραγίστηκαν από αμοιβαίες επισκέψεις των αρχηγών και αξιωματούχων των κυβερνήσεων τους Ποντγκόρνυ- Κοσύγκιν (1972) και Ντεμιρέλ- Σουνάι- Ετζεβίτ (1978), αντίστοιχα¹¹⁵.

Παράλληλα, εντάθηκαν οι προσπάθειες ανάπτυξης δεσμών και αύξησης των πιθανοτήτων ένταξης στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική

¹¹¹Ο.π.,σ.σ.300-301

¹¹²Ο.π.,σ.σ.342-343

¹¹³Ο.π.

¹¹⁴Ο.π.,σ.σ.343-344

¹¹⁵Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.105

Κοινότητα (ΕΟΚ), με την υπογραφή συμπληρωματικών πρωτοκόλλων (1970 και 1973)¹¹⁶. Οι επαΐοντες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είχαν αντιληφθεί ότι οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις μπορούσαν να αναπτυχθούν μέσω της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, τη στιγμή που η ασφάλεια και η άσκηση διπλωματίας επιτυγχάνονταν μέσω του ΝΑΤΟ και των διμερών συμφωνιών¹¹⁷.

Με το νέο αυτό προσανατολισμό προς την Ευρώπη, αναπτύχθηκαν περαιτέρω οι σχέσεις και προωθήθηκαν πολιτικά ανοίγματα στον Αραβικό και Ισλαμικό κόσμο. Έτσι διευρύνθηκε ο χώρος της "πολυδιάστατης" πλέον εξωτερικής πολιτικής¹¹⁸, ιδιαίτερα μετά τα δεινά που προκάλεσε στην τουρκική οικονομία η πετρελαϊκή κρίση του 1973-1974.

Το κυρίαρχο, όμως, γεγονός της δεκαετίας του 1970, ήταν η εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1974. Εκμεταλλευόμενη το πραξικόπημα της Κυπριακής Εθνοφρουράς εναντίον του Μακαρίου, που είχε οργανώσει η Ελληνική χούντα, καθώς και το νομικό πλαίσιο του 1960, που την καθιστούσε ως μια από τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις για την τήρηση της ανεξαρτησίας και της συνταγματικής τάξης στην Κύπρο, η Τουρκία εισέβαλε στο νησί στις 20 Ιουλίου 1974 και έθεσε υπό την κατοχή της το Βόρειο τμήμα αυτού, που αποτελούσε το 40% της συνολικής του έκτασης¹¹⁹.

Η ενέργεια αυτή, σε συνδυασμό και με τις έκτοτε προβαλλόμενες διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας στο Αιγαίο (FIR, εναέριος χώρος, εύρος χωρικών υδάτων, γκρίζες ζώνες, υφαλοκρηπίδα κλπ), με απώτερο σκοπό τη διχοτόμησή του, έφερε αφενός μεν τις δύο χώρες σε μια συνεχή συγκρουσιακή πορεία, αφετέρου δε ανέδειξε πλέον έμπρακτα τους επεκτατικούς σχεδιασμούς της Τουρκίας. Η κατοχή τμήματος της Κυπριακής Δημοκρατίας είχε σαν επακόλουθο την αντίδραση της διεθνούς κοινότητας η οποία, με σταθερή πλειοψηφία, περνούσε ψηφίσματα για την άμεση αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων από την Κύπρο. Η έκρηξη πολέμου με την Ελλάδα αποφεύχθηκε «λόγω των ζωτικών συμφερόντων του ΝΑΤΟ και των στρατηγικών προτεραιοτήτων ασφάλειας των ΗΠΑ»¹²⁰.

Η διεθνής απομόνωση της Τουρκίας συνοδεύτηκε και από ένα ακόμη πλήγμα στις Τουρκο-Αμερικανικές σχέσεις, που προκλήθηκε από την επιβολή εμπάργκο όπλων από το αμερικανικό κογκρέσο στην Τουρκία (1975-1978)¹²¹, παρά τις προσπάθειες αποτροπής του από την αμερικανική κυβέρνηση.

¹¹⁶Ο.π.,σ.106

¹¹⁷Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας»,Ποιότητα,Αθήνα,2010, σ.132

¹¹⁸Γαλλουρίδης,ό.π.,σ.107

¹¹⁹Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.σ.354-355

¹²⁰Γαλλουρίδης,ό.π.,σ.σ.108-109

¹²¹Ο.π.,σ.σ.109-110

Η όλη εξέλιξη των προαναφερθέντων γεγονότων κατέδειξε ότι το έμπειρο διπλωματικό σώμα της Τουρκίας καθώς και η σταθερή και καλά σχεδιασμένη εξωτερική της πολιτική, παρά τα ελάχιστα περιθώρια ελιγμών που επέτρεπαν τα στρατηγικά συμφέροντα των υπερδυνάμεων, κατάφεραν τελικά να εκμεταλλευθούν για άλλη μια φορά τις συγκυρίες και να προωθήσουν τα επεκτατικά της σχέδια, με το πρόσχημα της υπεράσπισης της ασφάλειας των Τουρκοκυπρίων και των στρατηγικών ζωτικών συμφερόντων της χώρας.

Τέλος, ένα ακόμη σημαντικό γεγονός της δεκαετίας του 1970, που προκάλεσε ιδιαίτερη ανησυχία στην τουρκική ηγεσία, ήταν η εμφάνιση της αρμενικής τρομοκρατίας. Συγκεκριμένα, το 1975 ιδρύθηκε στη Βηρυτό ο "Αρμενικός Μυστικός Στρατός για την Απελευθέρωση της Αρμενίας" (ASALA), ο οποίος, με τρομοκρατικές επιθέσεις και δολοφονίες δεκάδων Τούρκων διπλωματών σε ολόκληρο τον κόσμο, επεδίωκε τόσο την αναγνώριση από τους Τούρκους της αρμενικής γενοκτονίας του 1915, όσο και την ίδρυση αρμενικού κράτους στη βορειοανατολική Τουρκία. Ταυτόχρονα, οι πολυπληθείς αρμενικές κοινότητες στη Γαλλία και στις ΗΠΑ, πίεζαν τις κυβερνήσεις των δύο αυτών χωρών να αναγνωρίσουν την αρμενική γενοκτονία του 1915, γεγονός που οδήγησε στην όξυνση των σχέσεων της Γαλλίας και του Κογκρέσου των ΗΠΑ με την τουρκική κυβέρνηση¹²².

Δ.2. Εσωτερική Πολιτική

Η δεκαετία του '70 χαρακτηρίζεται από πολιτική αστάθεια και κοινωνικές αναταραχές, αλλά και από πολιτική ανικανότητα εξάλειψης της βίας και αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η κοινωνική ειρήνη και συνοχή διαταράσσονταν από τον ανταρτοπόλεμο της ριζοσπαστικής αριστεράς εναντίον της εξουσίας, με επακόλουθο τις εκτεταμένες συγκρούσεις αυτών με τους Γκρίζους Λύκους και τις δυνάμεις της τάξης. Η οικονομική κρίση που έπληττε συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα και η διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, ενίσχυαν την έκρυθμη κατάσταση στο εσωτερικό της Τουρκίας¹²³. Η αδυναμία της κυβέρνησης Ντεμιρέλ να αντιμετωπίσει αυτήν την κατάσταση οδήγησε στο πραξικόπημα των Ενόπλων Δυνάμεων, που είχαν ζητήσει με τελεσίγραφό τους στις 12 Μαρτίου 1971 : «το σχηματισμό ισχυρής και

¹²²Zurcher,ό.π.,σ.σ.356-357

¹²³Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας»,Σαββάλας,Αθήνα,2008,σ.σ.79,81

αξιόπιστης κυβέρνησης που θα ήταν σε θέση να βάλει τέλος στην "αναρχία" και να φέρει σε πέρας μεταρρυθμίσεις "στο κεμαλικό πνεύμα"»¹²⁴.

Στο πραξικόπημα του 1971 συμμετείχε η ανώτατη ηγεσία, σε αντίθεση με αυτό του 1960 όπου συμμετείχαν κυρίως νεαροί και ριζοσπάστες αξιωματικοί. Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι σε αντίθεση με το πρώτο πραξικόπημα που στράφηκε εναντίον μιας δεξιάς κυβέρνησης, το δεύτερο στρεφόταν κυρίως εναντίον της κομμουνιστικής απειλής. Παράλληλα, οι τροποποιήσεις που επήλθαν στο Σύνταγμα περιόριζαν/καταργούσαν τις ελευθερίες και διεύρυναν τις εξουσίες του ΣΕΑ¹²⁵.

Στις εκλογές του 1973, πρώτο κόμμα αναδείχθηκε το ΡΛΚ του Ετζεβίτ, αν και όχι με απόλυτη πλειοψηφία, και σχηματίστηκε κυβέρνηση συνεργασίας με το ΚΕΣ (Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας) του Ερμπακάν. Η εκλογή του Ετζεβίτ, μιας προσωπικότητας που χαρακτηριζόταν από «δυσπιστία απέναντι στην ευρωπαϊκή και αμερικανική επιρροή...»¹²⁶, καθώς και η ένταξη του Ισλάμ στην πολιτική, είτε μέσω της υιοθέτησης διαφόρων στοιχείων του από τα κόμματα, είτε μέσω ενός καθαρά ισλαμικού κόμματος, είχαν σαν αποτέλεσμα την ενίσχυση των ανοιγμάτων της Τουρκίας προς τις μουσουλμανικές χώρες¹²⁷.

Ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα αυτής της περιόδου είναι η εισβολή στην Κύπρο (1974), η οποία εκτιμάται ότι χρησιμοποιήθηκε από τον Ετζεβίτ και ως μέσο εκτόνωσης των αναταραχών, αλλά και ως αντίδοτο στην πολιτική αστάθεια που επικρατούσε και κατέτρωγε την Τουρκία.

Ο Ετζεβίτ θέλοντας να εκμεταλλευτεί τον επιτυχημένο χειρισμό της Κυπριακής κρίσης, παραιτήθηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1974, πιστεύοντας ότι οι πρόωρες εκλογές θα του χάριζαν την απόλυτη πλειοψηφία, γεγονός όμως που άνοιξε τον ασκό του Αϊόλου. Αντ' αυτού, και μέχρι το τέλος της δεκαετίας, σχηματίστηκαν αλλεπάλληλες κυβερνήσεις συνεργασίας που αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση, ενώ παράλληλα προκαλούσαν περισσότερη πολιτική και κοινωνική βία, που είχε ως αποτέλεσμα τις σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ αντίθετων κοινωνικών ομάδων, με χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες¹²⁸.

¹²⁴ Zurcher, ό.π., σ. 334

¹²⁵ Ο.π., σ. σ. 335-337

¹²⁶ Ο.π., σ. 338

¹²⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σ. σ. 73-74

¹²⁸ Zurcher, ό.π., σ. σ. 338-341

Δ.3. Οικονομική Πολιτική

Η δεκαετία του '70 χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος της κρίσης του τουρκικού καπιταλισμού, όπου συνεχίστηκε η αλλαγή της πολιτικής της τουρκικής οικονομίας, με την απαγκίστρωση από τις φεουδαρχικές παραδόσεις και τη διαμόρφωση μιας νέας άρχουσας κοινωνικής τάξης¹²⁹.

Παράλληλα, η μετανάστευση των Τούρκων στο εξωτερικό, κυρίως στη Γερμανία, που είχε αρχίσει στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, απέφερε πολύτιμο συνάλλαγμα ύψους 1,5 δις \$ το 1974 με τα εμβάσματα που έστελναν οι Τούρκοι εργάτες στις οικογένειές τους και που ισοδυναμούσε με το συνάλλαγμα που απέφεραν όλες οι εξαγωγές της Τουρκίας¹³⁰.

Όμως, ζητήματα και εξελίξεις όπως : το μόνιμο έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών –Πίνακας 7, η μείωση της απορρόφησης των τουρκικών προϊόντων από τις δυτικές αγορές λόγω της ύφεσης (1972-1975), η πετρελαϊκή κρίση (1973-1974) που τετραπλασίασε την τιμή του πετρελαίου στη διεθνή αγορά, η εισβολή στην Κύπρο και το αμερικανικό εμπάργκο όπλων, η μείωση των εμβασμάτων των Τούρκων εργατών από τη Γερμανία μετά το 1974, η αύξηση του πληθυσμού (2,5% ετησίως –Σχήμα 1) και η ανεύθυνη πολιτική διαδοχικών κυβερνήσεων που βάσιζαν την ανάπτυξη κυρίως στον εξωτερικό δανεισμό, οδήγησαν σε περαιτέρω αύξηση των ελλειμμάτων, καλπάζοντα πληθωρισμό, συνεχή αύξηση του εξωτερικού χρέους, άνθιση της μαύρης αγοράς και επομένως σε εξαθλίωση των συνθηκών διαβίωσης της πλειοψηφίας του τουρκικού λαού¹³¹.

Από το 1976 άρχισε η αντίστροφη μέτρηση για την τουρκική οικονομία, που σε συνδυασμό με τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση προς το τέλος της δεκαετίας, την έφερε το 1979 στα πρόθυρα κατάρρευσης. Σύμφωνα με τον πρωθυπουργό Ετζεβίτ, η κρίση του 1979 ήταν «η πιο έντονη κρίση στην ιστορία της [Κεμαλικής] δημοκρατίας»¹³².

¹²⁹Ευάγγελος Καραφωτάκης, «Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας», Κέντρο Πολιτικής Έρευνας και Επικοινωνίας, Αθήνα, 2000, σ.65

¹³⁰Μάριος Ευρυβιάδης, «Τουρκία : Πολιτική Οικονομία», Άρδην, τεύχος 30, σ.2 <http://www.ardn.gr/node/1112>

¹³¹Ο.π.

¹³²Ο.π., σ.σ. 1-2

Ε. "Προσάραξη" σε Ήρεμα Νερά (Δεκαετία '80)

Ε.1. Εξωτερική Πολιτική

Η Ισλαμική επανάσταση στο Ιράν (1979) και η Σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν (Δεκέμβριος 1979), σηματοδότησαν το τέλος της ύφεσης μεταξύ των υπερδυνάμεων και ανέδειξαν και πάλι τη γεωστρατηγική σημασία της Τουρκίας, με δεδομένο ότι η ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή είχε διαταραχθεί.

Η Τουρκία καλούνταν να αναλάβει το νέο περιφερειακό ρόλο που της προόριζαν οι ΗΠΑ, αυτόν που μέχρι εκείνη τη στιγμή διαδραμάτιζε το Ιράν. Πράγματι, η χούντα του Εβρέν της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, αφού «κατοχύρωσε την άρση του αμερικανικού εμπάργκο όπλων και τη διεθνή νομιμοποίηση της επέμβασής του»¹³³, ακολούθησε τη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική που της υπέδειξαν οι ΗΠΑ και υιοθέτησε εξωτερική πολιτική που εξυπηρετούσε τα Δυτικά συμφέροντα στην περιοχή.

Την ίδια περίοδο, η Τουρκία έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην προσέγγιση του Αραβικού και Ισλαμικού κόσμου, ενώ στον πόλεμο Ιράν- Ιράκ (1982) τήρησε μια πολιτική σχολαστικής ουδετερότητας, αυξάνοντας τις εξαγωγές της προς το Ιράν (μετά το εμπορικό εμπάργκο από τις ΗΠΑ) και επιτρέποντας στο Ιράκ τη μεταφορά πετρελαίου προς το λιμάνι φόρτωσης στη Μεσόγειο, μέσω των εδαφών της¹³⁴.

Το 1982 το ΣΕΑ συνέταξε το δεύτερο πρωτόκολλο με τις κατευθυντήριες οδηγίες, ενώ η αναγνώριση από την Τουρκία της "Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου" (Νοέμβριος 1983) επιδείνωσε ακόμη περισσότερο τις ελληνο-τουρκικές σχέσεις¹³⁵. Παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού στο επίπεδο των Ηνωμένων Εθνών, αυτό δεν κατέσται δυνατό λόγω του προβλήματος που παρουσίαζε η έκταση της αυτονομίας των τουρκοκυπρίων στο μελλοντικό ομόσπονδο κράτος¹³⁶.

Έτσι, η Τουρκία βρήκε την ευκαιρία να προβάλλει με μεγαλύτερη ένταση τις επεκτατικές της διεκδικήσεις στο Αιγαίο, εκμεταλλευόμενη την αναβάθμιση της θέσης της στο διεθνές σκηνικό, που συντελέστηκε με την ανάδειξη και πάλι της γεωστρατηγικής της σημασίας, αλλά και με την ανάληψη του νέου περιφερειακού ρόλου που της ανέθεσαν οι ΗΠΑ για την εξυπηρέτηση των Δυτικών συμφερόντων στην περιοχή. Χαρακτηριστικές είναι

¹³³ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.95

¹³⁴ Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.413

¹³⁵ Γιαλλουρίδης, ό.π., σ.109

¹³⁶ Zürcher, ό.π., σ.414

οι αλυτρωτικές δηλώσεις του πρωθυπουργού Οζάλ (1986) ο οποίος, στηριζόμενος στην Οθωμανική ιστορία, υποστήριξε ότι «Το νησί (Κύπρος) δεν υπήρξε ποτέ στην ιστορία του Ελληνικό..... Και θα έλεγα, αν θέλετε να ονομάσετε κάπως το νησί, είναι περισσότερο Τουρκικό παρά Ελληνικό.....»¹³⁷. Παρόμοιες δηλώσεις έκανε αργότερα (1991) και για τα Δωδεκάνησα¹³⁸.

Η συγκρουσιακή πορεία Ελλάδας- Τουρκίας εντάθηκε με την αύξηση του αριθμού παραβάσεων των κανόνων εναερίου κυκλοφορίας στο FIR (Flight Information Region) Αθηνών, καθώς και των παραβιάσεων του εθνικού εναερίου χώρου της Ελλάδας από τα τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη. Η κατάσταση αυτή οδήγησε και πάλι τις δύο χώρες στα πρόθυρα πολέμου, εξαιτίας διαφορών σχετικά με τα δικαιώματα έρευνας για την ύπαρξη πετρελαίου στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου (1987). Τελικά, η σύγκρουση αποφεύχθηκε μετά από συνεννόηση των πρωθυπουργών των δύο χωρών, Ανδρέα Παπανδρέου και Τουργκούτ Οζάλ, χωρίς όμως να αναπτυχθούν περαιτέρω οι βελτιωθείσες σχέσεις¹³⁹.

Μια άλλη σοβαρή κρίση τη δεκαετία '80 ήταν αυτή μεταξύ Τουρκίας-Βουλγαρίας, όταν η πρώτη κατηγόρησε τη δεύτερη ότι «πραγματοποιούσε "βίαη μαζική μετονομασία" της τουρκικής μειονότητας που ζει στη Βουλγαρία»¹⁴⁰. Χαρακτηριστικές είναι οι απειλητικές δηλώσεις του Τούρκου πρωθυπουργού, το Σεπτέμβριο του 1987, ότι η Βουλγαρία «θα έχει την τύχη της Κύπρου αν συνεχίσει την ίδια πολιτική απέναντι στη μειονότητα»¹⁴¹. Οι δηλώσεις αυτές αναδεικνύουν την αποφασιστικότητα της τουρκικής ηγεσίας και τις επιδιώξεις της ελίτ της χώρας για ανάληψη ηγεμονικού ρόλου στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.

Όσον αφορά στη Μέση Ανατολή, οι σχέσεις της Τουρκίας με το Ιράκ και τη Συρία επιδεινώθηκαν λόγω των συγκρούσεων για τη χρήση των νερών των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, αλλά και λόγω της υποστήριξης που

¹³⁷ Συνέντευξη Οζάλ στην εφημερίδα International Herald Tribune (2/6/1986), «*The Long-Term Turkish Policy on Cyprus*», στο Middle East Information Center <http://www.middleeastinfo.org/forum/index.php?showtopic=7947>

¹³⁸ Χρήστος Ιωαννίδης, «Νεο - Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός 1955-1995», Τροχαλία, Αθήνα, 1995, σ.σ. 85-86

¹³⁹ Zürcher, ό.π., σ. 414

¹⁴⁰ Γιαλλουρίδης, ό.π., σ. 111

¹⁴¹ Ο.π.

προσέφεραν το Ιράκ και η Συρία στον ανταρτοπόλεμο του PKK (Εργατικό Κόμμα Κουρδιστάν). Επισημαίνεται ότι από το 1980 ο Οτζαλάν, με τη βοήθεια της Συριακής κυβέρνησης, είχε εγκαταστήσει στρατόπεδα εκπαίδευσης στην κοιλάδα του Μπεκάα και «η απαγόρευση των εορτασμών για το Νεβρόζ (κουρδική πρωτοχρονιά) στις 21 Μαρτίου 1984 σήμαναν την έναρξη της αντάρτικης δραστηριότητας του PKK, στα νοτιοανατολικά»¹⁴².

Τελικά, η δεκαετία του 1980 σφραγίστηκε από τις έντονες προσπάθειες του πρωθυπουργού Οζάλ να προωθήσει την ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ε.2. Εσωτερική Πολιτική

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 οφειλόταν, σύμφωνα με το πρώτο ανακοινωθέν των πραξικοπηματιών, στην αδράνεια των κρατικών οργάνων. «Ο όρος – κλειδί στην προκήρυξη είναι η "εθνική ενότητα και συνοχή" (millî birlik ve berabêrlîk), που επρόκειτο να παραμείνει για το στράτευμα η θεμελιώδης πολιτική έννοια κατά τη δεκαετία του '80 και του '90»¹⁴³. Το πραξικόπημα λοιπόν του '80, οδήγησε στην ολοκληρωτική ανατροπή του τότε πολιτικού συστήματος, καταργώντας τα παλαιά κόμματα, αναστέλλοντας τη λειτουργία της Βουλής, συλλαμβάνοντας την πλειοψηφία των πολιτικών, θέτοντας τέλος σε συνδικάτα και οργανώσεις και συγκεντρώνοντας την απόλυτη εξουσία στο ΣΕΑ¹⁴⁴. Βασικοί και εκφρασμένοι στόχοι των πραξικοπηματιών ήταν η εξάλειψη της εμφύλιας βίας, η επαναφορά στην πολιτική σταθερότητα, και όπως φάνηκε αργότερα, η υιοθέτηση και επιβολή της τουρκοϊσλαμικής σύνθεσης¹⁴⁵.

Μετά από την υιοθέτηση ενός ιδιαίτερα αυστηρού Συντάγματος (και ριζικά διαφορετικού από το φιλελεύθερο Σύνταγμα του 1961) και την ανάληψη των Προεδρικών καθηκόντων από το Στρατηγό Εβρέν, η χώρα εισήλθε σε τροχιά εκλογών. Οι εκλογές της 6^{ης} Νοεμβρίου 1983 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μη ελεύθερες εξαιτίας δύο λόγων : Πρώτον, οι στρατιωτικοί ήταν εκείνοι που "αποφάσισαν" το ποιά κόμματα θα συμμετέχουν στις εκλογές και Δεύτερον, οι παλαιοί πολιτικοί είχαν αποκλειστεί

¹⁴²Zurcher,ό.π.,σ.σ.402-403,413-414

¹⁴³Erik Zurcher, «*Turkey. A Modern History*», I.B. Tauris, London, 2004,σ.σ.278,353 υποσημ.1

¹⁴⁴Erik Zurcher, «*Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.359

¹⁴⁵Ο "Τουρκοϊσλαμικός Πολιτισμός", δηλαδή το ιδεολογικό κίνημα που προήλθε από την οργάνωση "Εστία των Φωτισμένων" είχε ευρύτατη απήχηση τόσο στους στρατιωτικούς (π.χ. Κενάν Εβρέν), όσο και στους πολιτικούς κύκλους (π.χ. Κόμμα Μητέρας Πατρίδας του Οζάλ). Επρόκειτο για μια θεωρία που συνδύαζε τον ακραίο εθνικισμό με το φιλικό προς το κράτος Ισλάμ και υποστήριζε ότι «ο τουρκικός πολιτισμός οικοδομήθηκε πάνω σε δύο στοιχεία : το τουρκικό, ηλικίας 2.500 ετών και το ισλαμικό, ηλικίας 1.000 ετών»,ό.π., σ.σ.369-370

από τις πολιτικές δραστηριότητες για μια δεκαετία¹⁴⁶. Εντούτοις, τα αποτελέσματα των εκλογών ήταν απογοητευτικά για τους Στρατιωτικούς, καθώς το ΚΕΔΗΜ (Κόμμα Εθνικιστικής Δημοκρατίας) το οποίο αυτοί απάρτιζαν, συγκέντρωσε το μικρότερο ποσοστό ψήφων. Την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή κέρδισε το φιλελεύθερο ΚΜΠ (Κόμμα Μητέρας Πατρίδας) υπό τον Τουργκούτ Οζάλ¹⁴⁷.

Ο Οζάλ, ο οποίος έδωσε προτεραιότητα στον οικονομικό τομέα, συνέχισε παράλληλα την προσπάθεια για εκδημοκρατισμό της χώρας¹⁴⁸. Υπήρξε μέλος της αδελφότητας των Νακσιμπεντί¹⁴⁹ και αποτέλεσε τον πολιτικό εκφραστή της "Τουρκοϊσλαμικής σύνθεσης", εισάγοντας έτσι το Ισλάμ στην επίσημη κρατική πολιτική. «Το Ισλάμ αναδεικνύεται στη σημαντικότερη κεντρομόλο δύναμη για την ενίσχυση της συνοχής του έθνους στην πορεία του προς τον εκσυγχρονισμό»¹⁵⁰. Έτσι, ο Οζάλ παρουσιάζοταν σαν τον ενσάρκωτή μιας βαθιά θρησκευόμενης και εκδυτικισμένης κοινωνίας¹⁵¹.

Η επανάσταση του Ρεϊγκαν ή αλλιώς "Συντηρητική Επανάσταση", που αφορούσε τόσο στην εσωτερική, όσο και στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, όχι απλώς επηρέασε, αλλά πολύ περισσότερο λειτούργησε ως ιδεολογικό υπόβαθρο για τις πολιτικές επιλογές του Οζάλ, ο οποίος ανέτρεψε αρχές του Κεμαλισμού και ήρθε σε ρήξη με την Κεμαλική ελίτ¹⁵².

Έχοντας ως παράδειγμα την ώθηση που έδωσε ο Ρεϊγκανισμός στην ιδιωτική πρωτοβουλία και την ελεύθερη αγορά, μέσω της προσπάθειας του ίδιου του Ρεϊγκαν να προωθήσει «τη λεγόμενη "απορρύθμιση" (με την έννοια του deregulation) απελευθερώνοντας σημαντικούς κλάδους της οικονομίας από τον λεπτομερειακό ομοσπονδιακό παρεμβατισμό»¹⁵³, έτσι και ο Οζάλ προχώρησε στην ανατροπή της Κεμαλικής αρχής του κρατισμού στην οικονομία¹⁵⁴.

¹⁴⁶ Ο.π., σ.362

¹⁴⁷ Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.σ.90-91

¹⁴⁸ Zürcher, ό.π., σ.364

¹⁴⁹ Οι δύο σημαντικότερες αδελφότητες στην Τουρκία είναι οι Μεβλεβί και οι Νακσιμπεντί. Η αδελφότητα των Νακσιμπεντί ίσως να αποτελεί τη μοναδική αδελφότητα που έχει ασκήσει σημαντική επιρροή στο κράτος είτε μέσω του Οζάλ, είτε μέσω των κομμάτων Εθνικής Τάξης και Εθνικής Σωτηρίας του Ερμπακάν. Βλ. David Shankland, «Ισλάμ και Κοινωνία στην Τουρκία», Κριτική, Αθήνα, 2003, σ.σ.123-128

¹⁵⁰ Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σ.σ.78-79

¹⁵¹ Bozarslan, ό.π., σ.93

¹⁵² Μάριος Ευρυβιάδης, «Διεθνές Σύστημα και Μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία» στο Μάριος Ευρυβιάδης, et.al, «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκία Κοινωνική Συγκρότηση και Πολιτικό Σύστημα"», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, σ.σ.2-3

¹⁵³ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, «Αμερικανικό πολιτικό σύστημα και εξωτερική πολιτική : 1945-2002», Ποιότητα, Αθήνα, 2003, σ.σ.342,345

¹⁵⁴ Ευρυβιάδης, ό.π., σ.3

Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η βαρύτητα που δόθηκε στη θρησκεία μέσω της ανόδου στην εξουσία του θρησκόληπτου και ανατολίτη Οζάλ και της "Τουρκοϊσλαμικής Σύνθεσης", προσιδιάζε της ανάλογης προσπάθειας που λάμβανε χώρα στις ΗΠΑ, όπου ο Ρέϊγκαν υποστήριζε την αναβάθμιση του ρόλου της θρησκείας σε διάφορες πτυχές της δημόσιας ζωής¹⁵⁵.

Ο Οζάλ υπήρξε μια ισχυρή προσωπικότητα και δεν δίστασε να επιβάλλει τις θέσεις του, ακόμη και να συγκρουστεί με τους Στρατιωτικούς ηγέτες για μια σειρά ζητημάτων, όπως η εκλογή Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου το 1987 και η πρόταση για άμεση συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο του Κόλπου (1991). Το τελευταίο ανέτρεπε την Κεμαλική αρχή της μη στρατιωτικής εμπλοκής με κράτη της Μέσης Ανατολής. Έτσι, αφηφώντας το Στρατό για ένα τόσο σοβαρό ζήτημα ασφάλειας, αποφάσισε τη συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο αυτό εξαναγκάζοντας τον Αρχηγό του Τουρκικού Επιτελείου Στρατηγό Τορουμταί σε παραίτηση¹⁵⁶.

Ο Οζάλ εξελέγη Πρόεδρος της Δημοκρατίας (1989-1993), παρά την πτώση της δημοτικότητάς του και τις θυελλώδεις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, σπάζοντας την "παράδοση" που ήθελε την ανάληψη αυτού του αξιώματος από Στρατιωτικό, με εξαίρεση την περίπτωση του Τζελάλ Μπαγιάρ που καθαιρέθηκε από το στρατιωτικό πραξικόπημα το 1960¹⁵⁷. Η δημοτικότητα και γενικότερα η εικόνα του Οζάλ κλονίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80, εξαιτίας μιας σειράς σκανδάλων στα οποία εμπλέκονταν, όχι μόνο μέλη του κόμματός του, αλλά και της οικογένειάς του. Αυτή η αύξηση των επιχειρηματικών σκανδάλων και της διαφθοράς θα μπορούσε να αποδοθεί στον άκρατο καπιταλιστικό φιλελευθερισμό, οπαδός του οποίου ήταν ο Οζάλ, στα χνάρια του Ρέϊγκαν και της Θάτσερ. Γι' αυτό, άλλωστε, ανάλογα φαινόμενα παρατηρήθηκαν και στις αντίστοιχες χώρες¹⁵⁸.

Κατά την περίοδο 1989-91 αρχίζει να αυξάνεται η ανησυχία τόσο εκ μέρους του Στρατού, όσο και του ΚΜΠ για τον κίνδυνο που πήγαζε, όπως αυτοί θεωρούσαν, από την ιδιαίτερη δυναμική των Ισλαμιστών και των πολιτικών κινήμάτων τους, τόσο στον Αραβικό κόσμο και στις Τουρκομανικές Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, όσο και στην Τουρκία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης αποτελούσε η ριζοσπαστική Ισλαμιστική ομάδα "Μαύρη Φωνή", της οποίας ο ηγέτης ακολουθούσε τις πρακτικές του Αγιατολάχ Χομείνι, ξυπνώντας έτσι τις αναμνήσεις της ανατροπής του Σάχη

¹⁵⁵ Παπασωτηρίου,ό.π.,σ.σ.334,344

¹⁵⁶ Ευρυβιάδης,ό.π.,σ.3

¹⁵⁷ Andrew Mango, «*The Turks Today*», John Murray, London,2004,σ.88

¹⁵⁸ Erik Zürcher, «*Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.σ.367-369

στο Ιράν και προκαλώντας ανησυχίες για εγκαθίδρυση Ισλαμικού κράτους στην Τουρκία¹⁵⁹.

¹⁵⁹Ο.π.,σ.σ.367-369,372

Ε.3. Οικονομική Πολιτική

Τα ετήσια προγράμματα σταθεροποίησης που εφαρμόστηκαν προς το τέλος της δεκαετίας του '70 (1978,1979 και 1980), επέφεραν μια διαρκή λιτότητα με μείωση των πραγματικών μισθών κατά μέσο όρο 17,5% ετησίως και επακόλουθο τις δυναμικές αντιδράσεις των ισχυρών εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων¹⁶⁰.

Στην κρίσιμη αυτή περίοδο έλαμψε το άστρο του Οζάλ, ο οποίος, αρχικά ως "τσάρος" της οικονομίας στην κυβέρνηση Ντεμιρέλ, ανέλαβε να εφαρμόσει ένα σταθεροποιητικό πρόγραμμα, που είχε ως άμεσα αποτελέσματα το διπλασιασμό των τιμών των καταναλωτικών αγαθών και την απώλεια 1.500.000 θέσεων εργασίας¹⁶¹. Τα μέτρα έπληξαν τις αδύναμες πλατιές μάζες της δυαδικής τουρκικής κοινωνίας, όπου το 38,4% του πληθυσμού διαβίωνε σε συνθήκες εξαιρετικής φτώχειας, ενώ το 5,1% διαβίωνε σε συνθήκες εξαιρετικού πλούτου¹⁶².

Εκτός των παραπάνω προβλημάτων, ο Οζάλ κλήθηκε να αντιμετωπίσει και το τραπεζικό σύστημα το οποίο είτε ήταν κρατικό, είτε ανήκε σε μεγαλύτερες εταιρείες χαρτοφυλακίου, επένδυε, κατά κανόνα, στις δικές του θυγατρικές βιομηχανικές επιχειρήσεις. Οι χρηματιστικές εταιρείες, μάλιστα, εξέδιδαν μετοχές και ομόλογα σχεδόν άνευ αντικρίσματος και προσέφεραν εξαιρετικά υψηλά επιτόκια (μέχρι και 140%) στους πολίτες για συγκέντρωση κεφαλαίων. Όταν η κυβέρνηση επέβαλε «κριτήρια ελάχιστης χρηματοπιστωτικής αξιοπιστίας, πάνω από 300 χρηματιστικές εταιρείες κατέρρευσαν»¹⁶³, γεγονός που έδωσε την ευκαιρία στον Οζάλ να αποστασιοποιηθεί από την κυβερνητική πολιτική και να παραιτηθεί.

Υποστηριζόμενος από το ιδιωτικό κεφάλαιο, δημιούργησε το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας και επανήλθε στην εξουσία ως πρωθυπουργός το 1983, για να εφαρμόσει το δικό του όραμα : τη μετατροπή της στρατηγικής της εσωστρεφούς εκβιομηχάνισης με βάση την υποκατάσταση των εισαγωγών, σε μια στρατηγική εξωστρεφούς ανάπτυξης με βάση την προώθηση των εξαγωγών. Ένα όραμα που "ξεκλείδωνε" την τουρκική οικονομία, έδινε τις δυνατότητες για ξένες επενδύσεις στη χώρα και επέτρεπε την ανάδειξη των επιχειρηματικών ικανοτήτων των Τούρκων¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Βασίλης Νότης, «Εκβιομηχάνιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Τουρκία», Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986, σ.71

¹⁶¹ Mango, ό.π., σ.82

¹⁶² Νότης, ό.π., σ.σ.150-151

¹⁶³ Zurcher, ό.π., σ.392

¹⁶⁴ Graham Fuller, «The New Turkish Republic», United States Institute of Peace Press, Washington DC, 2008, σ.40

Για την υλοποίηση του οράματός του, ο Οζάλ προχώρησε σε λήψη μέτρων για :

α. Αύξηση της ανταγωνιστικότητας των τουρκικών προϊόντων στις ξένες αγορές (υποτίμηση Τ.Λ., επιδοτήσεις στους εξαγωγείς κλπ.).

β. Μείωση του πληθωρισμού (αύξηση επιτοκίων, πάγωμα μισθών)¹⁶⁵.

γ. Προσέλκυση ξένων επενδύσεων (δυνατότητα επαναπατριsmού των ξένων κεφαλαίων).

δ. Προώθηση του μοντέλου "αυτοχρηματοδότησης" των έργων υποδομής και κοινής ωφέλειας από ξένες εταιρείες (τηλεπικοινωνίες, οδικό δίκτυο, αγωγοί μεταφοράς φυσικού αερίου, γέφυρες, φράγματα, τουριστικές εγκαταστάσεις κλπ)¹⁶⁶ και

ε. Πλήρη αξιοποίηση και εκμετάλλευση των υδάτων των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, εντάσσοντας το σχεδιασθέν, το 1970, Πρόγραμμα Νοτιοανατολικής Τουρκίας για υδροδότηση 9 νομών και κατασκευή υδροηλεκτρικών εργοστασίων, σε ένα ολοκληρωμένο και ενιαίο κοινωνικό-οικονομικό περιφερειακό αναπτυξιακό πρόγραμμα. Ο στόχος ήταν να μετατραπεί η απαξιωμένη αυτή περιοχή της Τουρκίας σε οικονομικό παράδεισο¹⁶⁷ και να παρέξει τη δυνατότητα χρησιμοποίησης της "διπλωματίας των υδάτινων πόρων", για άσκηση πιέσεων στο Ιράκ και τη Συρία, ελέγχοντας τη ροή των υδάτων προς αυτές¹⁶⁸.

Παράλληλα και με ιδιοφυή τρόπο επέτρεψε, μέσω νομοθεσίας το 1983, τη λειτουργία Ισλαμικών τραπεζών¹⁶⁹, με σκοπό την ανάπτυξη της οικονομίας, μέσω της κυκλοφορίας αξιορησιμοποιήτων κεφαλαίων, αλλά και την ανάπτυξη οικονομικών δεσμών με τα πλούσια κράτη του κόλπου και την ενθάρρυνσή τους για επενδύσεις στην Τουρκία¹⁷⁰. Πράγματι, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, «οι τουρκικές εξαγωγές στη Μέση Ανατολή και τη βόρεια Αφρική

¹⁶⁵ Zurcher,ό.π.,σ.391

¹⁶⁶ Mango,ό.π.,σ.152

¹⁶⁷ Το πρόγραμμα περιλαμβάνει κατασκευή έργων που έχουν σχέση με υδροδότηση, ενέργεια, γεωργία, αστικές και αγροτικές υποδομές, δρόμους, αεροδρόμια, υγεία, εκπαίδευση και πολιτισμό. Ενδεικτικά αναφέρεται η πρόβλεψη 22 φραγμάτων και 19 υδροηλεκτρικών εργοστασίων και η άρδευση 18,2 εκατομμυρίων στρεμμάτων. Βλ. Χρήστος Μηνάγιας, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας»,Τουρίκη,Αθήνα,2010,σ.σ.53-54,139-140

¹⁶⁸ Ο.π.

¹⁶⁹ Για τη λειτουργία του Ισλαμικού τραπεζικού συστήματος, διευκρινίζεται ότι ο Ισλαμικός νόμος απαγορεύει τη χρέωση τόκων. Επομένως, «το Ισλαμικό τραπεζικό σύστημα παρέχει δάνεια και συμμετέχει στα κέρδη ή στις ζημίες, ανάλογα με το ποσοστό που έχουν συμφωνήσει, μετά από διαπραγματεύσεις. Όλοι οι ενδιαφερόμενοι, δανειστές, δανειζόμενοι και επενδυτές, σφυρηλατούν στενές σχέσεις μεταξύ τους με σκοπό την παρακολούθηση της εξέλιξης του δανείου, ενθαρρύνοντας έτσι τη διαφάνεια και την κοινωνική συμμετοχή και υπευθυνότητα, κάτι που αποτελεί κλειδί των Ισλαμικών αξιών». Βλ. Graham Fuller, «The New Turkish Republic», United States Institute of Peace Press, Washington DC,2008,σ.44

¹⁷⁰ Ο.π.

ξεπερνούσαν αυτές της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, με καλύτερο πελάτη το Ιράν»¹⁷¹.

Τη δεκαετία αυτή, χάρη στην εξωστρεφή οικονομική πολιτική του Οζάλ, κερδισμένοι ήταν οι μεγάλες οικογενειακές επιχειρήσεις χαρτοφυλακίου, οι Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες μέχρι και σήμερα αυξάνουν την οικονομική τους δύναμη και έχουν εξελιχθεί στο μεγαλύτερο οικονομικό συγκρότημα, ο ιδιωτικός τομέας, όπου αναπτύχθηκε μεγάλος αριθμός ιδιωτικών επιχειρήσεων απεξαρτημένων από τον κρατικό εναγκαλισμό¹⁷² και τέλος η αστική τάξη, η οποία βρήκε τις κατάλληλες συνθήκες για ενδυνάμωσή της.

Το οικονομικό όμως θαύμα του Οζάλ βρέθηκε, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, αντιμέτωπο με το Κεμαλικό κρατιστικό οικονομικό κατεστημένο με αποτέλεσμα, οι όποιες προσπάθειες φιλελευθεροποίησης της τουρκικής οικονομίας από τον Οζάλ, να χαρακτηρίζονται απ' αυτό ως "περιορισμένης έκτασης", ενώ ο τρόπος λειτουργίας του χρηματο-τραπεζικού συστήματος τροφοδότησε ακόμη περισσότερο τη διαφθορά, που απλώθηκε σε όλους τους τομείς της τουρκικής οικονομίας¹⁷³.

Ανεξάρτητα, όμως, από τους ρυθμούς ανάπτυξης κατά τη δεκαετία αυτή (7-8%), τις εξαγωγές ρεκόρ και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, το συνεχιζόμενο υψηλό δημόσιο έλλειμμα, που οφειλόταν στη διόγκωση του δημόσιου τομέα, στην αναποτελεσματική φορολογία και στη διαιώνιση του τεράστιου και κατά κανόνα ζημιογόνου κρατικού βιομηχανικού τομέα, οδήγησε σε καλπάζοντα πληθωρισμό ($\approx 80\%$), σε αύξηση του χάσματος ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς και σε οικονομική εξαθλίωση των βιοπαλαιστών¹⁷⁴.

¹⁷¹ Zurcher, ό.π., σ. 395

¹⁷² Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σ.σ. 98-99

¹⁷³ Μάριος Ευρυβιάδης, «Τουρκία : Πολιτική Οικονομία», Άρδην, τεύχος 30, σ. 4
<http://www.ardn.gr/node/1112>

¹⁷⁴ Ο.π., σ. 1



ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ : ΤΟ ΑΝΤΙΤΙΜΟ ΤΟΥ "ΑΝΟΙΓΜΑΤΟΣ" ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ (ΔΕΚΑΕΤΙΑ '90)

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ανατροπή της Κεμαλικής αρχής περί μη εμπλοκής στα εσωτερικά των γειτονικών χωρών και την αντιπαράθεση του Οζάλ με το κεμαλικό κατεστημένο. Την ίδια εποχή παρατηρούνται αλλαγές στο εσωτερικό πολιτικό, οικονομικό κα κοινωνικό σκηνικό της Τουρκίας, ενώ στο διεθνές περιβάλλον και λόγω της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης προκαλούνται μεγάλες αλλαγές στα σύνορά της, "κύμα" αυτοδιαθέσεων λαών και κενά εξουσίας στην ευρύτερη περιοχή της, που δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες αύξησης του ανταγωνισμού για κάλυψή τους και από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις.

Ταυτόχρονα, η Τουρκία εκμεταλλεύεται τη γεωστρατηγική της θέση για να παίξει το ρόλο της "γέφυρας" Δύσης – Ανατολής στον τομέα των ενεργειακών προϊόντων, ενώ το ισλαμικό κόμμα αποκτά δύναμη και το "πράσινο" κεφάλαιο αντιπαρά τίθεται του διεφθαρμένου κεμαλικού κεφαλαίου.

Όμως, οι αδύναμες κυβερνήσεις συνασπισμού, όχι μόνο δεν επιλύουν, αλλά αντίθετα επιτείνουν τα χρόνια δομικά προβλήματα της οικονομίας, της διαφθοράς, των σκανδάλων, του λαθρεμπορίου και της μαύρης αγοράς, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί η χώρα σε οικονομικό κραχ και ο λαός να στραφεί στην αναζήτηση "καθαρών χεριών" για τη διακυβέρνηση της χώρας και έτσι στην ανάδειξη του ισλαμικού Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΚΔΑ) στην εξουσία.

Τελικά, η δεκαετία '90 αποτέλεσε το βατήρα για πραγματική ανάπτυξη όλων των παραγόντων ισχύος της Τουρκίας και την ανάδειξή της σε εν δυνάμει περιφερειακή δύναμη, τόσο προς Ανατολάς, όσο και προς Δυσμιάς.

A. Εξωτερική Πολιτική

Η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίστηκε από τη συγκλονιστική ανατροπή του διπολικού συστήματος που κυριαρχούσε για σχεδόν πενήντα χρόνια στο διεθνές πολιτικό σύστημα. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης άφησε ως μόνη πολιτική, στρατιωτική, οικονομική και τεχνολογική υπερδύναμη τις ΗΠΑ, ενώ πυροδότησε συστημικές αλλαγές που δεν άφησαν καμία περιοχή και κανένα κράτος ανεπηρέαστα. Η διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας προκάλεσε πολιτικό και οικονομικό κενό εξουσίας, που προσέλκυσε το ενδιαφέρον και τον ανταγωνισμό και των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων για κάλυψη του, στα πλαίσια εξισορρόπησης των δυνάμεων του νέου διεθνούς συστήματος. Ταυτόχρονα, αποδεσμεύτηκαν φυγόκεντρες δυνάμεις, που υπέβασκαν σε όλη τη διάρκεια του διπολικού συστήματος και οι οποίες εκδηλώθηκαν με εθνικές συγκρούσεις που σκοπό είχαν την αυτοδιάθεση των λαών.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η Τουρκία βρέθηκε στο επίκεντρο των εξελίξεων, των συγκρούσεων και των αλλαγών που έλαβαν χώρα στον περίγυρο της επικράτειάς της, δηλαδή στα Βαλκάνια, στον Καύκασο και στη Μέση Ανατολή. Η γεωπολιτική σημασία της χώρας, η οποία είχε βιώσει τη συρρίκνωσή της μετά την εισβολή στην Κύπρο το 1974 και την εξάλειψη της Σοβιετικής απειλής, αναβαθμίστηκε με την ευκαιρία του πολέμου στον Περσικό Κόλπο, χάριν των επιλογών του οραματιστή, προέδρου πλέον της Τουρκίας, Οζάλ (1989-1993). Ταυτόχρονα, η μακροχρόνια και σταθερή επιδίωξη των στρατηγικών στόχων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, σε συνδυασμό και με την ενίσχυση των άλλων παραγόντων ισχύος της χώρας, την κατέστησαν «ικανή να διεκδικήσει το ρόλο της περιφερειακής υπερδύναμης στην ευρύτερη περιοχή»¹⁷⁵.

Πράγματι, η τουρκική εξωτερική πολιτική, η οποία καθ' όλη την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου είχε ως προτεραιότητα την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, βρέθηκε αντιμέτωπη με δύσκολες επιλογές που προκαλούσε το νέο περιβάλλον για τη διεθνή ασφάλεια και τις διεθνείς πολιτικές και οικονομικές ισορροπίες¹⁷⁶.

Ο διορατικός και αποφασιστικός Οζάλ, που διείδε τις επερχόμενες εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον και τον κίνδυνο μετάδοσης παρόμοιων διεκδικήσεων στο εσωτερικό της χώρας, αντιλήφθηκε ότι ήταν κατάλληλη η στιγμή για περαιτέρω ενδυνάμωση του Ισλάμ και προώθηση μιας νέας εκδοχής του Οθωμανισμού, του αποκαλούμενου νέο-Οθωμανισμού. Αυτός είχε ως θεμελιώδη αρχή την εφαρμογή μιας περισσότερο δυναμικής, ακόμη

¹⁷⁵ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «*Μετακεμαλισμός*», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.σ. 111-112

¹⁷⁶ Ο.π., σ. 150

και παρεμβατικής εξωτερικής πολιτικής, έστω κι' αν έπρεπε να αντιπαρατεθεί με το κεμαλικό κατεστημένο.

Η στροφή αυτή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, φανέρωνε απροκάλυπτα πλέον τις βαθύτερες επιδιώξεις της Τουρκίας για την ανάδειξή της σε μεγάλη περιφερειακή δύναμη και ανάληψη ηγεμονικού ρόλου στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Ασίας και Υπερκαυκασίας, της Μέσης Ανατολής και των Βαλκανίων. Η κρισιμότητα των εξελίξεων στο διεθνές περιβάλλον οδήγησε στη σύνταξη του 3^{ου} (1992) και του 4^{ου} (1997) Πρωτοκόλλου του ΣΕΑ μέσα στην ίδια δεκαετία.

Πιο συγκεκριμένα, στο χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, όπου διακυβεύονταν ζωτικά γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντα για τη Δύση, η Τουρκία επεδίωξε να προβληθεί ως ικανή να καλύψει το κενό ισχύος μετά την απόσυρση της Σοβιετικής Ένωσης, και να επιδείξει ότι διαθέτει τις δυνατότητες, ως μεγάλη περιφερειακή δύναμη, να αναλάβει καθήκοντα ηγεμονικού σταθεροποιητή του διεθνούς συστήματος για την περιοχή που εκτείνεται από την Αδριατική μέχρι την Κίνα¹⁷⁷. Πράγματι, ο ενθουσιασμός και ο συναισθηματισμός αναζωογόνησαν το μεγαλοϊδεατισμό του Παντουρκισμού, ο οποίος ενισχύθηκε τόσο από την τουρκική ηγεσία (μέχρι το 1993 από τον Οζάλ και στη συνέχεια 1993-1995 από την Τσιλέρ), όσο και από τις προσδοκίες των τουρκόφωνων και τουρκογενών πληθυσμών στα νέα ανεξάρτητα κράτη της ευρύτερης περιοχής¹⁷⁸.

Χαρακτηριστικές ήταν οι δηλώσεις του Οζάλ, ο οποίος αναφερόμενος στις νέες Δημοκρατίες του Αζερμπαϊτζάν, του Τουρκμενιστάν, του Ουζμπεκιστάν, του Καζακστάν και του Κιργιστάν, προέβλεψε την έλευση ενός "Τουρκομανικού – Τουρκικού αιώνα" και ενός "Τουρκομανικού - Τουρκικού κόσμου", που θα απλώνεται από την Αδριατική ως το Σινικό τείχος της Κίνας. Πρώτος έσπευσε να αναγνωρίσει τις νέες Δημοκρατίες, ενώ ενθαρρυνόμενος από τις ΗΠΑ, οι οποίες ήθελαν με κάθε τρόπο να αποφύγουν την κάλυψη του κενού από το εχθρικό Ιράν, ανέπτυξε δυναμική πολιτική και προώθησε την ενίσχυση των δεσμών με τα κράτη αυτά, προβάλλοντας την Τουρκία ως μοντέλο δημοκρατικής λειτουργίας και οικονομικής ανάπτυξης¹⁷⁹.

Βέβαια, ο αρχικός ενθουσιασμός για προώθηση της ιδέας της Παντουρκικής ενότητας, ή της καθοδήγησης των κρατών αυτών από την Άγκυρα, ακολουθήθηκε από την απογοήτευση των πενιχρών αποτελεσμάτων της προσπάθειας αυτής για τους εξής λόγους :

Πρώτον, η δυσπιστία έναντι του Παντουρκισμού που έτρεφαν Τούρκοι εντός και εκτός Τουρκίας, δυτικοτραφείς, φιλελεύθεροι και αριστεροί

¹⁷⁷Ο.π.,σ.σ.150-151

¹⁷⁸Ο.π.

¹⁷⁹Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.417

διανοούμενοι και πανεπιστημιακοί και κυρίως εναντίον ενός βασικού του στοιχείου που είναι ο ρατσισμός. Ταυτόχρονα, έθεταν τον προβληματισμό τους για τις συνέπειες που θα είχε η στροφή προς την Ανατολή και το Ισλάμ, αναφορικά με την προοπτική ένταξης της χώρας στην Ε.Ε.¹⁸⁰

Δεύτερον, το γεγονός ότι τα νέα ανεξάρτητα κράτη της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου δεν περιελάμβαναν ομοιογενείς πληθυσμούς, λόγω της πολιτικής των μετακινήσεων πληθυσμών που είχε εφαρμόσει η Σοβιετική Ένωση, στο πλαίσιο του "διαίρει και βασίλευε". Για το λόγο αυτό και σε συνδυασμό με μια γραφειοκρατία που αντιστεκόταν στις αλλαγές, δεν ήταν επιτυχής η ανάπτυξη του εθνικισμού σε τέτοιο βαθμό που να υπερβαίνει φυλετικές, γλωσσικές και θρησκευτικές διαφορές¹⁸¹.

Τρίτον, η ιδέα του "κενού" που δημιουργήθηκε από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν μάλλον μια αυταπάτη, δεδομένου ότι οι οικονομικές δομές και τα δίκτυα επικοινωνίας και μεταφορών των κρατών αυτών ήταν απόλυτα ενσωματωμένα στη Ρωσική Ομοσπονδία, γεγονός που καταδεικνύεται και από το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο που διεξαγόταν μεταξύ τους και που ξεπερνούσε το 80%. Επιπρόσθετα, οι πολιτικές ελίτ των χωρών αυτών διέθεταν μια πολιτική κουλτούρα που ήταν πολύ πιο κοντά στη Ρωσία, αφού είχαν εκπαιδευτεί στη Μόσχα¹⁸².

Τέταρτον, η συνεχής εναλλαγή αδύναμων κυβερνήσεων συνασπισμού στην Τουρκία κατά τη δεκαετία του 1990, που είχε σαν επακόλουθο την εξασθένηση της εσωτερικής συνοχής, σε συνδυασμό και με τα τεράστια οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα, σύντομα φανέρωσε την οικονομική και τεχνολογική αδυναμία της να ικανοποιήσει τις τεράστιες κοινωνικό-οικονομικές ανάγκες των νέων Δημοκρατιών. Το αποτέλεσμα ήταν η διάψευση των προσδοκιών αυτών που επιθυμούσαν μεταφορά του δυτικού μοντέλου ανάπτυξης και αυτόματης ενσωμάτωσης των κρατών της Κ. Ασίας και Καυκάσου στο προηγμένο δυτικό πρότυπο οργάνωσης¹⁸³ και

Πέμπτον, η αντιπαράθεση της Τουρκίας με τον επιθετικό ανταγωνισμό άλλων δυνάμεων της ευρύτερης περιοχής για τον έλεγχο των νέων ανεξάρτητων κρατών, την οδήγησε σε τριβές, κυρίως, με τη Ρωσία (για Ναγκόρνο Καραμπάχ και Τσετσενία) και το Ιράν (για το Αζερμπαϊτζάν), αφού τα τεράστια αποθέματα ενέργειας που εσωκλείουν οι πετρελαιοπηγές της

¹⁸⁰Χρήστος Ιωαννίδης, «Νέο-Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός 1955-1995», Τροχαλία, Αθήνα, 1995, σ.σ. 78-79

¹⁸¹Shireen Hunter, «Turkey, Central Asia, and the Caucasus : Ten Years After Independence», Southeast European and Black Sea Studies, Vol.1, N.2, May 2001, σ.3 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454634>

¹⁸²Zurcher, ό.π., σ. 418

¹⁸³Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ. 152

Κεντρικής Ασίας, της Κασπίας και του Καυκάσου, συνιστούν ζήτημα παγκόσμιου στρατηγικού και γεωπολιτικού ενδιαφέροντος. Επιπρόσθετα, «η Ρωσία αντιλαμβάνεται την περιοχή αυτή ως αφετηρία και ως προϋπόθεση, ίσως, για μια πιθανή επιστροφή στο νέο διεθνές σύστημα ασφάλειας και πολιτικού και γεωπολιτικού ανταγωνισμού»¹⁸⁴.

Παρ' όλα αυτά, η Τουρκία πέτυχε μεγάλης αξίας διπλωματική, και όχι μόνο, νίκη, δεδομένου ότι κατάφερε με την υποστήριξη των ΗΠΑ και των Αμερικανικών εταιρειών που συμμετείχαν στο κονσόρτσιουμ πετρελαίου της Κασπίας, να εξασφαλίσει συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού Μπακού – Τζεϊχάν που θα μεταφέρει, μέσα από το τουρκικό έδαφος, πετρέλαιο και φυσικό αέριο από την Κασπία στη Μεσόγειο και από εκεί στην Ευρώπη. Η ολοκλήρωση του έργου αυτού στοχεύει στον τερματισμό του μονοπωλίου εκμετάλλευσης των πηγών ενέργειας της Κασπίας από τους Ρώσους, στην απεξάρτηση της Ευρώπης από τις ενεργειακές πηγές των κρατών του Κόλπου και πάνω απ' όλα στο να καταστήσει την Τουρκία νέο μεγάλο διεθνή "παίκτη" στον κρίσιμο τομέα της ενέργειας¹⁸⁵.

Τελικά, η προσπάθεια διείσδυσης της Τουρκίας στις νέες Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και της Υπερκαυκασίας περιορίστηκε, κυρίως, στην επίτευξη στενότερων επαφών με τις χώρες αυτές, μέσω συχνών συναντήσεων κορυφής, εκμάθησης της τουρκικής γλώσσας, προώθησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων και παροχής υποτροφιών, καθώς και εκπομπής τουρκικών τηλεοπτικών προγραμμάτων από τον τουρκικό δορυφόρο Turksat¹⁸⁶.

Ο δεύτερος γεωπολιτικός χώρος δράσης της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας τη δεκαετία '90, είναι αυτός της Μέσης Ανατολής. Αδιαμφισβήτητα, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης συρρίκνωσε τη γεωστρατηγική σημασία της Τουρκίας, δεδομένου ότι για τη Δύση εξέλιπε ο σημαντικός ρόλος του "αναχώματος" που διαδραμάτιζε η Τουρκία έναντι της Σοβιετικής υπερδύναμης. Όμως, η εισβολή του Σαντάμ Χουσεϊν στο Κουβέιτ τον Αύγουστο του 1990, έδωσε την ευκαιρία στον Οζάλ, συμπαρατασσόμενος με τον, υπό τις ΗΠΑ, συνασπισμό των δυνάμεων της διεθνούς κοινότητας, να επαναφέρει την Τουρκία στο πρωταγωνιστικό προσκήνιο της διεθνούς πολιτικής. Βέβαια, η παραβίαση της Κεμαλικής αρχής περί μη στρατιωτικής εμπλοκής στη Μέση Ανατολή, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις του κεμαλικού κατεστημένου, με αποκορύφωμα την παραίτηση του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου στρατηγού Νετζίπ Τορουμετάι.

Οι θετικές συνέπειες για την Τουρκία, χάρη στη διορατικότητα του Οζάλ και στη φιλοαμερικανική πολιτική του, ήταν η ανάκτηση της γεωστρατηγικής

¹⁸⁴Ο.π., σ.σ.152-153

¹⁸⁵Zurcher,ό.π.,σ.σ.418-419

¹⁸⁶Γαλλουρίδης,ό.π.,σ.154

σημασίας της Τουρκίας και η ανάληψη του ρόλου "θεματοφύλακα" των Δυτικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής, η παροχή οικονομικής βοήθειας από Γερμανία και Ιαπωνία, η αύξηση εξαγωγών προς ΗΠΑ τουρκικών υφαντουργικών προϊόντων και η πίεση που άσκησαν οι ΗΠΑ προς τους συμμάχους της Ε.Ε για αναθέρμανση των σχέσεων με την Τουρκία, που κατέληξε στην ολοκλήρωση της συμφωνίας για πλήρη Τελωνειακή Σύνδεση της χώρας με την Ε.Ε, το 1995¹⁸⁷.

Μετά το θάνατο του Οζάλ, το 1993, άρχισε και πάλι να αυξάνεται η επιρροή του Στρατού και να επικρατεί ένα πνεύμα μιλιταρισμού, με κύρια αιτιολογία την αντιμετώπιση των Κούρδων ανταρτών του ΡΚΚ. Το Φεβρουάριο του 1996 και ενώ πρωθυπουργός της Τουρκίας ήταν ο Ισλαμιστής Ερμπακάν, οι Στρατηγοί υπέγραψαν απροκάλυπτα μια συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας με το Ισραήλ, γεγονός που προκάλεσε την αύξηση της έντασης στις Τούρκο-Αραβικές σχέσεις.

Στην πραγματικότητα, υπάρχει μια συνέχεια και διαχρονικότητα στις σχέσεις Τουρκίας - Ισραήλ σε στρατιωτικό, ακαδημαϊκό και οικονομικό επίπεδο, στη σφυρηλάτηση των οποίων οι ΗΠΑ διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο από τη δεκαετία του 1950. «Η πολύμορφη και πολυεπίπεδη σχέση ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ αυξάνει δραματικά τις στρατιωτικές δυνατότητες της Τουρκίας σε ενδεχόμενο μελλοντικό πόλεμο, ενώ παράλληλα ενισχύει την πολιτική της επιρροή στα δυτικά κέντρα αποφάσεων»¹⁸⁸. Συγχρόνως, η Τουρκία διατηρεί τη στρατηγική της ισχύ και τις εξαιρετικές της σχέσεις με τις ΗΠΑ, μέσω του Ισραήλ και επιτυγχάνει την τελείως απροκάλυπτη προώθηση των τουρκικών συμφερόντων, κυρίως, από τους Αμερικανοεβραίους¹⁸⁹.

Οι Τούρκοι Στρατηγοί, με το πρόσχημα της προσφοράς ασφάλειας στις ασταθείς περιοχές, διευκολύνθηκαν από την επέκταση της δράσης του ΝΑΤΟ "εκτός περιοχής", για υλοποίηση των επιδιώξεών τους να καταστήσουν τη χώρα τους μεγάλη περιφερειακή δύναμη. Η Τουρκία βρήκε την ευκαιρία να κάνει επίδειξη στρατιωτικής ισχύος προς τους γείτονες με απώτερο σκοπό την επίτευξη των στρατηγικών της στόχων.

Έμπρακτο παράδειγμα της δυναμικής τουρκικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η χρησιμοποίηση του ελέγχου της ροής των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη ως διπλωματικό όπλο πίεσης εναντίον των γειτονικών Αραβικών κρατών. Ταυτόχρονα, η ευθεία απειλή πολέμου κατά της Συρίας για υπόθαλψη των ανταρτών του ΡΚΚ και φιλοξενία του αρχηγού τους Αμπντουλάχ Οτζαλάν στο

¹⁸⁷Ο.π.,σ.σ.154-156

¹⁸⁸Μάριος Ευρυβιάδης, «Ο Ηγεμονικός Άξονας Τουρκίας – Ισραήλ», Ε.ΚΟ.ΜΕ,Αθήνα,Μ-986,Ιούλιος 1998,σ.11, <http://www.ekome.gr/>

¹⁸⁹Ο.π. ,σ.σ.10-12

έδαφός της, απέφερε χωρίς ανταλλάγματα τη φυγάδευσή του από τη χώρα αυτή και την τελική σύλληψή του στις 16 Φεβρουαρίου 1999 στο Ναϊρόμπι. Το γεγονός αυτό, ναι μεν διεθνοποίησε de facto το Κουρδικό ζήτημα, έθεσε όμως τέλος, για μερικά χρόνια, στις πολυδάπανες και αιματηρές συγκρούσεις του Τουρκικού Στρατού με το ΡΚΚ¹⁹⁰.

Ο τρίτος γεωπολιτικός χώρος δράσης της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας ήταν τα Βαλκάνια όπου, σε συνδυασμό και με την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, γνώρισε κάποιες πραγματικές επιτυχίες. Η κατάρρευση του διπολισμού και των σοσιαλιστικών κρατών αποτέλεσαν μια νέα πρόκληση για την ηγεσία της Τουρκίας και μια ευκαιρία για δυναμική διείσδυση στο χώρο των Βαλκανίων και ένταξης της περιοχής αυτής στη "σφαίρα επιρροής" της.

Η ριζική μεταβολή της στάσης που κράτησε η μετακομμουνιστική Βουλγαρία απέναντι στην Τουρκία, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας στο τέλος του 1991 και η ενεργός υποστήριξη των μουσουλμάνων της Βοσνίας κατά τις εθνοτικές συγκρούσεις του 1992, οι πολύ καλές, ακόμη και θερμές, σχέσεις με την Αλβανία και την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και τέλος η υποστήριξη των Αλβανών του Κοσσόβου στον πόλεμο με τη Σερβία, έβαλαν τέλος στην απομόνωση της Τουρκίας στα Βαλκάνια και της έδωσαν την ευκαιρία να προσπαθήσει να δημιουργήσει ένα μουσουλμανικό τόξο στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, η Τουρκία ανέλαβε την πρωτοβουλία για την ανάπτυξη κοινής δράσης στη Μαύρη Θάλασσα, μέσω της ίδρυσης του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας (1992), στον οποίο συμμετέχουν δέκα μουσουλμανικά και μη μουσουλμανικά κράτη¹⁹¹.

Οι σχέσεις με τον παραδοσιακό εχθρό, την Ελλάδα, παρέμειναν τεταμένες λόγω της πολιτικής της Τουρκίας στο Κυπριακό, και οδήγησαν τις δύο χώρες στα πρόθυρα και πάλι του πολέμου, λόγω των αυξανόμενων διεκδικήσεων της Τουρκίας στο Αιγαίο, με αποκορύφωμα την υπόθεση της αμφισβήτησης της κυριότητας των Ιμίων τον Ιανουάριο του 1996. Ο πόλεμος αποφεύχθηκε μετά από παρέμβαση των ΗΠΑ, όμως για πρώτη φορά οι Τούρκοι αμφισβήτησαν την κυριότητα νήσων και βραχονησίδων στο Αιγαίο, προβάλλοντας την ύπαρξη γκρίζων ζωνών.

Το *casus belli* κατά της Ελλάδας, στην περίπτωση επέκτασης των χωρικών της υδάτων στα 12 ν.μ, η υπόθεση των Ιμίων και η απειλή πολέμου εναντίον της Συρίας, στην περίπτωση που συνέχιζε να υποστηρίζει το ΡΚΚ και να φιλοξενεί τον Οτζαλάν, καταδεικνύουν τις επιδιώξεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής για αναγνώριση της Τουρκίας ως περιφερειακής υπερδύναμης που επιβάλλει τις διευθετήσεις που θέλει στους γείτονές της, μέσω της απειλής πολέμου.

¹⁹⁰ Γιαλλουρίδης,ό.π.,σ.σ.156-157

¹⁹¹ Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.421

Ενδεικτικό του τρόπου σκέψης και των βαθύτερων επιδιώξεων των αξιωματούχων της Τουρκίας είναι τα αναγραφόμενα στο βιβλίο του υπουργού εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου "Το Στρατηγικό Βάθος", σχετικά με τους δυο βραχυπρόθεσμους και μεσοπρόθεσμους στόχους της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας στα Βαλκάνια, που είναι : «η ισχυροποίηση της Βοσνίας και της Αλβανίας μέσα σε ένα πλαίσιο σταθερότητας και η δημιουργία ενός διεθνούς νομικού πλαισίου που θα θέσει υπό την προστασία του τις εθνικές μειονότητες της περιοχής. Στο νομικό αυτό πλαίσιο η Τουρκία πρέπει να επιδιώκει συνεχώς την εξασφάλιση εγγυήσεων που θα της παρέχουν το δικαίωμα παρέμβασης στα ζητήματα που αφορούν τις μουσουλμανικές μειονότητες των Βαλκανίων. Η νομιμότητα της επέμβασης της Κύπρου, που αποτελεί ένα εντυπωσιακό παράδειγμα στη σύγχρονη εποχή, κατέστη δυνατή εντός ενός τέτοιου είδους νομικού πλαισίου»¹⁹².

Όσον αφορά στις σχέσεις με την Ε.Ε, είναι δεδομένος ο στρατηγικός προσανατολισμός μέρους της τουρκικής ηγεσίας προς τη Δύση και την Ευρώπη, αφού θεωρεί την ενσωμάτωση της Τουρκίας σε αυτήν συνυφασμένη με την επιβίωση του ίδιου του κράτους και την εμπέδωση της τουρκικής εθνικής αυτοαντίληψης. Οι προϋποθέσεις που θέτουν οι Ευρωπαίοι για πολιτικές και οικονομικές αλλαγές, σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μετριασμού της επιθετικής εξωτερικής πολιτικής, δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν με απλές μεταρρυθμίσεις μέσα στα πλαίσια των δομών εξουσίας του Κεμαλικού καθεστώτος, που είναι απολύτως ασυμβίβαστο με τον Ευρωπαϊκό πολιτικό πολιτισμό. Άλλωστε, ο πρόεδρος της Τουρκίας Ντεμιρέλ είχε δηλώσει το 1995, ότι «εάν εφαρμόσουμε τη Δημοκρατία όπως μας τη ζητούν οι Ευρωπαίοι, τότε θα διαλυθούμε. Και αυτό δεν πρόκειται να γίνει ποτέ»¹⁹³.

Οι Τούρκοι προτιμούσαν να προβάλλουν την Τουρκία ως μια "γέφυρα" που ενώνει τη Δύση με την Ανατολή, παρά να προχωρήσουν σε πραγματικές επαναστατικές μεταρρυθμίσεις που θα επέφεραν την ανατροπή του συστήματος με απρόβλεπτες συνέπειες για την ενότητα της χώρας¹⁹⁴. Γι' αυτό και όταν το 1989 παραπέμφθηκε αόριστα στο μέλλον η εξέταση της επίσημης αίτησης της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε, πυροδοτήθηκαν νέες σκέψεις για εναλλακτικές στρατηγικές στην εξωτερική πολιτική. Οι επικρατέστερες ήταν είτε η σφυρηλάτηση μιας στρατηγικής συμμαχίας με τις ΗΠΑ, ή η εφαρμογή

¹⁹² Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.200

¹⁹³ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.σ.163-165

¹⁹⁴ Ο.π., σ.166

μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής προσανατολισμένης προς Ανατολάς¹⁹⁵.

Στα πλαίσια αυτά, η τουρκική εξωτερική πολιτική συμπεριέλαβε στις προτεραιότητές της τα πεδία γεωπολιτικής "επιρροής" και προωθεί τη διείσδυσή της σε 37 χώρες τριών ηπείρων (Ευρώπη – Ασία - Αφρική) - Χάρτης4. Αυτό το επιδιώκει από το 1992 με την ίδρυση του Τουρκικού Οργανισμού Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΤΙΚΑ), που έχει ως αποστολή την ανάπτυξη της συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα, τη διαφύλαξη του κοινού ιστορικού και πολιτιστικού πλούτου, τη διάδοση της τουρκικής γλώσσας και τη συνεργασία των μέσων μαζικής ενημέρωσης¹⁹⁶.

Βέβαια, η απόφαση της Συνόδου Κορυφής του Ελσίνκι (1999) αποτέλεσε μια σημαντική διπλωματική επιτυχία για την Τουρκία, δεδομένου ότι άνοιξε ο δρόμος για την αναγνώρισή της ως εν δυνάμει ευρωπαϊκή χώρα, γεγονός που θα μπορούσε να επιλύσει και το χρόνιο πρόβλημα της "ταυτότητάς" της. Από την άλλη πλευρά, η απόφαση του Ελσίνκι αποτελεί μια τεράστια πρόκληση για το κεμαλικό κατεστημένο, γιατί η πορεία προς την ολοκλήρωση της ένταξης στην Ε.Ε προϋποθέτει κατάργηση των υφιστάμενων δομών και ριζικές αλλαγές σε πολλούς τομείς της εσωτερικής πολιτικής της χώρας, ώστε να υπάρξουν έμπρακτα σημάδια Ευρωπαϊκής ωριμότητας.

Όμως, επειδή αυτές οι αλλαγές θα πρέπει να είναι τόσο ριζικές ώστε να θυμίζουν επανάσταση, εκτιμάται ως δεδομένη η αντίδραση της άρχουσας ελίτ για διαφύλαξη του κεμαλικού κεκτημένου¹⁹⁷ και προσπάθεια για ένταξη στην Ε.Ε με πιο "χαλαρά" κριτήρια, ή έστω επίτευξη μιας "ιδιαίτερης" σχέσης, που θα της εξασφαλίζει προνομιούχο συνεργασία σε όλους τους τομείς. Χαρακτηριστική είναι η εκτίμηση του Γάλλου διπλωμάτη και ιστορικού Eric Rouleau ότι, η απόλυτη εφαρμογή των κριτηρίων της Κοπεγχάγης (1993) από την Τουρκία, «συνεπάγεται την ουσιαστική αποσύνθεση του τουρκικού κρατικού συστήματος»¹⁹⁸.

Συνοπτικά, μπορεί κάποιος να πει ότι η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας χαρακτηρίζεται από καλό σχεδιασμό, σταθερότητα, συνέπεια και συνέχεια από ιδρύσεως της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο θεμέλιος λίθος

¹⁹⁵Shireen Hunter, «Turkey, Central Asia, and the Caucasus : Ten Years After Independence», Southeast European and Black Sea Studies, Vol.1, N.2, May 2001, σ.6 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454634>

¹⁹⁶Χρήστος Μηνάγιας, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 2010, σ.42

¹⁹⁷Γιαλλουρίδης, ό.π., σ.σ.166-169

¹⁹⁸Eric Rouleau, « Turkey's Dream of Democracy », Foreign Affairs, Vol.79, N.6, November-December 2000, σ.102 http://vnweb.hwwilsonweb.com/hww/results/results_single_fulltext.jhtml;hwwilsonid=LHXYQ11ALX5JZQA3DIKSFF4ADUNGIIV0

της πολιτικής αυτής είναι η προσήλωση στην εξασφάλιση της ακεραιότητας και της ενότητας του τουρκικού κράτους και η αναβάθμιση της θέσης της Τουρκίας στο διεθνές σκηνικό, εκμεταλλευόμενη, ανάλογα με τις διεθνείς συγκυρίες, τη γεωπολιτική και γεωστρατηγική σημασία της χώρας. Επίσης, επιχειρείται η προώθηση των βαθύτερων επεκτατικών βλέψεων του τουρκικού κατεστημένου και η επίτευξη της αναγνώρισής της από το διεθνή παράγοντα ως μεγάλης περιφερειακής δύναμης, με ηγεμονικό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, της Κεντρικής Ασίας, της Υπερκαυκασίας, της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου. Με άλλα λόγια, επιχειρείται να εξασφαλιστεί η επιρροή της σε περιοχές της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Β. Εσωτερική Πολιτική

«Στην μεταψυχροπολεμική εποχή, η παγκοσμιοποίηση, ως νέα νομιμοποιητική βάση του διεθνούς συστήματος που εκπορεύεται από την εκδημοκρατικοποίηση, τον νεοφιλελευθερισμό και τον πλουραλισμό, επιτρέπει για πρώτη φορά οι κοινωνικό – οικονομικές και πολιτικές αλλαγές στην Τουρκία να εκπορεύονται από κάτω προς τα πάνω μέσω μιας αντικεμαλικής ελίτ. Η ελίτ αυτή έχει τις ρίζες της στις λαϊκές μάζες και δεν αποποιείται τη θρησκεία της και την μουσουλμανική της κουλτούρα. Αντίθετα τις χρησιμοποιεί ως πολιτικό εργαλείο εναντίον του οποίου οι Κεμαλιστές μόνο πύρριες νίκες μπορούν να καταγράψουν»¹⁹⁹.

Ειδικότερα, η πρώτη δεκαετία της περιόδου αυτής χαρακτηρίστηκε από συνεχόμενες κρίσεις και εντάσεις τόσο στο εσωτερικό της Τουρκίας, όσο και στις σχέσεις της με άλλα κράτη, με σημαντικότερα γεγονότα τα ακόλουθα :

Πρώτον, την αναζωπύρωση του Κουρδικού ζητήματος και το λυσσαλέο πόλεμο της Τσιλέρ εναντίον του ΡΚΚ και των υποστηρικτών του. Όμως, εξίσου σημαντικό ήταν το ότι η τότε πρωθυπουργός κατηγορήθηκε ότι καθοδηγούσε και παρείχε οικονομικές αμοιβές, παρανόμως από τον προϋπολογισμό «σε μια ανεπίσημη "κρατική συμμορία" που αναλάμβανε μυστικές αποστολές εναντίον του ΡΚΚ και των οπαδών του»²⁰⁰.

Δεύτερον, το *casus belli* κατά της Ελλάδας (1994),σε περίπτωση επέκτασης των χωρικών υδάτων της με βάση το Διεθνές Δίκαιο και τη Διεθνή

¹⁹⁹Μάριος Ευρυβιάδης, «Διεθνές Σύστημα και Μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία», στο Μάριος Ευρυβιάδης, et.al, «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκία Κοινωνική Συγκρότηση και Πολιτικό Σύστημα"», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών,σ.3

²⁰⁰Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.409

Σύμβαση του Modego Bay²⁰¹, όσο και την κρίση των Ιμίων (1996). Οι δύο αυτές επιθετικές ενέργειες εναντίον της Ελλάδας, θα μπορούσαν να εκληφθούν και ως προσπάθειες εκτόνωσης των εσωτερικών προβλημάτων της Τουρκίας.

Τρίτον, την εκτεταμένη βία που υπέστησαν οι Αλεβίτες, οι οποίοι θεωρούνταν "εσωτερική απειλή", με αποτέλεσμα το θάνατο πολλών εξ αυτών, καθώς και την αύξηση της ανησυχίας τους για αναβίωση των διωγμών του παρελθόντος²⁰² και

Τέταρτον, μια σειρά από αποκαλύψεις που έδειχναν «σε ποιο βαθμό το κράτος τη δεκαετία του 1990 είχε μεταμορφωθεί σε πεδίο μάχης μεταξύ ομάδων οργανωμένου εγκλήματος, που σχηματίζονταν σε συνεργασία με τη μαφία, τα όργανα ασφαλείας και την άκρα δεξιά και οι οποίες στο "βαθύ κράτος" έλυναν κι έδεναν»²⁰³. Το ατύχημα του Σουσουλούκ, το Νοέμβριο του 1996, κατέδειξε το μέγεθος της διαπλοκής και προκάλεσε τη λαϊκή δυσaréσκεια και απαίτηση για διαφάνεια. Επιπρόσθετα, οι παρακρατικές συμμορίες, εκτός από τις ανθρωποκτονίες πολιτικών αντιπάλων, ήταν αναμεμειγμένες και στη διακίνηση ναρκωτικών, στο ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, στην αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος στο Αζερμπαϊτζάν υπό την καθοδήγηση της Τσιλέρ, καθώς και στον πόλεμο εναντίον του ΡΚΚ²⁰⁴.

Αναλυτικότερα, από τις εκλογές του 1991 άρχισε ένας φαύλος κύκλος ανόδου και διάλυσης κυβερνήσεων συνεργασίας, σκανδάλων, λαϊκής δυσaréσκειας, έντασης στο Κουρδικό ζήτημα κλπ. Η πρώτη κυβέρνηση συνεργασίας, ήταν αυτή του Κόμματος Ορθού Δρόμου (ΚΟΔ) του πρωθυπουργού Ντεμιρέλ και του Σοσιαλδημοκρατικού Λαϊκιστικού Κόμματος (ΣΔΛΚ) του Ερντάλ Ινονού. Η έντονη παρεμβατικότητα του Οζάλ σε ζητήματα και αποφάσεις που άπτονταν των αρμοδιοτήτων της κυβέρνησης επιδείνωσε τις μεταξύ τους σχέσεις και οδήγησε την πολιτική της σε στασιμότητα, ενώ η παρεμβατικότητα του Στρατεύματος στο Κουρδικό ζήτημα είχε ως αποτέλεσμα τη ριζική οπισθοχώρηση του Ντεμιρέλ και την έγκριση κάθε σχετικής στρατιωτικής πράξης, θέτοντας έτσι ως αρμόδιο για την επίλυση του προβλήματος το Στράτευμα²⁰⁵.

Παρά τα σκάνδαλα, που αμαύρωσαν την εικόνα του, ο Οζάλ θεωρείται ότι «κατείχε μοναδική θέση στη σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας και από πολλούς χαρακτηρίστηκε ο δεύτερος μεγάλος εκσυγχρονιστής της χώρας

²⁰¹ Χρήστος Ιωαννίδης, «Νέο-Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός 1955-1995», Τροχαλία, Αθήνα, 1995, σ.210

²⁰² Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.σ. 106-108

²⁰³ Ο.π., σ. 110

²⁰⁴ Ο.π., σ.σ. 109-111, 115

²⁰⁵ Ο.π., σ.σ. 95-97

μετά τον Ατατούρκ»²⁰⁶. Ούτε ο Ντεμιρέλ, ούτε η Τσιλέρ μπορούσαν να φτάσουν, ή και να ξεπεράσουν τη δυναμική προσωπικότητα του Οζάλ, μιας προσωπικότητας που, όχι μόνο ήρθε σε σύγκρουση με το κεμαλικό κατεστημένο, αλλά, επικαλούμενος την ανάγκη αποκατάστασης της Δημοκρατίας στη χώρα, έκλεισε ουσιαστικά την πόρτα στο Στρατό. Ο θάνατός του στις 17 Απριλίου 1993, άφησε το πεδίο ελεύθερο στο Στράτευμα να αναλάβει και πάλι τον ηγεμονικό του ρόλο²⁰⁷.

Ο Ντεμιρέλ υπήρξε ο διάδοχος του Οζάλ στο προεδρικό αξίωμα, ενώ πρωθυπουργός αναδείχθηκε για πρώτη φορά μια γυναίκα, η Τανσού Τσιλέρ, προσδίδοντας στην Τουρκία την εικόνα μιας εκδυτικισμένης, εκσυγχρονισμένης και ανοιχτής χώρας²⁰⁸. Η φιλόδοξη Τσιλέρ χαρακτηριζόταν από έναν άκρατο εθνικισμό, φιλοαμερικανισμό και από μεγάλη πίστη στην ελεύθερη αγορά, ενώ « οι λόγοι της συνοψίζονταν σε μερικές κεμαλικές φράσεις και σε στρατιωτικά συνθήματα»²⁰⁹. Οπαδός του κοσμικού χαρακτήρα, υποστήριζε ότι : «χωρίς την κοσμική λύση....., η Τουρκία θα γινόταν αναπόφευκτα ένα νέο Αφγανιστάν»²¹⁰.

Οι εκλογές του Δεκεμβρίου του 1995 ανέδειξαν πρωθυπουργό, για πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας, τον Ερμπακάν, αρχηγό του Ισλαμικού κόμματος. Η ενίσχυση του Ισλαμικού κόμματος οφείλεται :

Πρώτον, στη διείσδυσή του σε νέα κοινωνικά στρώματα και στο σύνθημά του για "δίκαιη τάξη".

Δεύτερον, στη δυναμική που απέκτησε το πολιτικό Ισλάμ στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και Αφρικής όπου υποκατέστησε την αριστερά ως φορέας έκφρασης των αποκλεισμένων²¹¹.

Τρίτον, στην έντονη αντιπάθεια που υπήρχε μεταξύ Γιλμάζ και Τσιλέρ, που καθιστούσε κάθε προσπάθεια συνεργασίας μεταξύ τους αδύνατη και

Τέταρτον, στην ανοχή της στρατιωτικής ηγεσίας για την ανάληψη των πρωθυπουργικών καθηκόντων από τον Ερμπακάν, για δύο λόγους : «για να προκαλέσει από τη μια πλευρά τη συνήθη φθορά εξουσίας στο ισλαμικό κόμμα και από την άλλη διότι διευκόλυνε τα σχέδια της για μείωση της αρνητικής στάσης της αμερικανικής γερουσίας έναντι του πολιτικού καθεστώτος στην Τουρκία»²¹².

²⁰⁶—Zurcher,ό.π.,σ.σ.376-377

²⁰⁷ Γεράσιμος Καραμπελιάς, «Στρατός και πολιτική εξουσία στην Τουρκία», Αφιέρωμα Τουρκία, «Ο "άγνωστος" γείτονας», Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 1999,σ.9

²⁰⁸ Zurcher,ό.π.,σ.377

²⁰⁹ Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας»,Σαββάλας,Αθήνα,2008,σ.97

²¹⁰ Ο.π.,σ.98

²¹¹ Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.σ.371,378

²¹² Καραμπελιάς,ό.π.,σ.9

Τελικά, το "βαθύ κράτος" ανέτρεψε τον Ερμπακάν με ένα βελούδινο πραξικόπημα (1997), δείγμα Ατατουρκισμού, αναδεικνύοντας και πάλι την έντονη ανάμειξη του Στρατού στην πολιτική²¹³.

Οι εκλογές του 1999 ανέδειξαν στο τιμόνι της χώρας δύο πολιτικούς με υπερεθνικιστικές απόψεις (Ετζεβίτ και Μπαχτσελί), αλλά δεν άλλαξε κάτι αφού η αξιοπιστία της κυβέρνησης χάθηκε εξαιτίας του ότι τα φαινόμενα διαφθοράς, οικονομικής κρίσης, πτώχευσης, κερδοσκοπίας και καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνεχίστηκαν, αλλά και εξαιτίας της ολιγωρίας του κράτους στο μεγάλο σεισμό του 1999.²¹⁴

Η κορύφωση της παρακμής και της σήψης ενός ολόκληρου συστήματος κατά τη δεκαετία του 1990, αποτέλεσε το βατήρα για ανάδειξη από τον αγανακτισμένο τουρκικό λαό κυβέρνησης με "καθαρά χέρια". Πράγματι, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΚΔΑ) του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, κατόρθωσε να βγάλει την Τουρκία από τον πολιτικό και οικονομικό βάλτο που είχε περιπέσει και να ενισχύσει όλους τους παράγοντες ισχύος, με αποτέλεσμα να "φιγουράρει" ως περιφερειακή υπερδύναμη και ηγεμονικός παράγων σταθεροποίησης στην ευρύτερη περιοχή της. Επιπρόσθετα, η εξάλειψη "εσωτερικών εχθρών" (π.χ. ΡΚΚ, πολιτικό Ισλάμ κλπ) αποδυνάμωσε τον πολεμοχαρή πόλο « της στρατιωτικής και πολιτικής γραφειοκρατίας, ο οποίος για ένα διάστημα μεγαλύτερο της δεκαετίας είχε διαχειριστεί τη χώρα με το φόβο επικείμενων και θανάσιμων απειλών»²¹⁵.

Η διακυβέρνηση της χώρας από το Ισλαμικό κόμμα ΚΔΑ του Ερντογάν (2002), εξισορρόπησε τις διεθνείς ανησυχίες για την άνοδο και επικράτηση του Ισλάμ στην Τουρκία. Διατηρώντας την κοινωνική συνοχή και σταθερότητα στο εσωτερικό, προώθησε θεσμικές δημοκρατικές αλλαγές, ισχυροποιώντας τις προοπτικές μετάλλαξης των αρχών λειτουργίας του κράτους, ώστε να καταστεί μελλοντικά ένα πραγματικό Κράτος Δικαίου, ενώ παράλληλα ενεργοποίησε όλες τις συνιστώσες δυνάμεις της οικονομίας, με αποτέλεσμα να την ανατάξει και να την εντάξει στις 20 πιο ισχυρές του κόσμου (G 20)²¹⁶.

Σε διεθνές επίπεδο, το ΚΔΑ κατάφερε να αναδείξει και πάλι τη γεωστρατηγική θέση της Τουρκίας και τη δυνατότητα ανάληψης ηγεμονικού ρόλου σταθεροποιητή στην ασταθή περιοχή της Υπερκαυκασίας, της Κεντρικής Ασίας, της Μέσης Ανατολής και των Βαλκανίων. Ταυτόχρονα φρόντιζε για την αναβάθμιση των σχέσεών της με Δύση και Ανατολή²¹⁷.

²¹³Bozarslan,ό.π.,σ.118

²¹⁴Ο.π.,σ.σ.122-125

²¹⁵Ο.π.,σ.128

²¹⁶Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «Μετακεμαλισμός»,Σιδέρης,Αθήνα,2010,σ.183

²¹⁷Ο.π.

Τελικά, η Τουρκία κατάφερε να προβληθεί ως ένας ισχυρός αναπτυξιακός παράγων στην ευαίσθητη περιοχή της ΝΑ Μεσογείου και Βαλκανίων, αναβαθμίζοντας θεαματικά τη θέση της στο διεθνές σκηνικό.

Γ. Οικονομική Πολιτική

Η γεωπολιτική και η διεθνής οικονομική πολιτική, αποτέλεσαν διεθνώς τα πεδία έντασης που χαρακτήριζαν τη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Ο ανταγωνισμός για την εξασφάλιση μιας θέσης στις παγκόσμιες αγορές, οδήγησε στην εφαρμογή πολιτικών οικονομικής ανάπτυξης με επίκεντρο τις εξαγωγές, ώστε να διατηρηθούν οι παγκόσμιες οικονομικές ισορροπίες. Συνέπεια αυτών ήταν η αύξηση της σχέσης αλληλεξάρτησης μεταξύ οικονομίας και πολιτικής, σε σημείο που τα οικονομικά συμφέροντα να αποτελούν τον κύριο άξονα της εξωτερικής πολιτικής²¹⁸.

Ο Οζάλ, μετά τη μεταπήδησή του στην Προεδρία (1989) και μέχρι το θάνατό του (1993), συνέχισε να παρεμβαίνει στην κυβερνητική πολιτική καθημερινότητα, με σκοπό την εφαρμογή της φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής του προγράμματός του, που προσέδιδε κύρος στη χώρα και δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για προώθηση της Ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας²¹⁹.

Μάλιστα, ο Οζάλ ανέπτυξε μια επιθετική οικονομική στρατηγική στις νέες Δημοκρατίες του Καυκάσου, συνδυάζοντας ενεργειακούς και ιστορικούς παράγοντες και έχοντας διαβλέψει ότι το πεδίο ανταγωνισμού των Μεγάλων και Περιφερειακών Δυνάμεων θα ήταν η μεταφορά των φυσικών πόρων, στρατηγικού χαρακτήρα, από την περιοχή του Καυκάσου. Ακολούθησε την πολιτική αυτή επειδή ήθελε να αποφύγει τα πολιτικά λάθη του παρελθόντος, που είχαν αποξενώσει την Τουρκία από τη γεωπολιτισμική και πλούσια γεωοικονομική βάση της Μέσης Ανατολής, αποστερώντας τη δυνατότητα επιρροής και ελέγχου των φυσικών πηγών πλούτου αυτής της περιοχής²²⁰.

Ο στόχος ήταν τριπλός :

α. Να αποτελέσει η Τουρκία τον πρώτο κρίκο στην ενεργειακή αλυσίδα μεταφοράς των Κασπιανών κοιτασμάτων προς Δυσμάς, γεγονός που θα αναβάθμιζε τη γεωστρατηγική της θέση στο νέο διεθνές ενεργειακό σκηνικό.

β. Να ωφεληθεί ως καταναλώτρια χώρα, δεδομένου ότι θα μειωνόταν η εξάρτησή της για εισαγωγές από τη Ρωσία και

γ. Να αποκομίσει τόσο η ίδια, όσο και οι τουρκικές κατασκευάστριες εταιρείες, οικονομικά και στρατηγικά οφέλη από τη συμμετοχή στις επενδύσεις

²¹⁸ Αχμέτ Νταβούτογλου, «*Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.σ. 58-59

²¹⁹ Andrew Mango, «*The Turks Today*», John Murray, London, 2004, σ.σ. 88-89

²²⁰ Νταβούτογλου, ό.π., σ.σ. 128, 205

των πετρελαϊκών εταιρειών, αλλά και από την κατασκευή των αγωγών μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου²²¹.

Τελικά, η Τουρκία εξασφάλισε συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού Μπακού – Τζεϊχάν, που θα μεταφέρει πετρέλαιο και φυσικό αέριο από την Κασπία στη Μεσόγειο και από εκεί στην Ευρώπη²²², προωθώντας έτσι, σε συνδυασμό και με το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Νοτιοανατολικής Τουρκίας (GAP) στο μεσανατολικό μέτωπο, τις ηγεμονικές πολιτικές της επιδιώξεις.

Την ίδια περίοδο έγινε αισθητή η σημασία που είχε η ιδιαίτερα στενή σχέση μεταξύ των οικονομικών και των τεχνολογικών δυνατοτήτων της χώρας, κάτι που αποτελούσε προϋπόθεση για τη διεκδίκηση μιας θέσης ισχύος και επιρροής τόσο στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, του Καυκάσου, της Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην περαιτέρω ανάπτυξη της αμυντικής βιομηχανίας με σκοπό την προώθηση της έρευνας, την απόκτηση τεχνολογίας, τη μεταφορά τεχνογνωσίας και τελικά την απόκτηση δυνατότητας εξαγωγών της αμυντικής βιομηχανίας, με τα όποια οφέλη προκύπτουν από την ικανότητα αυτή²²³. Ιδιαίτερη μνεία για το θέμα αυτό, γίνεται στο κεφάλαιο "Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας".

Η οικονομική πολιτική φιλελευθεροποίησης του Οζάλ προκάλεσε αξιοσημείωτη ενίσχυση του ισλαμικού "πράσινου"²²⁴ κεφαλαίου, που συμπεριελάμβανε τουρκικές βαριές βιομηχανίες διαφόρων κλάδων της παραγωγής, εταιρείες διύλισης πετρελαίου, Τράπεζες κλπ. Μάλιστα, το ισλαμικό κεφάλαιο, διεκδικώντας την ανάπτυξη μιας παγκόσμιας ισλαμικής οικονομίας, υποστήριζε την περαιτέρω ανάπτυξη απεξαρτημένων από το κράτος ιδιωτικών επιχειρήσεων, ισχυροποιούσε μια οικονομική ισλαμική αστική τάξη και αντιτασσόταν στο διεφθαρμένο "Κεμαλικό" τουρκικό κεφάλαιο, που περιελάμβανε κυρίως στρατιωτικές εταιρείες και αμυντικές βιομηχανίες

²²¹Nuzhet Cem Orekli, «Turkey's Energy Strategy in a New Era : Time to Re-Look South», σ.σ.2, 5-6 <http://www.setav.org/ups/dosya/19325.pdf>

²²²Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.σ.418-419

²²³Νταβούτογλου, ό.π., σ.86

²²⁴Το πράσινο χρώμα του Ισλάμ συμβολίζει τη "Jihad", δηλαδή την έναρξη του Ιερού πολέμου των μουσουλμάνων εναντίον των απίστων. Βλ. Baskin Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization : A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», Southeast European and Black Sea Studies, vol.1, N.3, September, 2001, σ.45, υποσημ. 19 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454651>

καθώς και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων²²⁵.

Την ίδια εποχή και με τη μέθοδο της αυτοχρηματοδότησης, οικοδομήθηκε με τέτοιο τρόπο η τουρκική τουριστική βιομηχανία, ώστε ειδικεύτηκε τελικά στο μαζικό τουρισμό μικρών και μεσαίων εισοδημάτων, με αποτέλεσμα να κατακλύσουν τις ακτές πολυτελή ξενοδοχεία, λουτροπόλεις και θέρετρα, τα οποία προσέλκυσαν εκατομμύρια τουριστών καθιστώντας τον τουρισμό βασική πηγή συναλλάγματος –Πίνακας 8, Σχήματα 2,3, όπως ήταν κάποτε τα μεταναστευτικά εμβάσματα²²⁶.

Η περίοδος του Οζάλ (1983-1993), χαρακτηρίζεται από δυναμισμό και δημιουργικό "αναβρασμό" στην οικονομική πολιτική, ενώ ο ιδιωτικός τομέας δραστηριοποιήθηκε με έντονους ρυθμούς στις νέες αγορές των χωρών της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου²²⁷. Μπορεί να μην να διευρύνθηκε η οικονομία, αλλά "ληηλατήθηκε" από αετονύχηδες επιχειρηματίες, σε συνδυασμό βέβαια και με τον τρόπο λειτουργίας του κρατικού και ιδιωτικού τραπεζικού συστήματος²²⁸.

Γενικά, η τουρκική οικονομία από τις αρχές της δεκαετίας '90 άρχισε να υφίσταται αλυσιδωτές κρίσεις, που δημιουργούσαν κινδύνους για μακροπρόθεσμη απώλεια επενδύσεων και για στασιμότητα, λόγω της σταδιακής αύξησης του εσωτερικού και εξωτερικού χρέους της, της μικρής αύξησης του ΑΕΠ, της αύξησης του πληθυσμού – Πίνακας 9, καθώς και της ανεργίας – Πίνακας 10, και των χαμηλών μισθών που συνδυάστηκαν και με το μεταναστευτικό ρεύμα.

Μια άλλη από τις αιτίες των κρίσεων στη δεκαετία '90 σχετίζεται με την τεχνολογική "επανάσταση" την οποία βιώνει σήμερα η Τουρκία. Η επανάσταση στη μικρο-ηλεκτρονική δημιούργησε ανεργία εξαιτίας της υποκατάστασης των εργατών από την τεχνολογία. Οι κρίσεις που συνέβησαν στην Τουρκία αποτελούν κοινό πρόβλημα όλων των αναπτυσσόμενων κρατών που βρίσκονταν στη διαδικασία "παγκοσμιοποίησης". Πίσω από τις "χρηματο-οικονομικές" κρίσεις που έζησε η Τουρκία την περίοδο αυτή κρύβεται, ως ένας άμεσος παράγοντας, το λεγόμενο "ζεστό χρήμα" που προέκυψε από την απελευθέρωση στην κίνηση των κεφαλαίων και μάλιστα την περίοδο που επιτυγχάνεται εκβιομηχάνιση, δημιουργώντας κοινωνικά προβλήματα.

Μετά το θάνατο του Οζάλ, η Τανσού Τσιλέρ, μια αμερικανοτραφής Θάτσερικών απόψεων οικονομολόγος, ανέλαβε αρχικά το Υπουργείο

²²⁵Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σ.σ.80-81, 97-99, 101-102

²²⁶Zurcher, ό.π., σ.394

²²⁷Θάνος Ντόκος, et.al, «Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 1996, σ.95

²²⁸Mango, ό.π., σ.σ.86-87

Οικονομικών της κυβέρνησης Ντεμιρέλ και στη συνέχεια την πρωθυπουργία της χώρας²²⁹.

Η πολιτική της Τσιλέρ, συνέχισε να αυξάνει το εξωτερικό χρέος (έφτασε τα 67 δισεκατομμύρια δολάρια το 1993). Όταν δύο αμερικανικές χρηματοπιστωτικές εταιρείες υποβίβασαν την Τουρκία στις αρχές του 1994 από "πρόσφορη για επένδυση" σε "ριψοκίνδυνη", προκλήθηκε πανικός στις αγορές, ο οποίος ακολουθήθηκε από μαζική έξοδο κεφαλαίων. Τότε η Τσιλέρ αναγκάστηκε να εγγυηθεί τις καταθέσεις προκειμένου να αποφευχθεί η κατάρρευση των αποτυχημένων Τραπεζών και να σταματήσει ο πανικός²³⁰.

Τα βραχυπρόθεσμα μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση Τσιλέρ για την αντιμετώπιση αυτής της πρώτης, από τις τρεις μεγάλες οικονομικές υφέσεις που θα συνέβαιναν μέσα στα επόμενα χρόνια, είχαν σαν αποτελέσματα : μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος, αύξηση του πληθωρισμού μέχρι και 150%, βαθιά ύφεση, απώλεια εκατοντάδων χιλιάδων θέσεων εργασίας και συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών. Όμως, οι μεγάλες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις δεν προχώρησαν σχεδόν καθόλου²³¹.

Επιπρόσθετα και επειδή η Τσιλέρ επιζητούσε κάποια επιτυχία, προσπάθησε να αποκομίσει πολιτικά οφέλη από την κατάπνιξη της εξέγερσης των Κούρδων στο Νότιο-Ανατολικό τμήμα της χώρας, αλλά και από την εξασφάλιση της Τελωνειακής Ένωσης με την Ευρωπαϊκή Ένωση και στις δύο περιπτώσεις είχε θετικά αποτελέσματα. Όμως, στην πρώτη περίπτωση, που ο δεκαπενταετής πόλεμος στοίχισε τουλάχιστον 150 δισεκατομμύρια δολάρια, η Τσιλέρ βρέθηκε αντιμέτωπη με κατηγορίες σοβαρών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξαιτίας της στρατιωτικής καταστολής (προσχεδιασμένες δολοφονίες, δεκάδες χιλιάδες νεκροί, χιλιάδες ιστοπεδωμένα χωριά), αλλά και με κατηγορίες για παράνομη διοχέτευση κονδυλίων του προϋπολογισμού σε απροσδιόριστα "έξοδα ασφάλειας". Στη δεύτερη περίπτωση, αν και η Τελωνειακή Ένωση εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο την 1^η Ιανουαρίου 1996, δεν οδήγησε τελικά στην πλήρη ένταξη της χώρας στην Ε.Ε.²³²

Ο εξαιρετικά διογκωμένος δημόσιος τομέας, που προκαλούσε υψηλές δανειακές ανάγκες, η πολιτική αστάθεια και η παράλυση της χώρας από την πέντε εβδομάδων απεργιακή κινητοποίηση όλων των εργατικών συνδικάτων τον Οκτώβριο του 1995, συνέβαλαν στην απόκλιση από το σταθεροποιητικό οικονομικό πρόγραμμα της Τσιλέρ²³³.

²²⁹Ο.π.,σ.94

²³⁰Erik Zurcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.σ.398-401

²³¹Ο.π.

²³²Andrew Mango, «The Turks Today», John Murray,London,2004,σ.95

²³³Θάνος Ντόκος, et.al,«Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη,Αθήνα,1996,σ.σ.96-97,100

Γενικά, η Τσιλέρ, η οποία κατηγορήθηκε για κακοδιαχείριση, οικονομικά σκάνδαλα και διαπλοκή με τη μαφία, απέτυχε να αντιμετωπίσει τα δομικά προβλήματα της τουρκικής οικονομίας, δεδομένου ότι δεν προχώρησε ούτε στις απαιτούμενες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και μαζικές αποκρατικοποιήσεις, αλλά ούτε και στην καταπολέμηση της διαφθοράς και της φοροδιαφυγής.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η κυβέρνηση Ερμπακάν (με αντιπρόεδρο της συμμαχικής κυβέρνησης την Τσιλέρ), όταν ανέλαβε την εξουσία και σε εντελώς αντίθετη πορεία απ' αυτήν της Τσιλέρ, προχώρησε σε αυξήσεις των αποδοχών των μισθωτών κατά 50% (1.800.000 δημόσιοι υπάλληλοι) και των συνταξιούχων κατά 130%, παρά του ότι ο πληθωρισμός βρισκόταν στο 80% και το εμπορικό έλλειμμα είχε διογκωθεί ακόμη περισσότερο²³⁴.

Για άλλη μια φορά δεν αντιμετωπίστηκαν τα δομικά προβλήματα της τουρκικής οικονομίας (χρέος, πληθωρισμός, διογκωμένος δημόσιος τομέας κλπ), που απαιτούσαν ριζοσπαστικές δομικές μεταρρυθμίσεις ώστε να καταργηθεί ο Κεμαλικός κρατισμός²³⁵, ενώ τα σκάνδαλα και η διαφθορά βρισκόντουσαν στην ημερήσια διάταξη. Ένα τέτοιο σκάνδαλο ανάγκασε τον επόμενο πρωθυπουργό Μεσούτ Γιλμάζ να παραιτηθεί μετά από διακυβέρνηση 16 μηνών, επειδή κατηγορήθηκε από το Κοινοβούλιο για συμμετοχή του σε μια ύποπτη συμφωνία ιδιωτικοποίησης²³⁶.

Η Τουρκία το 1998 βρισκόταν σε μια κατάσταση που φαινόταν ότι δεν μπορεί να συνεχιστεί, κυρίως, εξαιτίας της "κληρονομιάς" που είχαν αφήσει οι δεκαετίες '80 και '90. Στο τέλος του 1997 ο πληθωρισμός βρισκόταν στο 100%, το εσωτερικό χρέος βρισκόταν σε σημείο χωρίς επιστροφή και το εξωτερικό χρέος αυξανόταν με ταχύτατους ρυθμούς.

Η οικονομική κρίση στην Ανατολική Ασία, ακολουθούμενη από τη Ρωσική χρηματοπιστωτική κρίση του 1998, προκάλεσε μια απότομη οικονομική ύφεση στην Τουρκία. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι το 1997 η Ε.Ε είχε αποκλείσει την Τουρκία από τις υποψήφιες χώρες για έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, παρ' όλη τη μακρόχρονη σχέση αλλά και την πρόσφατη επίτευξη της Τελωνειακής Ένωσης (1996), γεγονός που επιδείνωσε τόσο τις πολιτικο-κοινωνικές σχέσεις, όσο και τις οικονομικές εξελίξεις της χώρας²³⁷.

Με το ΑΕΠ να έχει μειωθεί κατά 6,1% το 1999 – Πίνακας 11, η νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ετζεβίτ (Απρίλιος 1999), εξήγγειλε ένα

²³⁴Zurcher,ό.π.,σ.400

²³⁵Μάριος Ευρυβιάδης, «Τουρκία : πολιτική Οικονομία», Άρδην, τεύχος 30, σ.3
<http://www.ardn.gr/node/1112>

²³⁶Mango,ό.π.,σ.97

²³⁷Ο.π.,σ.99

μεγαλόπνοο πρόγραμμα οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Αυτό το πρόγραμμα στόχευε στην περικοπή των δημοσίων δαπανών, στις ιδιωτικοποιήσεις και στην καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της διαφθοράς. Ταυτόχρονα, η έγκριση της Ε.Ε για έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία (Δεκέμβριος 1999) έδωσε νέα ώθηση στα σχέδια των επιχειρηματικών κύκλων της χώρας, ενώ η συνάντηση κορυφής των ηγετών της Ε.Ε στο Ελσίνκι επιτάχυνε τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες²³⁸.

Τα πρώτα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας ήταν θετικά. Ο πληθωρισμός και τα επιτόκια παρουσίασαν σημαντική πτώση, ελαφρύνοντας το βάρος εξυπηρέτησης του τεράστιου δημόσιου χρέους, οι επενδύσεις αυξήθηκαν και επανεμφανίστηκε ένα κλίμα αισιοδοξίας. Όμως, το σταθεροποιητικό πρόγραμμα είχε υποτιμήσει τις δυσκολίες που προκαλούσε η λειτουργία του νοσηρού τραπεζικού συστήματος το οποίο, εκτός των άλλων, λειτουργούσε ως εργαλείο για ξέπλυμα μαύρου χρήματος, που στις αρχές της δεκαετίας του 2000 υπολογίζεται ότι κυμαινόταν μεταξύ 50 και 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων²³⁹.

Με την ξαφνική ανάπτυξη της οικονομίας κατά 6%, αυξήθηκαν και οι εισαγωγές, με επακόλουθο την αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών, που σε συνδυασμό με την αδυναμία πλέον διατήρησης της ισοτιμίας της Τ.Λ. προς το δολάριο, οδήγησε τις ξένες Τράπεζες να διακόψουν τα δάνεια προς τις τουρκικές Τράπεζες. Αυτό το γεγονός προκάλεσε, το Νοέμβριο του 2000, πανικό στις αγορές με αποτέλεσμα τα κεφάλαια να "πετάξουν" στο εξωτερικό, αναγκάζοντας την κυβέρνηση να αναλάβει τις υποχρεώσεις των καταρρεουσών Τραπεζών που ανερχόντουσαν σε αρκετά δισεκατομμύρια δολάρια²⁴⁰.

Τρεις μήνες αργότερα, το Φεβρουάριο του 2001, ξέσπασε μια δεύτερη πολύ πιο σοβαρή κρίση όταν ο Πρόεδρος Σεζέρ, κατηγόρησε την κυβέρνηση για αδυναμία ή και άρνηση αντιμετώπισης της διαφθοράς. Το γεγονός έλαβε διαστάσεις με τη θέση του Ετζεβίτ, ότι το κράτος αντιμετώπιζε κρίση και όχι η κυβέρνηση, με συνέπεια την πρόκληση πανικού στις ήδη δύσπιστες, από την προηγούμενη κρίση εμπιστοσύνης, αγορές. Τα κεφάλαια "πέταξαν" και πάλι στο εξωτερικό, περίπου 80 ιδιωτικές Τράπεζες κατέρρευσαν και η Τ.Λ. έχασε τη μισή της αξία²⁴¹. Σε όλα αυτά πρέπει να ληφθεί υπόψη και η "έκρηξη" των πετρελαϊκών τιμών το 2000 σε παγκόσμιο επίπεδο, που από τα 87,5 δολάρια/βαρέλι το 1998 και από τα 120,6 δολάρια/βαρέλι το 1999, η τιμή εκτοξεύτηκε στα 197 δολάρια/βαρέλι το 2000.

²³⁸ Ο.π., σ. 100

²³⁹ Ο.π., σ. σ. 100, 142-143

²⁴⁰ Ο.π., σ. 100

²⁴¹ Ο.π., σ. 101

Με το εξωτερικό χρέος να έχει εκτιναχθεί στα 104 δισεκατομμύρια δολάρια, ο Ετζεβίτ χαρακτήρισε την κρίση του 2001 (όπως και την κρίση του 1978-1979) ως την πιο «έντονη κρίση στην ιστορία της [κεμαλικής] δημοκρατίας»²⁴² και η οποία έφερε τη χώρα στα πρόθυρα της πτώχευσης. Για να διασωθεί η κατάσταση, τοποθετήθηκε υπεύθυνος της οικονομίας ο Κεμάλ Ντερβίς, ο οποίος και «διαπραγματεύτηκε με το ΔΝΤ για επιπρόσθετες πιστώσεις, προκειμένου να υποστηρίξει ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων»²⁴³. Αξιοσημείωτο είναι ότι «για πρώτη φορά, η Δύση, με τις ΗΠΑ επικεφαλής, αρνήθηκε να λειτουργήσει ως οικονομικός αρωγός της Αγκυρας»²⁴⁴.

Τελικά, εγκρίθηκε το 18^ο σταθεροποιητικό πρόγραμμα από το ΔΝΤ, ύψους 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων, αλλά με πολύ αυστηρά κριτήρια εκταμίευσης της βοήθειας και με την προειδοποίηση, από τη Δύση και το ΔΝΤ, ότι οποιαδήποτε νέα κρίση θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί χωρίς Δυτική οικονομική αρωγή²⁴⁵.

Το πρόγραμμα, το οποίο επέφερε την απώλεια 2.500.000 θέσεων εργασίας, τελικά λειτούργησε, ενώ η Κεντρική Τράπεζα ανεξαρτητοποιήθηκε αυξάνοντας τη διαφάνεια και μειώνοντας την πολιτική επιρροή στον Τραπεζικό τομέα²⁴⁶. Όμως, η σοβαρή ασθένεια του Ετζεβίτ (Μάιος 2002), οδήγησε σε πολιτική αστάθεια και εκλογές, τις οποίες και έχασε πληρώνοντας τις αμαρτίες των προκατόχων του, δηλαδή της κακοδιαχείρισης, της διαφθοράς, των σκανδάλων και της αδιαφορίας για το συνεχώς αυξανόμενο χρέος²⁴⁷, γεγονότα που είχαν προκαλέσει την αγανάκτηση του καταπιεσμένου λαού και την αναζήτηση "καθαρών χειρών".

Εξετάζοντας διαχρονικά την οικονομική πολιτική της Τουρκίας, κυρίως μεταπολεμικά και μέχρι την κρίση του 2000-2001, μπορεί κάποιος να υποστηρίξει ότι :

Πρώτον, μεταξύ των διαφορετικών φάσεων της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής (κρατισμός, οικονομικός φιλελευθερισμός, επιστροφή στον κρατισμό και στον οικονομικό σχεδιασμό κλπ) υπάρχει μια αίσθηση συνέχειας και συμπτώσεων. Πιο συγκεκριμένα, επίκεντρο των προσπαθειών των διάφορων κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν το αυξανόμενο αρνητικό

²⁴² Μάριος Ευρυβιάδης, «Τουρκία : Πολιτική Οικονομία», Άρδην, τεύχος 30, σ.1 <http://www.ardn.gr/node/1112>

²⁴³ Andrew Mango, «The Turks Today», John Murray, London, 2004, σ.101

²⁴⁴ Ευρυβιάδης, ό.π., σ.5

²⁴⁵ Ο.π.

²⁴⁶ Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.402

²⁴⁷ Mango, ό.π., σ.σ. 101-102

ισοζύγιο πληρωμών και να ισχυροποιήσουν την οικονομία, αποτελούσε ο "προστατευτισμός" ²⁴⁸.

Δεύτερον, μετά από κάθε κρίση, η οποία εμφανιζόταν στο τέλος σχεδόν κάθε δεκαετίας, παρατηρείται συγκέντρωση εξουσιών στα χέρια τεχνοκρατικής ελίτ με σκοπό την επίτευξη της οικονομικής πολιτικής αλλαγής. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι μετά την έντονη κρίση του 1978-79, την αλλαγή της οικονομικής πολιτικής από "εσωστρεφή" σε "εξωστρεφή", ανέλαβε μια μικρή γραφειοκρατική ελίτ υπό την ηγεσία του Οζάλ, ενώ την περίοδο μετά την κρίση του 2001, την αλλαγή του κλονισμένου νεοφιλελευθερισμού ανέλαβε ο Κεμάλ Ντερβίς με την οικονομική του ομάδα. Επισημαίνεται ότι τη διαφορά των δύο αυτών περιόδων αποτελούσε το περιβάλλον : στην πρώτη περίοδο υπήρχε συγκέντρωση εξουσιών σε ένα απολυταρχικό περιβάλλον, ενώ στη δεύτερη ένα δημοκρατικό περιβάλλον που παραχωρούσε υπερεξουσίες στο οικονομικό επιτελείο ²⁴⁹ και

Τρίτον, τα αίτια των αλληπάλληλων οικονομικών κρίσεων είναι κυρίως πολιτικά και δευτερευόντως οικονομικά, που σχετίζονται με την εργαλειακή και μισθοφορική αντίληψη των Τούρκων ηγετών έναντι της Δύσης, του τύπου «πρέπει να πληρώνετε τους λογαριασμούς μας διότι μας έχετε ανάγκη» ²⁵⁰, αντίληψη που έχει τις καταβολές της στη ληστρική νοοτροπία των Οθωμανών.

Πράγματι, η ταχύτητα με την οποία αντιδρούσε η Δύση, με επικεφαλής τις ΗΠΑ, για τη διάσωση της τουρκικής οικονομίας, είχε συνδεθεί με την πολιτική σταθερότητα της χώρας δεδομένου ότι, λόγω της στρατηγικής της θέσης, αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ασφάλειας της Δύσης. Αυτή όμως η αντίληψη μεταλλάχθηκε με τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου, γεγονός που επαληθεύτηκε, όχι μόνο με την απροθυμία της Δύσης να αντιδράσει κατά την κρίση του 2001, αλλά και με την προειδοποίηση που απηύθυνε προς την Τουρκία ότι οποιαδήποτε μελλοντική κρίση θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί αποκλειστικά από την ίδια. «Το πολιτικό μήνυμα είναι πλέον ξεκάθαρο. Αντίθετα με την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η Δύση δεν πληρώνει τους λογαριασμούς της Άγκυρας διότι δεν την έχει πλέον ανάγκη» ²⁵¹.

Τελικά, όταν τη διαχείριση της οικονομίας ανέλαβαν, μετά τον Ετζεβίτ, τα "καθαρά χέρια" και σε περιβάλλον πολιτικής σταθερότητας και περισσότερης διαφάνειας, σημειώθηκαν εξαιρετικές επιδόσεις. Με Ακαθάριστο

²⁴⁸ Ziya Onis, «*Crises and Transformations in Turkish Political Economy*», Turkish Policy Quarterly, Vol.9, N.3, σ.49 <http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/45-61.pdf>

²⁴⁹ Ο.π.

²⁵⁰ Μάριος Ευρυβιάδης, «*Τουρκία : Πολιτική Οικονομία*», Άρδην, τεύχος 30, σ.3 <http://www.ardn.gr/node/1112>

²⁵¹ Ο.π., σ.σ.3-5

Εθνικό Προϊόν στα 627 δισεκατομμύρια δολάρια (2006) και ρυθμούς ανάπτυξης πάνω από 7%, η τουρκική οικονομία, σε συνδυασμό και με τον πληθυσμό της (πάνω από 70.000.000), "φιγουράρει" ως μια από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες της Μέσης Ανατολής, με αποτέλεσμα η Παγκόσμια Τράπεζα να την κατατάξει στις 20 πιο ισχυρές οικονομίες του κόσμου (είναι μέλος του G-20)²⁵².

Συμπερασματικά, η προοπτική ένταξης της χώρας ως πλήρες μέλος της Ε.Ε το 2015, η αύξηση των εξαγωγών προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής, οι ενεργειακές συμφωνίες για προμήθεια, αλλά και μεταφορά φυσικού αερίου και πετρελαίου από χώρες της Κασπίας Θάλασσας, της Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής προς τις αγορές της Δύσης, η προτεινόμενη κατασκευή νέων αγωγών μεταφοράς αερίου, νερού, ηλεκτρισμού και καλωδίων οπτικών ινών προς Ιορδανία και Παλαιστίνη και τέλος η εξαγωγή εργατικού δυναμικού προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής²⁵³, καταδεικνύουν το ρόλο που διαδραματίζει η ισχυροποιημένη οικονομία της Τουρκίας στην αναβάθμιση της γεωστρατηγικής θέσης της χώρας και στην εξέλιξή της ως περιφερειακή δύναμη.

²⁵²Graham Fuller, «*The New Turkish Republic*», United States Institute of Peace Press, Washington DC, 2008, σ.6

²⁵³Ο.π., σ.σ.83-86

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ : Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΧΥΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Α. Ο Ρόλος του Στρατού στην Εξελικτική Πορεία της Τουρκίας

Προτού γίνει οποιαδήποτε αναφορά σε "αριθμούς", "μέσα" και "χαρακτηριστικά" των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, κρίνεται σκόπιμο να διερευνηθεί ιστορικά η συνδρομή τους στη συγκρότηση της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας, η ιδιαιτερότητα της εμπλοκής τους έναντι και "εσωτερικών απειλών" κατά την εξελικτική πορεία της Δημοκρατίας, καθώς και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση της πολιτικής παράδοσης της χώρας και της θέσης τους στην κοινωνία γενικότερα.

Οι Τούρκοι, που αποτελούσαν ένα σημαντικό μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πολέμησαν για την ανεξαρτησία τους μετά τον Α' ΠΠ, όχι μόνο εναντίον των συμμαχικών δυνάμεων, αλλά και εναντίον του Οθωμανού Σουλτάνου και των δυνάμεων του συστήματός του²⁵⁴. Με την ανακήρυξη της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, ο Ατατούρκ στηριζόμενος στο Στρατό, προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις που ξερίζωναν τις Οθωμανικές παραδόσεις, ομογενοποιούσαν το κράτος και προσέδιδαν μια νέα "ταυτότητα" στο λαό προσανατολισμένη προς την αναπτυσσόμενη Δύση.

Ο αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης του Ατατούρκ, η "εκ των άνω" επιβολή των μεταρρυθμίσεων, η απο-πολιτικοποίηση του Στρατεύματος και η γενικότερη συμβολή αυτού στην απελευθέρωση, στην οικοδόμηση και στον εκσυγχρονισμό του έθνους, προσέδωσαν στο Στρατό τον ανάλογο σεβασμό και την αποδοχή τόσο από τη μεγάλη πλειοψηφία του τουρκικού λαού, όσο και από τους πολιτικούς και καλλιέργησαν τη νοοτροπία ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας αποτελούν το φορέα της ιδεολογίας του Κεμαλισμού. Το γεγονός αυτό, νομιμοποίησε τους στρατιωτικούς να νιώθουν ότι είναι θεματοφύλακες της Κεμαλικής κληρονομιάς, όπως επίσης και ότι έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να παρεμβαίνουν στην πολιτική ζωή της χώρας, οποτεδήποτε κρίνουν ότι αυτό είναι απαραίτητο για τη διατήρηση της εθνικής ασφάλειας²⁵⁵.

Στη διαμόρφωση και εδραίωση αυτού του κλίματος συνέβαλαν, εκτός των προαναφερθέντων, τα εξής :

Πρώτον, η συμπαράσταση και η υποστήριξη των πιο φτωχών στρωμάτων του λαού από το Στρατό κατά τα δύσκολα πρώτα χρόνια της

²⁵⁴Mustafa Aydin, «*Securitization of History and Geography : Understanding of Security in Turkey*», Southeast European and Black Sea Studies, Vol.3, N.2, May 2003, σ.165 <http://www.tandfonline.com/loi/fbss20>

²⁵⁵Θάνος Ντόκος, et.al, «*Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας*», Τουρίκη, Αθήνα, 1996, σ.18

λειτουργίας της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας. Τότε είχε αναλάβει και το ρόλο του εργοδότη, προσφέροντας απασχόληση και εισόδημα στις λαϊκές και κυρίως αγράμματες τάξεις των πιο φτωχών περιοχών της χώρας. Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο Στρατός και οι υποστηρικτές του στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, δημιούργησαν ένα πέπλο ηρωισμού για τη δράση και τις προτιμήσεις του "υπερκομματικού" Στρατεύματος, με επακόλουθο να εκπέμπει ένα ιδιαίτερο γόητρο και να θεωρείται η παρουσία του ως συνυφασμένη με την ύπαρξη του κράτους²⁵⁶.

Δεύτερον, η διατήρηση της αυτονομίας του Στρατεύματος και ο έλεγχος των πολιτικών μέσω της ισχυρής παρουσίας του στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (ΣΕΑ). Επισημαίνεται ότι τα θέματα που απασχολούν το ΣΕΑ και που έχουν σχέση με τη χάραξη της πολιτικής και της ασφάλειας τόσο για το εξωτερικό, όσο και το εσωτερικό, προετοιμάζονται από τη Γραμματεία της Πολιτικής Εθνικής Ασφάλειας, προϊστάμενος της οποίας είναι ένας στρατηγός τεσσάρων αστέρων²⁵⁷.

Τρίτον, η αυτονομία του Στρατεύματος ενισχύεται ακόμη περισσότερο, αν ληφθούν υπόψη τα ακόλουθα σημαντικά γεγονότα :

α. Οι αμυντικές δαπάνες και η πολιτική προμηθειών ευρίσκονται εκτός του τομέα αρμοδιοτήτων των πολιτικών και επομένως δεν είναι δυνατή η οποιαδήποτε παρέμβαση και επιρροή αυτών²⁵⁸.

β. Ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας της Τουρκίας είναι ουσιαστικά προϊστάμενος του Υπουργού Άμυνας, δεδομένου ότι αυτός είναι αρμόδιος για τη λήψη αποφάσεων για όλα τα σημαντικά θέματα των Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ το Υπουργείο λειτουργεί ως διοικητική υποστήριξη αυτών²⁵⁹ και

γ. Η οικονομική απεξάρτηση των Ενόπλων Δυνάμεων από την πολιτική διοίκηση, η οποία επιτεύχθηκε με τη δημιουργία οικονομικών συγκροτημάτων άμεσα ελεγχόμενων από την ηγεσία του Στρατεύματος.

Ένα απ' αυτά τα συγκροτήματα ήταν το Ίδρυμα Αλληλοβοήθειας του Στρατού, που ιδρύθηκε το 1961 με σκοπό την παροχή οικονομικών βοηθημάτων στο στρατιωτικό προσωπικό. Οι επενδυτικές δραστηριότητες του Ταμείου σε διάφορες εταιρείες και βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας, χωρίς τη δυνατότητα παρεμβολής ή και συμμετοχής της πολιτικής κυβέρνησης, το κατέστησαν με την πάροδο του χρόνου, ως το μεγαλύτερο οικονομικό συγκρότημα²⁶⁰ και έδωσαν την ευκαιρία ανάπτυξης στενών σχέσεων μεταξύ

²⁵⁶Ο.π.,σ.19

²⁵⁷Aydin,ό.π.,σ.173

²⁵⁸Ο.π.,σ.174

²⁵⁹Ντόκος,ό.π.,σ.22

²⁶⁰Σία Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός»,Βιβλιόραμα,Αθήνα,2004,σ.σ.96-99

των υψηλόβαθμων αξιωματικών και των κορυφαίων βιομηχάνων. Ταυτόχρονα, οι οικονομικές παροχές στους αξιωματικούς των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, συνέβαλαν στην αύξηση της συνοχής των στελεχών και μείωσαν τις πιθανότητες επιρροής τους από τους πολιτικούς.

Β. Αίτια και Μέθοδοι Ενίσχυσης του Τουρκικού Στρατού

Έχει, πολλές φορές, επισημανθεί το πλεονέκτημα της γεωστρατηγικής και γεωπολιτικής θέσης της Τουρκίας, η οποία ευρίσκεται στο σταυροδρόμι Βαλκανίων – Μέσης Ανατολής και Καυκάσου – Περσικού Κόλπου, γεγονός, όμως, το οποίο αυξάνει το διεθνές ενδιαφέρον και τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων για τον έλεγχο της περιοχής αυτής, λόγω και της εγγύτητας με τις πλουτοπαραγωγικές πηγές ενέργειας της Μέσης Ανατολής, της Υπερκαυκασίας και της Κασπίας θάλασσας.

Επιπρόσθετα, οι ιστορικές εμπειρίες των γειτόνων της, που διατηρούν "ζεστές" τις μνήμες από την Οθωμανική κατοχή, έχουν οδηγήσει την Τουρκία να ζει σε ένα "μόνιμο σύμπλεγμα ανασφάλειας"²⁶¹. Επακόλουθο αυτού του συμπλέγματος, είναι η ιδιαίτερη έμφαση που προσδίδει η στρατοκρατούμενη Τουρκία στην ισχυροποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας και οι οποίες ανέκαθεν κατέχουν την πρωτοκαθεδρία σε ζητήματα γνώσης και τεχνολογίας αιχμής²⁶².

Ιστορικά, η ενίσχυση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του αγώνα ανεξαρτησίας, σε αγαστή πάντα συνεργασία με το έμπειρο και άλλο σκέλος του κεμαλικού κατεστημένου, δηλαδή το διπλωματικό σώμα του Υπουργείου Εξωτερικών. Συγκεκριμένα, το Σύμφωνο Φιλίας που υπογράφηκε από τους Τούρκους εθνικιστές και τους Μπολσεβίκους στις 16 Μαρτίου 1921, απέφερε ως αντάλλαγμα των παραχωρήσεων των Τούρκων, πολεμοφόδια και χρυσό που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη δύναμη πυρός του τουρκικού Στρατού. Παράλληλα, οι Γάλλοι και οι Ιταλοί άρχισαν να έχουν επιφυλάξεις για την επέκταση της Ελληνικής ζώνης στη Μικρά Ασία και τελικά διακήρυξαν την ουδετερότητά τους, συνάπτοντας ταυτόχρονα συμφωνίες με τους Τούρκους εθνικιστές, οι οποίες και συνέβαλαν ποικιλοτρόπως στον αγώνα του τουρκικού Στρατού²⁶³.

Κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ η Τουρκία, εκμεταλλευόμενη τόσο την επιδίωξη των Άγγλο – Γάλλων, όσο και της ναζιστικής Γερμανίας να την εντάξουν με το μέρος τους, κατάφερε να αποκομίσει πανταχόθεν οικονομική

²⁶¹ Aydin,ό.π.,σ.σ.163-164

²⁶² Μάριος Ευρυβιάδης, προλογικό σημείωμα στο Χρήστου Μηνάγια, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη,Αθήνα,2010,σ.17

²⁶³ Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας»,Αλεξάνδρεια,Αθήνα,2004,σ.σ.215-217

ενίσχυση και ακριβό στρατιωτικό υλικό. Αυτό το πέτυχε με την υπογραφή "Συμφωνίας Αμοιβαίας Βοήθειας" με τους Άγγλο – Γάλλους το 1939, ενώ ταυτόχρονα "ερωτοτροπούσε" με τους Γερμανούς και διατηρούσε "την ... ουδετερότητά της". Τελικά, όταν ο πόλεμος είχε σχεδόν κριθεί, κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας και της Ιταλίας το Φεβρουάριο του 1945, προκειμένου να βρεθεί στο πλευρό των νικητών και να θεωρηθεί ιδρυτικό μέλος του ΟΗΕ, παρ' όλο που καθ' όλη τη διάρκεια του Β'ΠΠ δεν έριξε ούτε μια τουφεκιά²⁶⁴.

Οι ΗΠΑ, μετά το τέλος του Β'ΠΠ, αποφάσισαν να δώσουν στην Τουρκία το ρόλο του αναχώματος έναντι της Σοβιετικής Ένωσης, αναγνωρίζοντας τη γεωστρατηγική της θέση, το αντικομμουνιστικό κλίμα που επικρατούσε στη χώρα και το γεωγραφικό βάθος με τα εκτεταμένα σύνορα με τη Σοβιετική Ένωση. Αυτό είχε σαν συνέπεια τη συμπερίληψή της το 1947 στο "Δόγμα Τρούμαν" και στο "Σχέδιο Μάρσαλ", που προέβλεπαν στρατιωτική και οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία, με αντάλλαγμα την ίδρυση μεγάλου αριθμού αμερικανικών βάσεων σ' αυτήν.

Στη συνέχεια, και υπό την πίεση των ΗΠΑ, η επιδιωκόμενη είσοδος της Τουρκίας στη Βόρειο – Ατλαντική Συμμαχία (NATO) έγινε πραγματικότητα το Φεβρουάριο του 1952²⁶⁵. Η είσοδος στο NATO αποτέλεσε την απαρχή μεγάλων εκσυγχρονιστικών προγραμμάτων για τις Ένοπλες Δυνάμεις της Τουρκίας, ενώ η εξασφάλιση της άμυνας της χώρας έναντι της Σοβιετικής απειλής, συνοδεύτηκε με παροχή οικονομικής βοήθειας και σύγχρονου στρατιωτικού υλικού.

Εκτός από τα παραπάνω οφέλη, δεν πρέπει να ξεχνάμε και το γεγονός ότι η συμμετοχή στη Συμμαχία έδωσε την ευκαιρία στα στελέχη των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων να εκπαιδευτούν σε σύγχρονες μεθόδους Διοίκησης και Ελέγχου, Σχεδίασης και Εκτέλεσης πολύπλοκων ασκήσεων και επιχειρήσεων και να εξοικειωθούν με τη χρήση τεχνολογίας αιχμής. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν στην απόκτηση εμπειριών, στην ανύψωση του ηθικού και στην αύξηση της μαχητικής ικανότητας του Στρατεύματος.

Πιο συγκεκριμένα, η συμμετοχή σε Νατοϊκές ασκήσεις τύπου Dragon Hammer, Display Determination κλπ, η συμμετοχή σε ειρηνευτικές αποστολές του ΟΗΕ και σε πραγματικές επιχειρήσεις του NATO (π.χ. Βοσνία, Κόσσοβο, Ιράκ, Αφγανιστάν κλπ), οι επιχειρήσεις αντιμετώπισης των Κούρδων ανταρτών του PKK και τέλος η ύπαρξη ισχυρού Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, συνέβαλαν στην αύξηση της επιχειρησιακής ικανότητας του

²⁶⁴Frank Weber, «Ο Επιτήδειος Ουδέτερος», Θέτιλη, Αθήνα, 1983, σ.σ. 16, 47, 83, 279, 286

²⁶⁵Zurcher, ό.π., σ.σ. 278, 307

Στρατεύματος και μείωσαν τα προβλήματα συντονισμού των Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων²⁶⁶.

Στη δεκαετία του 1950 δαπανήθηκαν, για τον εκσυγχρονισμό του τουρκικού Στρατού, πάνω από δύο δισεκατομμύρια δολάρια της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας, ενώ μεγάλος αριθμός στελεχών εκπαιδεύτηκε είτε στη χώρα από αμερικανικά κλιμάκια, είτε στο εξωτερικό μέσω προγραμμάτων ανταλλαγής του NATO²⁶⁷. Αναλυτικότερα, η αμερικανική βοήθεια αποτελείτο από : δανειοδοτικές πιστώσεις για την αγορά στρατιωτικού υλικού μέσω των F.M.S (Foreign Military Sales), δωρεάν παροχή στρατιωτικού υλικού και προγράμματα στρατιωτικής εκπαίδευσης²⁶⁸.

Γ. Ο Ρόλος του Στρατεύματος ως "Θεματοφύλακας" της Κεμαλικής Κληρονομιάς και η Επιδίωξη να Καταστεί η Τουρκία Περιφερειακή Στρατιωτική Υπερδύναμη

Το 1960, οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις θεώρησαν ότι απειλείται η εθνική ασφάλεια από εσωτερικούς κινδύνους, με αποτέλεσμα να ανατρέψουν πραξικοπηματικά την κυβέρνηση Μεντερές και να κυβερνήσουν μέχρι το 1961. Αυτή η παρέμβαση του Στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας επαναλήφθηκε το 1971, όπου επικρατούσε πολιτική αναταραχή και βία στη χώρα, το 1980, όπου κυριαρχούσε η πολιτική αστάθεια, τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα και οι αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ ακραίων πολιτικών ομάδων²⁶⁹ και τέλος το 1997, όπου με το αποκαλούμενο "βελούδινο" πραξικόπημα ανάγκασαν σε παραίτηση τον πρωθυπουργό Ερμπακάν, προκειμένου να ανακόψουν το ρεύμα του Ισλαμικού Φονταμενταλισμού²⁷⁰.

Οι κρίσεις της Κύπρου (1964 και 1967) ανέδειξαν τις ελλείψεις των οπλικών συστημάτων και των στρατιωτικών υποδομών της Τουρκίας, ενώ η επιστολή του αμερικανού προέδρου Τζόνσον προς τον πρωθυπουργό Ινονού, οδήγησαν την τουρκική ηγεσία να κατανοήσει ότι η ιστορική τους κληρονομιά απαιτούσε την επανασχεδίαση της αμυντικής στρατηγικής. Η στρατηγική αυτή θα ξέφευγε από τα στενά αποκλειστικά πλαίσια για άμυνα των συνόρων, γεγονός που θα επέτρεπε την ανασυγκρότηση των δυνάμεών της, ώστε το 1974 να δοθεί η δυνατότητα για απόβαση στην Κύπρο²⁷¹.

²⁶⁶ Θάνος Ντόκος, et.al, «Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 1996, σ.50

²⁶⁷ Erik Zürcher, «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σ.312

²⁶⁸ Ντόκος, ό.π., σ.55

²⁶⁹ Ο.π., σ.18

²⁷⁰ Zürcher, ό.π., σ.σ.383-384

²⁷¹ Αχμέτ Νταβούτογλου, «Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας», Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.σ.83-84

Η εισβολή στην Κύπρο έκρυβε δυσάρεστες εκπλήξεις για τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, αφού διαπιστώθηκαν μεγάλες αδυναμίες σε σχεδόν όλα τα επίπεδα (Διοίκηση, Διακλαδικός συντονισμός κλπ), με αποκορύφωμα τη βύθιση του τουρκικού αντιτορπιλικού Γκοτζάντεπε από την τουρκική αεροπορία, χωρίς μάλιστα την παρουσία στην περιοχή εχθρικών αεροναυτικών δυνάμεων²⁷².

Με αφορμή τις εμπειρίες από την εισβολή στην Κύπρο, αλλά και το εμπάργκο όπλων που επιβλήθηκε από το Αμερικανικό Κογκρέσο (1975-78), η τουρκική ηγεσία αποφάσισε σε πολιτικό επίπεδο, την προσεκτική απεξάρτηση από τις ΗΠΑ, τη στροφή της εξωτερικής πολιτικής προς την Ευρώπη, τη σταδιακή εξομάλυνση των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση και την προώθηση πολιτικών ανοιγμάτων στον Αραβικό χώρο²⁷³. Σε στρατιωτικό επίπεδο, έθεσε τις βάσεις για τον εκσυγχρονισμό όλων των όπλων και των επιχειρησιακών δογμάτων, ενώ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη διεξαγωγή μεγάλου αριθμού Διακλαδικών ασκήσεων²⁷⁴.

Έκτοτε, οι αποφάσεις για εκσυγχρονισμό και ισχυροποίηση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, ώστε να καταστήσουν την Τουρκία μια πραγματική περιφερειακή υπερδύναμη, ικανή να επιβάλλει τις επιδιώξεις της στις περιοχές ενδιαφέροντός της, συμπεριελάμβαναν :

Πρώτον, προμήθεια μεγάλου αριθμού σύγχρονων οπλικών συστημάτων και εκσυγχρονισμό των υπάρχοντων μέσων, με την εκπόνηση και υλοποίηση τεράστιων εξοπλιστικών προγραμμάτων, ανεξαρτήτως των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε η χώρα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι προς το τέλος της δεκαετίας του 1980 και προτού εκραγεί ο πόλεμος του Κόλπου (1991), η Τουρκία προέβλεπε για τον προϋπολογισμό του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας 1,7 δισεκατομμύρια δολάρια το 1989, τον οποίο και αύξησε σε 3,4 το 1990 και σε 4,8 το 1991²⁷⁵.

Όμως, ο κυρίαρχος δείκτης των προθέσεων να καταστεί η Τουρκία μια υπερσύγχρονη στρατιωτική μηχανή, που θα της προσδώσει τη δυνατότητα ανάληψης ηγεμονικού ρόλου και ρυθμιστή των εξελίξεων στο διεθνές περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής της, είναι το πρόγραμμα μαμούθ προμηθειών νέων οπλικών συστημάτων και εκσυγχρονισμού των ήδη υπάρχοντων, ύψους 150 δισεκατομμυρίων δολαρίων που εκπονήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990.

²⁷²Θάνος Ντόκος, et.al, «*Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας*», Τουρίκη, Αθήνα, 1996, σ.σ.70,81

²⁷³Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, et.al, «*Μετακεμαλισμός*», Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ.σ.107-110

²⁷⁴Ντόκος, ό.π., σ.81

²⁷⁵Mustafa Aydin, «*Securitization of History and Geography : Understanding of Security in Turkey*», Southeast European and Black Sea Studies, Vol.3, N.2, May 2003, σ.178 <http://www.tandfonline.com/loi/fbss20>

Το πρόγραμμα αυτό, η ολοκλήρωση του οποίου έχει σχεδιαστεί για το 2020, βρίσκεται σε εξέλιξη και ανεπληρέαστο από τις δημοσιονομικές κρίσεις της περιόδου 1994-2002, ενώ η σύνθεση των οπλικών συστημάτων που στην πλειοψηφία τους προσαυξάνουν τις επιθετικές δυνατότητες, αποκαλύπτει τις προαναφερθείσες βαθύτερες βλέψεις της τουρκικής ηγεσίας. Δεν πρέπει να διαλάθει της προσοχής ότι τέτοιου μεγέθους εξοπλιστικά προγράμματα και μάλιστα στην περίοδο αυτή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, προκαλούν τον ανταγωνισμό μεγάλων βιομηχανιών και κατ' επέκταση κυβερνήσεων Μεγάλων Δυνάμεων, τον οποίο αξιοποιεί η Τουρκία για υποστήριξη των θέσεών της στα διεθνή φόρα²⁷⁶.

Δεύτερον, προώθηση της αμυντικής βιομηχανίας, με την ίδρυση της Υπηρεσίας Ανάπτυξης Πολεμικής Βιομηχανίας από το νόμο 3238/1985 και την υπαγωγή της στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας ως Υφυπουργείο Πολεμικής Βιομηχανίας, το 1989. Μακροπρόθεσμος σχεδιασμός της αναπτυξιακής προσπάθειας της Πολεμικής Βιομηχανίας είναι η υποστήριξη των αναγκών των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων χωρίς εξαρτήσεις από το εξωτερικό, αλλά και η έξοδος στις διεθνείς αγορές, που θα αποφέρει οικονομικά οφέλη και θα προωθήσει ταυτόχρονα τη στρατιωτική διπλωματία της χώρας²⁷⁷.

Η εξασφάλιση τεχνολογικής υποδομής, η μεταφορά τεχνογνωσίας και η μεγιστοποίηση της εγχώριας παραγωγής και του ποσοστού συμμετοχής της Τουρκίας στην κατασκευή οπλικών συστημάτων, αποτελεί τον άξονα της αναπτυξιακής προσπάθειας της αμυντικής βιομηχανίας, η οποία απασχολεί περισσότερους από 70.000 εργαζομένους. Στην προσπάθεια αυτή συμβάλλει αποφασιστικά και η ιδιαίτερη έμφαση που έχει δοθεί στον τομέα της έρευνας και ανάπτυξης, από πλήθος ερευνητικών κέντρων και ειδικών επιστημονικών ινστιτούτων, υπό το συντονισμό του Τουρκικού Ιδρύματος Επιστημονικών και Τεχνολογικών Ερευνών (TUBITAK), το οποίο ιδρύθηκε το 1963 και το οποίο προωθεί παράλληλα τη συνεργασία μεταξύ πανεπιστημίων και βιομηχανίας²⁷⁸.

Επισημαίνεται ότι οι κύριοι άξονες της αποστολής του TUBITAK είναι τέσσερεις : η υποβοήθηση της κυβέρνησης σε θέματα επιστήμης και τεχνολογίας, η ενθάρρυνση επιστημονικών και τεχνολογικών ερευνών, η συμμετοχή σε διεθνείς επιστημονικές έρευνες και η συμβολή στην ανάπτυξη επιστημονικής και τεχνολογικής υποδομής και κουλτούρας. Τονίζεται ότι η Τουρκία έχει ήδη την τεχνογνωσία και τις δυνατότητες κατασκευής πλήθους

²⁷⁶Χρήστος Μηνάγιας, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 2010, σ.σ. 211-242

²⁷⁷Ο.π., σ.σ. 193-203

²⁷⁸Ο.π.

οπλικών συστημάτων, ακόμη και κύριων μονάδων, τα οποία και εξάγει σε 44 περίπου κράτη²⁷⁹.

Τρίτον, απόκτηση δορυφορικών ικανοτήτων, που συμπεριλαμβάνουν και στρατιωτικές δυνατότητες για συνεχή και ασφαλή παροχή υποστήριξης σε θέματα Διοίκησης και Ελέγχου, επικοινωνιών και λήψης δορυφορικών εικόνων μεγάλης ακρίβειας, παρέχοντας έτσι σημαντικά επιχειρησιακά οφέλη. Ήδη, από τη δεκαετία του 1990, η Τουρκία απέκτησε τους πρώτους τηλεπικοινωνιακούς δορυφόρους, ενώ με την ίδρυση του Τουρκικού Διαστημικού Φορέα το 2001, προχωράει στη σταδιακή ολοκλήρωση των στόχων που έχει θέσει. Επισημαίνεται ότι η Τουρκία έχει την τεχνογνωσία και ήδη κατασκευάζει δορυφόρο παρατήρησης, αποκλειστικά με Τούρκους τεχνικούς²⁸⁰ και

Τέταρτον, καθορισμό Στρατηγικής στον τομέα των επιστημών και της τεχνολογίας, με ιδιαίτερη έμφαση στον τομέα της πυρηνικής ενέργειας. Για το σκοπό αυτό, ιδρύθηκε το 1982 ο Τουρκικός Οργανισμός Ατομικής Ενέργειας (ΤΑΕΚ), ο οποίος υπάγεται απ' ευθείας στον πρωθυπουργό και απασχολεί 600 άτομα. Ο Οργανισμός αυτός είναι υπεύθυνος για την υλοποίηση του προγράμματος ανάπτυξης πυρηνικής τεχνολογίας, μετεκπαιδεύοντας Τούρκους επιστήμονες και τεχνικούς στο εξωτερικό και δημιουργώντας τις κατάλληλες υποδομές έρευνας – ανάπτυξης και παραγωγής πυρηνικής ενέργειας²⁸¹.

Στις δεκαετίες 1970,1980 και 1990, εκδηλώθηκαν προθέσεις κατασκευής εργοστασίου παραγωγής πυρηνικής ενέργειας, οι οποίες όμως δεν υλοποιήθηκαν λόγω εξωτερικών πιέσεων. Τελικά, υπήρξε πρόσφατα (12-1-2010) διακρατική συμφωνία με τη Ρωσία για κατασκευή ενός πυρηνικού εργοστασίου στο Akkuyu της Μερσίνης, καταδεικνύοντας την αποφασιστικότητα της τουρκικής ηγεσίας να καλύψει το χαμένο έδαφος στον τομέα της πυρηνικής ενέργειας²⁸².

Οι παραπάνω επισημάνσεις και δρομολογήσεις, σε συνδυασμό με τις επενδύσεις της Τουρκίας στην τεχνολογία πυραύλων μεγάλου βεληνεκούς, αλλά και τις δηλώσεις του πρωθυπουργού Ταγίπ Ερντογάν περί δικαιώματος απόκτησης πυρηνικών όπλων, όταν στην ίδια περιοχή εκδηλώνεται επιθυμία

²⁷⁹Ο.π.

²⁸⁰Ο.π.,σ.σ.242-243

²⁸¹Ο.π.,σ.σ.245-247

²⁸²Ο.π.,σ.σ.247,261

απόκτησής τους από άλλη χώρα²⁸³, δεν πρέπει να αποκλείουν το ενδεχόμενο να καταστεί η Τουρκία, στο εγγύς μέλλον, πυρηνική δύναμη²⁸⁴.

²⁸³ Ο.π., σ.248 και Δήλωση Ερντογάν στην Εφημερίδα Sabah, «*Nükleer Silah İstemi*», 13/1/2010, [http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2010/01/13/nukleer silah istemi-yorumu](http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2010/01/13/nukleer-silah-istemi-yorumu)

²⁸⁴ Μηνάγιας, ό.π., σ.σ.245-248, 261

Δ. Έμφυχο Δυναμικό και Μέσα των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων

Σε αυτό το σημείο και προτού γίνει οποιαδήποτε αναφορά σε αριθμούς έμφυχου δυναμικού και μέσων, θα πρέπει να επισημανθεί το Σύμφωνο στρατιωτικής, και όχι μόνο, συνεργασίας με το Ισραήλ, το οποίο γνωστοποιήθηκε το 1996 και το οποίο προϋπήρχε και χαρακτηριζόταν από τη «διαχρονικότητα σύμπλευσης και ενίοτε ταύτισης των τούρκο – ισραηλινών συμφερόντων»²⁸⁵.

Η πολύμορφη και πολυεπίπεδη συνεργασία των δύο χωρών, δεν άλλαξε μόνο την ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή, αλλά έδωσε την ευκαιρία στην Τουρκία να αποκτήσει νέα όπλα, να εκσυγχρονίσει ήδη υπάρχοντα οπλικά συστήματα, να αποκτήσει την απαραίτητη τεχνογνωσία κατασκευής ηλεκτρονικών συστημάτων των αεροσκαφών, να προχωρήσει στη συμπαραγωγή πυραύλων τύπου "Popeye 2", να εκτελέσει κοινές αεροναυτικές ασκήσεις με το Ισραήλ και τέλος να εξασφαλίσει απ' αυτό δάνειο αρκετών εκατοντάδων εκατομμυρίων δολαρίων για τη χρηματοδότηση των σχεδιασθέντων προγραμμάτων²⁸⁶.

Δ.1. Έμφυχο Δυναμικό

Όσον αφορά στη δύναμη και στην επιστρατευτική ικανότητα των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, αναφέρονται τα εξής :

α. Η συνολική δύναμη, κατά το 2000, ανερχόταν σε 800.200 άτομα, η κατανομή των οποίων ήταν 402.000 στο Στρατό Ξηράς, 53.000 στο Ναυτικό, 63.000 στην Αεροπορία, 280.000 στη Στρατοχωροφυλακή και 2.200 στη Διοίκηση Ασφάλειας Ακτών.

β. Η δύναμη του στρατεύσιμου προσωπικού ανερχόταν σε πάνω από 550.000 (2003), με μέσο όρο ηλικίας στράτευσης το 20^ο έτος και διάρκεια θητείας τους 15 μήνες, ενώ ο αριθμός των ατόμων που φθάνουν σε ηλικία στράτευσης ετησίως, ξεπερνούσε το 1.000.000 και

²⁸⁵ Μάριος Ευρυβιάδης, «Ο Ηγεμονικός Άξονας Τουρκίας-Ισραήλ», Ε.Κ.Ο.ΜΕ., Αθήνα, Ιούνιος 1998, σ.σ.10-11 <http://www.ekome.gr/>

²⁸⁶ Μάριος Ευρυβιάδης, «Η συμμαχία Τουρκίας- Ισραήλ», Άρδην, τεύχος 8, σ.σ.1-4 <http://www.ardn.gr/node/2157>

γ. Η δύναμη της μάχιμης εφεδρείας ήταν 380.000 (2008) και των πολιτοφυλάκων 71.000, ενώ τα άτομα κατάλληλα για στράτευση (16-49 ετών) ήταν, άνδρες πάνω από 17.000.000 και γυναίκες σχεδόν 17.000.000²⁸⁷.

Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί ότι ολοκληρώνεται η στελέχωση των τεσσάρων ταξιαρχιών καταδρομών, της ταξιαρχίας ορεινών καταδρομών και της ταξιαρχίας καταδρομών της Στρατοχωροφυλακής με 20.000 αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και επαγγελματίες οπλίτες²⁸⁸.

Δ.2.Διατιθέμενα Μέσα

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η παράθεση των κυριότερων μέσων και οπλικών συστημάτων που ακολουθεί, δεν συμπεριλαμβάνει τα ευρισκόμενα στη Νότιο – Ανατολική Τουρκία, η οποία εξαιρείται από τη Συνθήκη για τον περιορισμό των συμβατικών δυνάμεων στην Ευρώπη, CFE (Conventional Forces in Europe), που υπογράφηκε στη Βιέννη το 1989. Στην περιοχή αυτή – Χάρτης 5- , η Τουρκία διατηρεί ουσιαστικά άγνωστο αριθμό οπλικών μέσων και συστημάτων, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει την κατάλληλη στιγμή για να ανατρέψει την οποιαδήποτε ισορροπία δυνάμεων υπάρχει με τους γείτονές της²⁸⁹. Επίσης, δεν συμπεριλαμβάνει τα εναπομείναντα, αλλά προβλεπόμενα να αποκτηθούν οπλικά συστήματα από το πρόγραμμα μαμούθ των 150 δισεκατομμυρίων δολαρίων.

Μετά τα ανωτέρω, τα κυριότερα μέσα και οπλικά συστήματα των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων είναι τα εξής :

α. Στρατός Ξηράς

1) Πεζικό

Τεθωρακισμένα οχήματα διαφόρων αποστολών (Μεταφοράς Προσωπικού – Μάχης – Φορείς Αντιαρματικών – Φορείς Όλμων κλπ) : 7.000

2) Τεθωρακισμένα

Άρματα μάχης διαφόρων τύπων (M48 - M60A3 - M60T - Leopard1 - Leopard2 κλπ) : 3.400

²⁸⁷Χρήστος Μηνάγιας, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 2010, σ.σ.153-154

²⁸⁸Ο.π., σ.σ.166-167

²⁸⁹Θάνος Ντόκος, et.al, «Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 1996, σ.74

3) Πυροβολικό

- 1.316 ρυμουλκούμενα και 990 αυτοκινούμενα πυροβόλα διαφόρων διαμετρημάτων (150mm – 155mm – 175mm και 203mm) : 2.306
- Πολλαπλοί εκτοξευτές πυραύλων διαφόρων διαμετρημάτων (107mm – 122mm – 227mm – 230mm – 260mm – 302mm και 607mm) : πάνω από 2.638

4) Αεροπορία Στρατού

- Μεταφορικά Ελικόπτερα διαφόρων τύπων (AB - 204/205, AB – 206, S – 70A Black Hawk, UH – 1D/1H και AS – 532) : 282
- Επιθετικά Ελικόπτερα (AH 1P/S και AH – 1W) : 30

Ιδιαίτερη προσοχή απαιτεί ο μεγάλος αριθμός των μεταφορικών ελικοπτέρων, η υλοποίηση του προγράμματος επαύξησης των επιχειρησιακών δυνατοτήτων βίαιης διάβασης ποταμού και η πρόοδος που έχει επιτύχει στην αύξηση του βεληνεκούς των πυραύλων εδάφους – εδάφους (150 χλμ, με στόχο τα 1000 χλμ)²⁹⁰. Μέσα, που παρέχουν τη δυνατότητα αιφνιδιαστικής αερομεταφοράς μεγάλου αριθμού δυνάμεων σε ελάχιστο χρόνο (π.χ. στα εχθρικά μετόπισθεν, ή σε κάποιο νησί), ταχείας διάβασης ποταμών (π.χ. Έβρος) και σοβαρότατης ένδειξης για πρόθεση ανάπτυξης πυρηνικών όπλων.

β. Πολεμικό Ναυτικό

1) Πλοία Μάχης

- 19 Φρεγάτες διαφόρων τύπων (MEKO - 200, GABYA και 6 Κορβέτες : 25
- Υποβρύχια διαφόρων τύπων (GUR, PREVEZE και AY) : 14
- Πυραυλάκατοι διαφόρων τύπων (KILIG, YILDIZ, DOGAN και UARTAL) : 27

2) Πλοία Υποστήριξης/ Εκτέλεσης Διαφόρων Επιχειρήσεων

- Αποβατικά (24 LCT και 17 LCM) : 41
- Λοιπών Αποστολών (Ναρκαλιευτικά, Ναρκοθηρευτικά, Αρματαγωγά, Πετρελαιοφόρα, Υδροφόρα, Επιστημονικών Ερευνών κλπ) : 77

²⁹⁰ Μηνάγιας,ό.π.,σ.σ.167-168,216-217

3) Αεροσκάφη - Ελικόπτερα

- Αεροσκάφη Ναυτικής Συνεργασίας και Εκπαιδευτικά Αεροσκάφη (6 CN-235 και 7 TB-20) : 13
- Ελικόπτερα διαφόρων τύπων (7 S-70B Sea Hawk, με Πυραύλους Penguin και Hellfire, 13 AB-212 με κατευθυνόμενα βλήματα Sea Skua και τορπίλες και 1 AB-204) : 21²⁹¹

Επισημαίνεται ο μεγάλος αριθμός των Αποβατικών πλοίων, γεγονός που αποκαλύπτει τις προθέσεις της Τουρκίας έναντι των νήσων της Ελλάδας.

γ. Πολεμική Αεροπορία

1) Αεροσκάφη

- Μαχητικά αεροσκάφη 2^{ης} και κυρίως 3^{ης} γενιάς, διαφόρων τύπων και αποστολών, με συστήματα αυτοπροστασίας και όπλα αέρος – αέρος και αέρος – εδάφους τελευταίου τύπου (43 F-5AB 2000, 12 NF-5A, 48 F-4E, 52 F-4E 2020, 26 RF-4 και 209 F16 C/D) : 390
- Μεταγωγικά αεροσκάφη διαφόρων τύπων (17 C-160 D, 13 C- 130 E/B και 50 CN -235) : 80
- KC -135 εναερίου ανεφοδιασμού : 7
- Λοιπά αεροσκάφη διαφόρων τύπων και αποστολών (69 Εκπαιδευτικά T-38A, 38 SF-260D, 28 T-41D και 57 T-37 B/C – 5 Μεταφοράς VIP) : 197

2) Ελικόπτερα

- VH-1H : 19
- 14 Έρευνας – Διάσωσης και 6 Έρευνας – Διάσωσης Μάχης : 20

3) Μη επανδρωμένα Αεροσκάφη

- Αεροσκάφη διαφόρων τύπων (107 HARPY 1, 16 I GNAT και 6 GNAT-750) : 129

4) Αντιαεροπορικά Συστήματα

- Συστήματα αντιαεροπορικών πυραύλων (78 Rapier, 108 Stinger) : 186
- Πυροβολαρχίες αντιαεροπορικών πυραύλων (8 I-HAWK με 6 εκτοξευτές εκάστη και 13 υπό παραλαβή συστημάτων PATRIOT PAC-3) : 21²⁹²

²⁹¹Ο.π.,σ.σ.173-174

²⁹²Ο.π.,σ.σ.177-178

Θα πρέπει να επισημανθεί, αφενός η διάθεση των 7 αεροσκαφών ανεφοδιασμού, τα οποία παρέχουν το πλεονέκτημα επιχειρήσεων των τουρκικών μαχητικών από μεγάλο βάθος (εκτός ενεργείας δράσης αντίπαλης αεροπορίας), ή σε μεγάλο βάθος (π.χ. προσβολή Ελληνικών στόχων από Δυτικά – Βόρεια ή Νότια) και αφετέρου η συμμετοχή της Τουρκίας στην παραγωγή αεροσκάφους 4^{ης} γενιάς F-35(ISF) και η προβλεπόμενη προμήθεια 100 αεροσκαφών μετά το 2014, η οποία φανερώνει την επιδίωξη της να ανατρέψει την ισορροπία στον αέρα και να αποκτήσει αεροπορική υπεροχή, απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη των στόχων της²⁹³.

Τελικά, παρά το μέγεθος των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων²⁹⁴, η Τουρκία συνεχίζει απρόσκοπτα την υλοποίηση εξοπλιστικών, για τις παγκόσμιες οικονομικές συγκυρίες, εξοπλιστικών προγραμμάτων, προκειμένου να κάνει "αστακό" την πολεμική της μηχανή και να ανατρέψει δραματικά υπέρ αυτής τις οποιεσδήποτε ισορροπίες με τους γείτονές της.

²⁹³Ο.π.,σ.σ.176,229

²⁹⁴Mustafa Aydin, «Securitization of History and Geography : Understanding of Security in Turkey», Southeast European and Black Sea Studies, Vol.3,N.2,May 2003,σ.175
<http://www.tandfonline.com/loi/fbss20>

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η Τουρκία, από το 1923 έως την έλευση του Ερντογάν, δεν επεδείκνυε ηγετική συμπεριφορά στην περιφέρειά της, αλλά φρόντιζε να επιδεικνύει το σημείο σύγκλισης που είχαν τα δικά της συμφέροντα με αυτά της Δύσης. Αυτό το κατάφερε εκμεταλλευόμενη τη γεωστρατηγική της θέση και παρόλο που οι, μετά το Β'ΠΠ, κυβερνήσεις της ήταν, κυρίως, συνεργασίας και επομένως αδύναμες, ενώ και ο παράγων ισχύος της οικονομίας βρέθηκε πολλές φορές στα πρόθυρα της κατάρρευσης.

Αντιθέτως, θεωρώ ότι η περίοδος διακυβέρνησης του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (2002-2011) αποτελεί μια διαφορετική περίπτωση. Και αυτό γιατί η Τουρκία επέδειξε πραγματικά ηγετική συμπεριφορά σε σχέση με την περιφέρειά της, κάτι που είχε να γίνει από την εποχή Οζάλ και πιο συγκεκριμένα αναφέρομαι στη στάση που κράτησε ο Οζάλ, κατά τη διάρκεια του πρώτου πολέμου στον Περσικό Κόλπο, με την οποία ανέτρεψε την Κεμαλική αρχή περί μη εμπλοκής της Τουρκίας με τις γειτονικές χώρες.

Η ιστορική αναδρομή της πορείας της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας κατά τον 20^ο αιώνα, αποκαλύπτει τις συνεχείς προσπάθειες του έμπειρου διπλωματικού της σώματος για ανάδειξη, σε παγκόσμιο επίπεδο, της σημασίας των σταθερών δεδομένων της ισχύος της (γεωγραφία, ιστορία, πληθυσμός και πολιτισμός). Παράλληλα, και ιδίως από τη δεκαετία του '80 και μετά, είναι εμφανείς οι προσπάθειες ανάπτυξης της οικονομίας, απόκτησης σύγχρονης τεχνολογίας και ισχυροποίησης των Ενόπλων Δυνάμεων, παράγοντες που αποτελούν τα δυναμικά δεδομένα της ισχύος μιας χώρας.

Εκτιμώ ότι οι προσπάθειες που καταβάλλει η τουρκική ηγεσία, παρά τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει, δεν είναι τυχαίες. Απλά γνωρίζει ότι οι προαναφερθέντες παράγοντες, σε συνδυασμό με τη σταθερή και μακρόπνοη εξωτερική της πολιτική, καθώς και την αποφασιστικότητα της ηγεσίας, αποτελούν την ισχύ και επομένως το γόητρο της χώρας σε διεθνές επίπεδο, γεγονός που είναι προϋπόθεση για τη διασφάλιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων και την επίτευξη των στρατηγικών της στόχων.

Η πρόσφατη μη σύμπλευση συμφερόντων της Τουρκίας με τα Δυτικά κέντρα ισχύος, η διεύρυνση της συνεργασίας και με άλλες Μεγάλες Δυνάμεις, όπως η Ρωσία και η Κίνα, η εντατικοποίηση των συνομιλιών με το Ιράν και η σκλήρυνση της θέσης της έναντι του Ισραήλ, δεν ακυρώνουν το σαφή Δυτικό και κυρίως Ευρωπαϊκό της προσανατολισμό. Εκτιμώ ότι η όλη αλλαγή στη συμπεριφορά της εντάσσεται στη θέλησή της για άσκηση αυτόνομης και πολυδιάστατης επιθετικής εξωτερικής πολιτικής, η οποία στοχεύει :

Πρώτον, στην αναβάθμιση της θέσης της στο διεθνές περιβάλλον και στην ανάδειξή της σε περιφερειακή υπερδύναμη, με ηγεμονικό ρόλο σταθεροποιητή στην ευρύτερη "ευαίσθητη" περιοχή της

Δεύτερον, στην προώθηση των συμφερόντων της και των βαθύτερων στρατηγικών της επιδιώξεων στα Βαλκάνια, τον Καύκασο, την Κεντρική Ασία, τη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο και

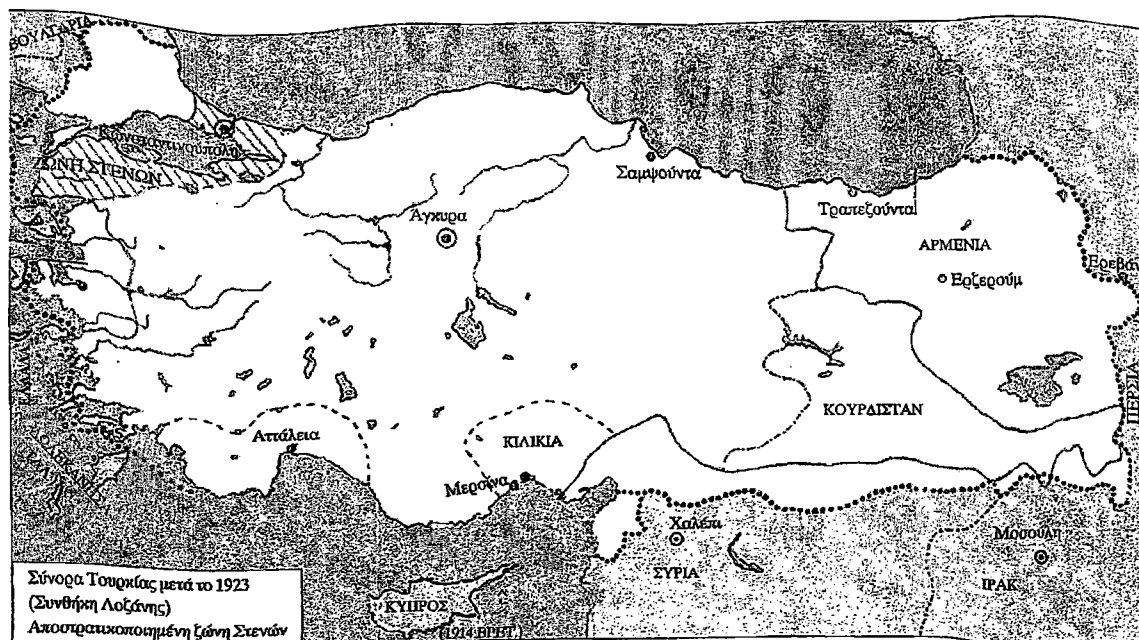
Τρίτον, στη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων, εκμεταλλευόμενη ιστορικούς, γεωγραφικούς και θρησκευτικούς λόγους, ώστε να ηγηθεί του Αραβικού και Ισλαμικού κόσμου, διατηρώντας μια πολιτική και οικονομική συνεργασία με την Ε.Ε, σε περίπτωση που δεν ευοδωθούν οι προσπάθειες για πλήρη ένταξη σ' αυτή.

Βέβαια, η πορεία προς έναν αληθινό εκδυτικισμό και εκδημοκρατισμό, που επιλύει και την κρίση ταυτότητας που αντιμετωπίζει, προϋποθέτει την αντιπαράθεση και επικράτηση των μη Κεμαλικών που θα έχει σαν αποτέλεσμα την ακύρωση του πολιτικού ρόλου των Ενόπλων Δυνάμεων, την επίλυση του διεθνοποιημένου πλέον Κουρδικού ζητήματος, την άρση, ενδεχομένως, των διεκδικήσεων σε βάρος της Ελλάδας και της Κύπρου και το γενικότερο περιορισμό της επιθετικότητας της εξωτερικής της πολιτικής. Επομένως, το αποτέλεσμα της προαναφερθείσας σύγκρουσης θα καθορίσει τη μελλοντική πορεία της Τουρκίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΧΑΡΤΕΣ

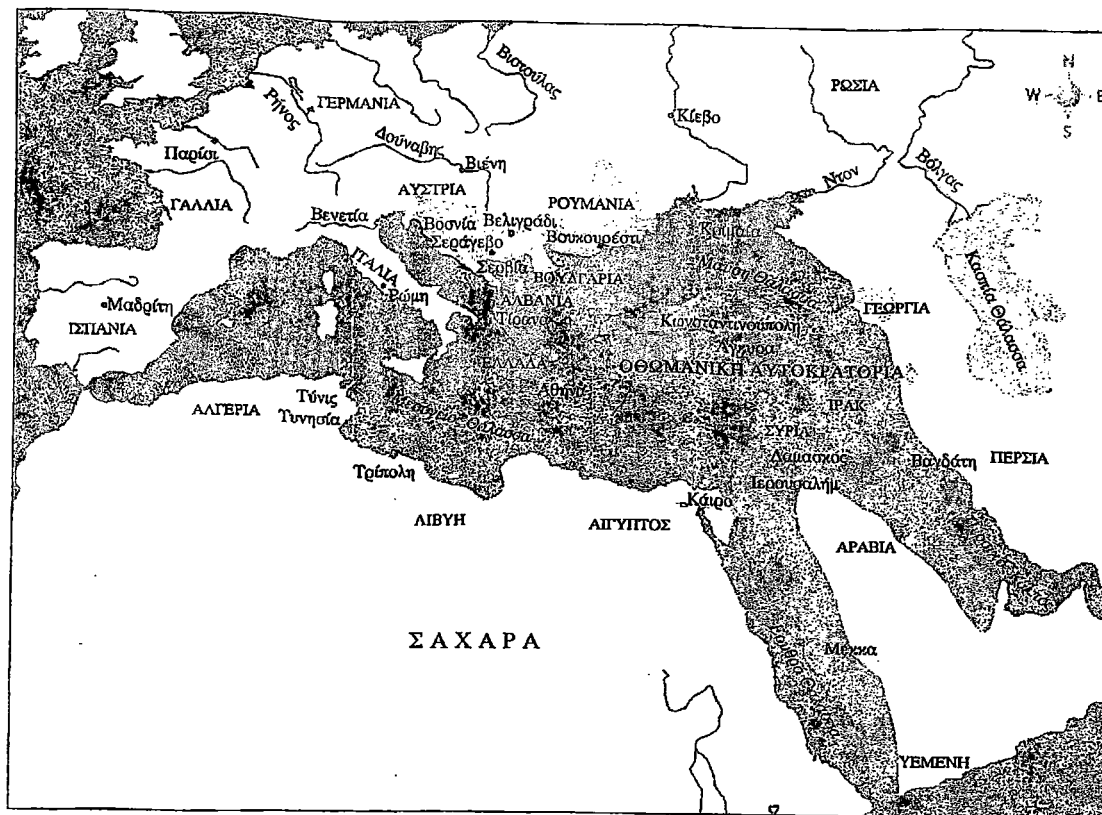
Χάρτης 1



Η Τουρκία μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923)

Πηγή : Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.169

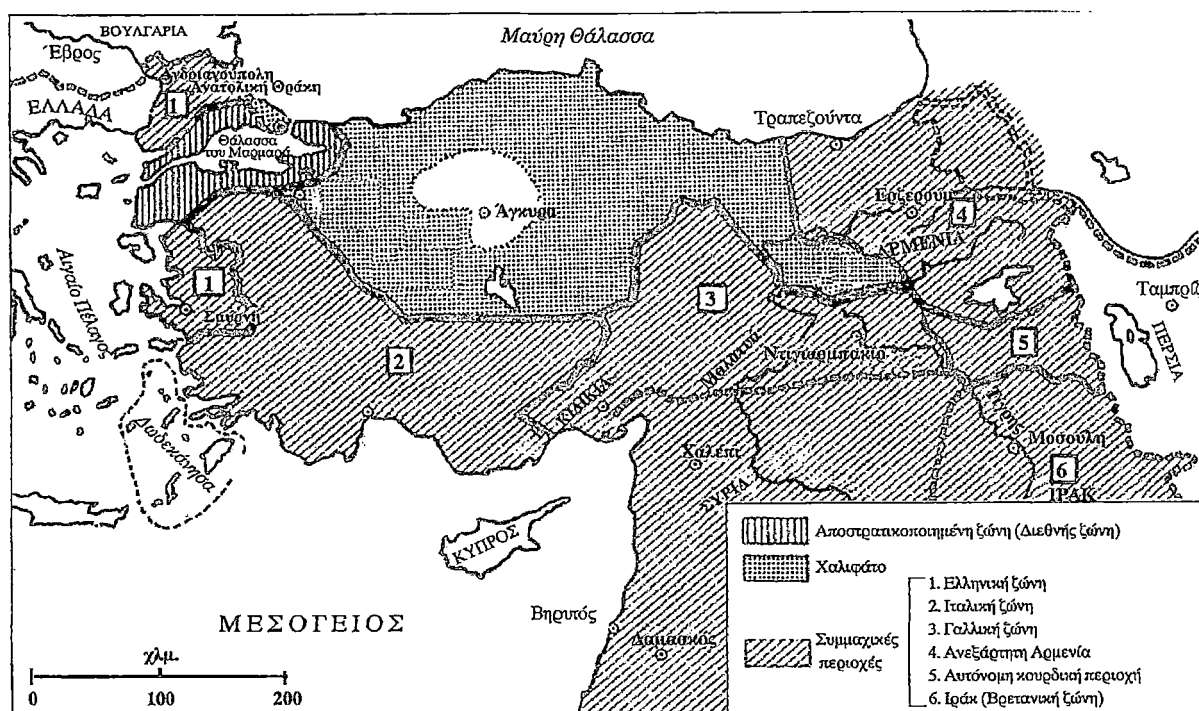
Χάρτης 2



Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Πηγή : Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.167

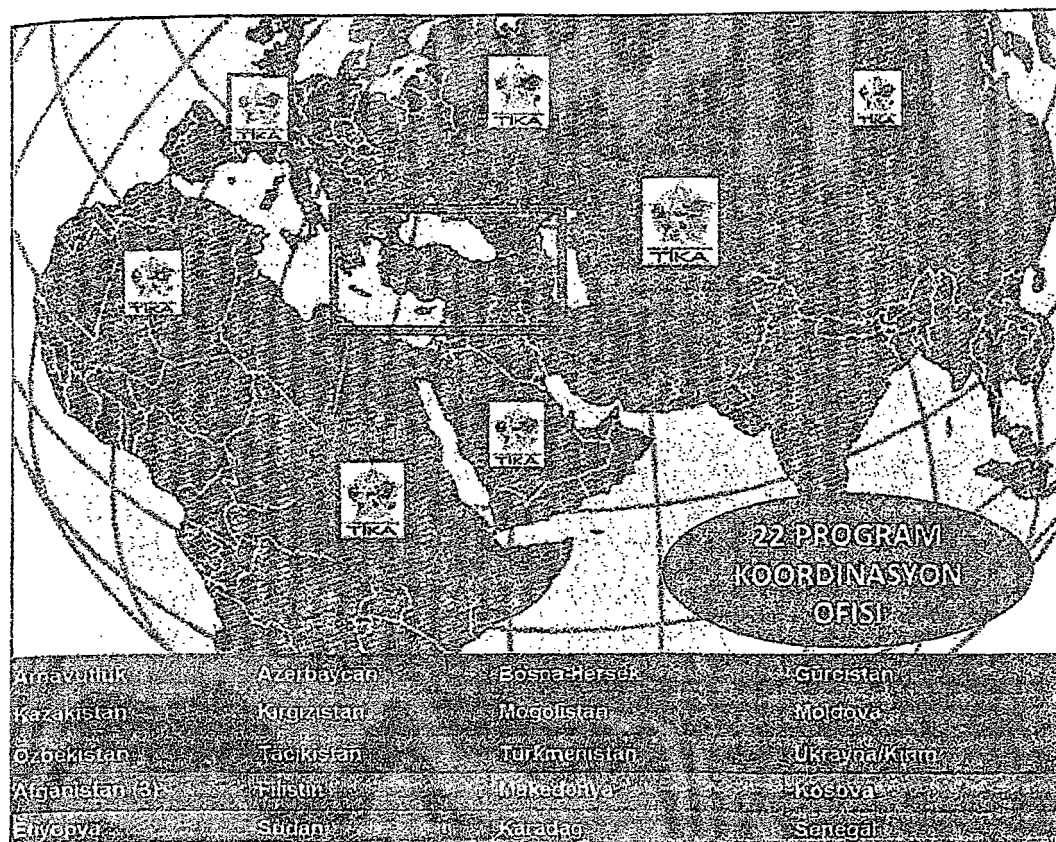
Χάρτης 3



Η Τουρκία μετά τη Συνθήκη των Σεβρών (1920)

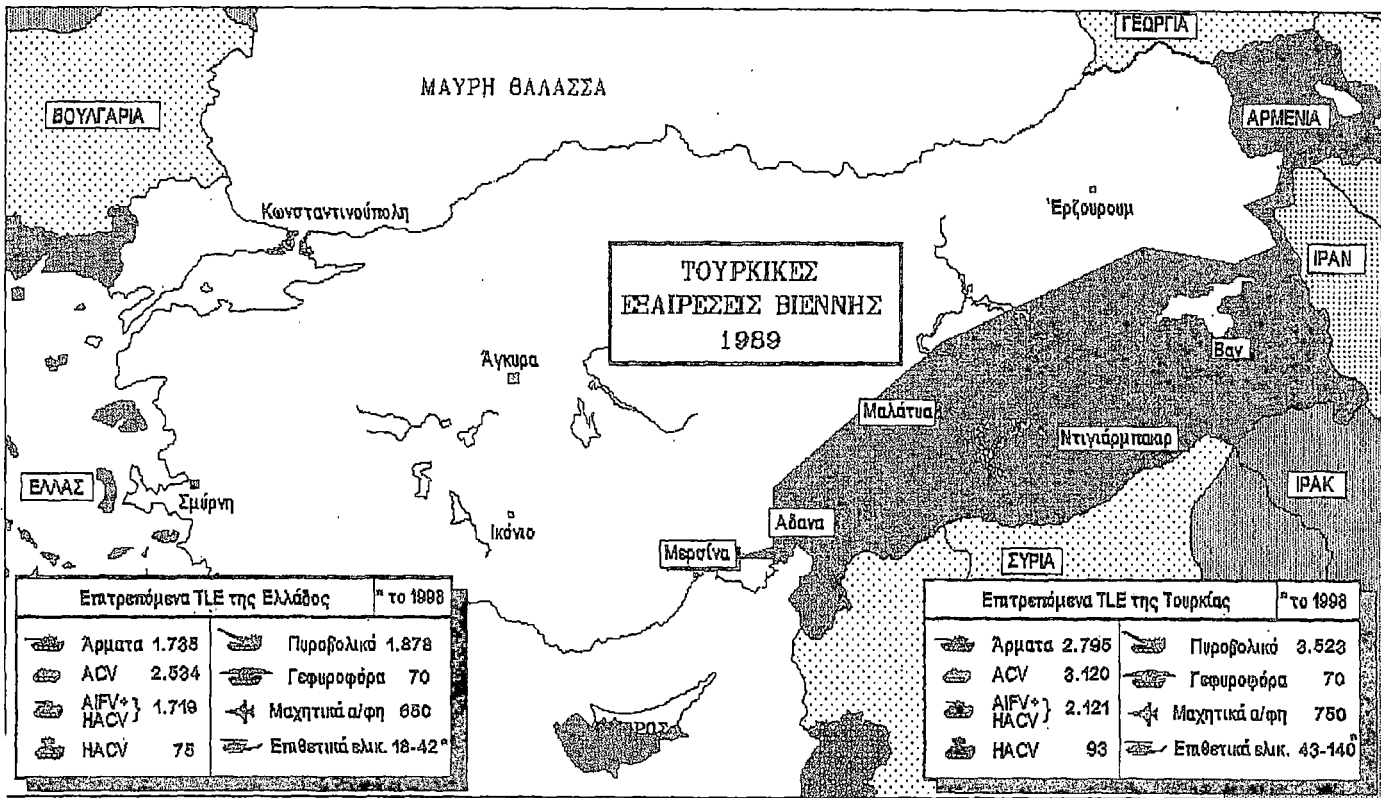
Πηγή : Hamit Bozarslan, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σ.168

Χάρτης 4



Χάρτης Γραφείων Συντονισμού Προγραμμάτων του ΤΙΚΑ στο Εξωτερικό

Πηγή : Χρήστος Μηνάγιας, «Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας», Τουρίκη, Αθήνα, 2010, σ. 43



TLE= Treaty Limited Equipment

Πηγή : Θάνος Ντόκος, et al, «Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας», Τουρκική, Αθήνα, 1996, σ.75

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1

8.4 Ekonomik faaliyet koluna göre istihdam edilenler, [15+ yaş] Employed persons by kind of economic activity, [15+ age]

(Bin-Thousand)

Yıl Year	Toplam Total	Tarım, ormancılık ve balıkçılık Agriculture, forestry, hunting and fishing	Madencilik ve taş ocaklığı Mining and quarrying	İmalat sanayi Manufacturing	Elektrik, gaz ve su Electricity, gas and water	İnşaat ve bayındırlık İşleri Construction	Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller Wholesale and retail trade, restaurants and hotels	Ulaştırma, haberleşme ve depolama Transportation communication and storage	Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri Finance, insurance, real estate and business services	Toplum sigortası, sosyal ve kişisel hizmetler Community, social and personal services
1923	5 031	4 525	17	159	1	40	138	19	13	119
1924	5 161	4 618	28	162	1	56	141	21	13	121
1925	5 280	4 712	24	166	1	73	144	22	14	124
1926	5 447	4 809	33	197	1	74	147	23	16	147
1927	5 593	4 909	36	207	1	94	150	24	17	155
1928	6 058	5 345	39	213	1	106	153	25	17	159
1929	6 197	5 459	34	215	1	127	156	26	19	160
1930	5 975	5 229	35	212	1	132	160	29	18	159
1931	6 026	5 341	37	201	1	86	163	29	18	150
1932	6 150	5 455	41	202	2	84	166	31	18	151
1933	6 259	5 571	40	177	2	99	170	31	18	151
1934	6 420	5 690	50	185	2	117	174	32	18	152
1935	6 638	5 835	53	256	2	114	174	34	18	152
1936	6 802	5 937	53	298	2	130	177	35	17	153
1937	6 942	6 040	58	319	2	136	181	36	17	153
1938	7 124	6 146	63	347	3	172	184	37	18	154
1939	7 328	6 326	62	367	3	172	189	37	18	154
1940	7 259	6 243	66	408	3	163	171	32	18	155
1941	7 272	6 311	56	401	3	125	173	29	18	156
1942	7 303	6 379	68	370	3	102	175	26	18	162
1943	7 459	6 448	75	411	3	131	178	26	18	169
1944	7 573	6 518	74	447	3	124	180	26	18	183
1945	7 681	6 559	70	490	3	121	186	30	19	203
1946	8 073	6 825	78	529	4	138	220	40	19	220
1947	8 267	6 974	84	555	4	130	225	53	24	218
1948	8 312	7 127	79	412	4	145	230	66	25	224
1949	8 560	7 246	79	467	4	172	235	65	27	265
1950	8 790	7 408	79	482	5	195	240	72	29	280
1951	9 117	7 544	85	518	5	226	296	77	33	333
1952	9 520	7 681	88	533	6	356	351	82	36	387
1953	9 896	7 819	99	605	7	415	407	72	43	429
1954	10 199	7 956	103	629	8	411	463	84	52	493
1955	10 482	8 093	110	667	8	407	519	78	59	541
1956	10 613	8 142	117	682	9	382	549	93	67	572
1957	10 845	8 192	124	735	10	410	579	117	74	604
1958	11 771	8.242	131	803	10	453	610	128	81	636
1959	11 164	8 292	136	814	14	386	640	131	84	667
1960	11 945	8 342	134	791	13	390	670	134	86	699
1961	12 088	8 344	131	843	16	394	679	185	85	718
1962	12 219	8 346	123	850	16	463	688	212	87	738

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.136

Πίνακας 2

20.16 Sektörlerin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payları

Sectoral shares in Gross National Product

[Sabit fiyatlarla - At constant prices]

								(%)
Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler	
Year	Agriculture	Industry	Services	Year	Agriculture	Industry	Services	
1923	43,1	10,6	46,3	1965	30,9	19,4	49,8	
1924	47,8	8,5	43,7	1966	30,5	19,9	49,6	
1925	44,7	8,9	46,4	1967	29,3	20,7	50,0	
1926	49,9	8,7	41,5	1968	33,0	17,1	49,8	
1927	39,5	11,9	48,6	1969	31,2	18,4	50,4	
1928	42,4	10,6	46,9	1970	30,7	17,5	51,7	
1929	49,8	9,1	41,2	1971	30,2	17,8	52,0	
1930	46,8	10,0	43,2	1972	27,9	18,1	54,0	
1931	49,2	10,5	40,3	1973	24,5	19,3	56,2	
1932	39,3	13,9	46,9	1974	25,2	20,0	54,8	
1933	41,4	14,2	44,4	1975	24,5	20,6	55,0	
1934	40,1	15,3	44,6	1976	24,0	20,5	55,5	
1935	38,8	15,7	45,4	1977	22,8	21,3	56,0	
1936	48,6	12,3	39,1	1978	23,1	21,7	55,2	
1937	46,2	13,4	40,4	1979	23,2	20,7	56,1	
1938	44,4	14,2	41,4	1980	24,2	20,5	55,4	
1939	43,2	15,5	41,4	1981	22,6	21,5	55,9	
1940	44,8	14,6	40,6	1982	22,7	21,9	55,4	
1941	41,8	15,9	42,3	1983	21,6	22,4	56,0	
1942	47,2	14,7	38,1	1984	20,3	23,1	56,6	
1943	45,8	16,0	38,2	1985	19,4	23,6	57,0	
1944	43,1	15,9	41,1	1986	18,8	25,0	56,2	
1945	39,0	15,6	45,4	1987	17,2	24,9	57,9	
1946	45,5	14,9	39,5	1988	18,3	25,1	56,7	
1947	38,6	15,2	46,2	1989	16,6	25,9	57,5	
1948	44,3	12,8	42,8	1990	16,3	25,9	57,9	
1949	40,4	13,1	46,5	1991	16,1	26,5	57,4	
1950	40,9	13,1	45,9	1992	15,8	26,5	57,8	
1951	43,4	11,9	44,6	1993	14,5	26,5	59,0	
1952	42,5	11,8	45,7	1994	15,3	26,6	58,1	
1953	41,5	12,7	45,8	1995	14,4	27,7	57,9	
1954	36,8	14,3	48,9	1996	14,0	27,7	58,3	
1955	37,5	14,7	47,8	1997	12,7	28,1	59,2	
1956	38,2	15,6	46,2	1998	13,4	27,6	59,0	
1957	37,7	16,0	46,3	1999	13,4	27,9	58,7	
1958	39,3	16,2	44,4	2000	13,1	27,8	59,0	
1959	37,9	16,1	45,9	2001	13,6	28,5	57,9	
1960	37,5	15,7	46,8	2002	13,6	28,8	57,6	
1961	35,0	17,2	47,8	2003	12,5	29,3	58,2	
1962	34,6	16,7	48,7	2004	11,6	29,2	59,2	
1963	34,6	17,1	48,3	2005	11,4	28,9	59,7	
1964	33,1	18,2	48,6	2006	11,1	29,3	59,6	

Kaynak: Bölüm açıklamasına bakınız.

Not. 1923-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla, 1948-1967 dönemi 1968 fiyatlarıyla, 1968-2006 dönemi 1987 fiyatlarıyla ölçülmüştür.

Source: See introductory note to the present chapter.

Note. 1923-1947 period is based on 1948 prices, 1948-1967 period is based on 1968 prices, 1968-2006 period is based on 1987 prices.

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.682

Πίνακας 3

16.2 Δış ticaret göstergeleri
Foreign trade indicators

Yıl Year	Δış ticaret dengesi Balance of foreign trade (Milyon \$-Million \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı Ratio of exports to imports (%)	Δış ticaret hacmi Volume of trade (Milyon \$-Million \$)	İhracatın GSMH içindeki payı Share in GNP of export (%)	İthalatın GSMH içindeki payı Share in GNP of import (%)
1923	-36,1	58,5	137,7	8,9	15,2
1924	-18,0	82,1	182,9	11,4	13,9
1925	-26,3	79,6	231,7	11,2	14,1
1926	-25,0	79,4	217,8	9,8	12,3
1927	-27,0	74,9	188,5	9,2	12,3
1928	-25,4	77,6	202,0	10,7	13,8
1929	-48,7	60,6	198,4	7,2	11,8
1930	1,8	102,6	140,9	9,0	8,7
1931	0,3	100,5	120,2	8,6	8,5
1932	7,3	117,8	88,7	8,1	6,9
1933	13,0	128,8	103,2	8,4	6,6
1934	4,2	106,2	141,8	10,0	9,4
1935	5,6	107,9	146,9	9,7	8,9
1936	20,1	127,2	167,3	9,2	7,2
1937	18,7	120,6	199,8	10,0	8,3
1938	-3,9	96,7	233,9	7,7	7,9
1939	7,1	107,7	192,1	6,3	5,9
1940	30,9	161,7	130,9	4,4	2,7
1941	35,7	164,5	146,4	4,0	2,4
1942	13,2	111,7	239,0	2,7	2,4
1943	41,4	126,6	352,1	2,8	2,2
1944	51,7	141,0	304,2	3,5	2,5
1945	71,3	173,5	265,2	4,0	2,3
1946	95,7	180,5	333,5	5,9	3,3
1947	-21,3	91,3	467,9	8,3	9,1
1948	-78,3	71,5	471,9	5,8	8,1
1949	-42,4	85,4	538,0	7,7	9,0
1950	-22,2	92,2	549,1	7,6	8,3
1951	-88,0	78,1	716,2	7,6	9,7
1952	-193,0	65,3	918,8	7,6	11,6
1953	-136,5	74,4	928,6	7,1	9,6
1954	-143,4	70,0	813,3	5,9	8,4
1955	-184,3	63,0	811,0	4,6	7,3
1956	-102,4	74,9	712,3	3,9	5,2
1957	-51,9	86,9	742,3	3,3	3,8
1958	-67,8	78,5	562,4	2,0	2,5
1959	-116,2	75,3	823,8	2,3	3,0
1960	-147,5	68,5	788,9	3,3	4,7
1961	-160,5	68,4	853,9	6,3	9,3
1962	-238,3	61,5	1 000,6	6,0	9,7
1963	-319,5	53,5	1 055,7	5,0	9,3

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.433

Πίνακας 4

20.2 Ana iktisadi faaliyet kollarına göre Gayri Safi Milli Hasıla

Gross National Product by kind of economic activity

[Sabit fiyatlarla - At constant prices]

(Milyon TL-Million TL)								
Yıl	GSMH		Tarım		Sanayi		Hizmetler	
Year	GNP	(%)	Agriculture	(%)	Industry	(%)	Services	(%)
1923	2 929	-	1 264	-	309	-	1 356	-
1924	3 364	14,9	1 607	27,2	287	- 7,1	1 470	8,4
1925	3 793	12,8	1 697	5,6	338	17,9	1 758	19,7
1926	4 484	18,2	2 237	31,8	388	14,8	1 859	5,7
1927	3 910	- 12,8	1 546	- 30,9	464	19,4	1 900	2,2
1928	4 341	11,0	1 842	19,2	461	- 0,6	2 038	7,3
1929	5 278	21,6	2 627	42,6	479	3,8	2 173	6,6
1930	5 394	2,2	2 525	- 3,9	539	12,7	2 330	7,2
1931	5 866	8,7	2 887	14,3	616	14,2	2 363	1,4
1932	5 235	- 10,7	2 055	- 28,8	725	17,8	2 455	3,9
1933	6 064	15,8	2 510	22,1	863	19,0	2 692	9,6
1934	6 430	6,0	2 578	2,7	982	13,8	2 870	6,6
1935	6 234	- 3,0	2 421	- 6,1	981	- 0,1	2 833	- 1,3
1936	7 680	23,2	3 731	54,1	947	- 3,4	3 002	6,0
1937	7 798	1,5	3 600	- 3,5	1 045	10,3	3 154	5,1
1938	8 538	9,5	3 794	5,4	1 209	15,7	3 535	12,1
1939	9 128	6,9	3 939	3,8	1 411	16,7	3 778	6,9
1940	8 678	- 4,9	3 891	- 1,2	1 267	- 10,2	3 520	- 6,8
1941	7 780	- 10,3	3 249	- 16,5	1 238	- 2,4	3 294	- 6,4
1942	8 217	5,6	3 881	19,4	1 206	- 2,5	3 130	- 5,0
1943	7 413	- 9,8	3 395	- 12,5	1 189	- 1,4	2 828	- 9,6
1944	7 038	- 5,1	3 032	- 10,7	1 117	- 6,1	2 890	2,2
1945	5 960	- 15,3	2 322	- 23,4	932	- 16,6	2 707	- 6,3
1946	7 864	31,9	3 580	54,2	1 175	26,1	3 109	14,8
1947	8 192	4,2	3 163	- 11,7	1 243	5,8	3 787	21,8
1948	37 065	-	16 437	-	4 753	-	15 875	-
1949	35 213	- 5,0	14 218	- 13,5	4 622	- 2,7	16 373	3,1
1950	38 506	9,4	15 761	10,9	5 054	9,3	17 691	8,0
1951	43 446	12,8	18 876	19,8	5 187	2,6	19 384	9,6
1952	48 621	11,9	20 666	9,5	5 753	10,9	22 202	14,5
1953	54 091	11,2	22 461	8,7	6 857	19,2	24 773	11,6
1954	52 480	- 3,0	19 335	- 13,9	7 486	9,2	25 659	3,6
1955	56 642	7,9	21 235	9,8	8 333	11,3	27 074	5,5
1956	58 428	3,2	22 296	5,0	9 128	9,6	27 004	- 0,3
1957	62 995	7,8	23 737	6,5	10 110	10,7	29 149	7,9
1958	65 844	4,5	25 909	9,2	10 671	5,6	29 264	0,4
1959	68 521	4,1	25 985	0,3	11 058	3,6	31 479	7,6
1960	70 869	3,4	26 591	2,3	11 100	0,4	33 178	5,4

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.646

Πίνακας 5

16.14 Ödemeler dengesi (Eski seri) Balance of payments (Old series)

(Milyon \$-Million \$)

I-Cari işlemler-Current accounts							
				B. Görünmeyen kalemler			
				B-Invisible transactions			
A. Dış ticaret		Dış ticaret		Dış borç	Turizm	İşçi	Kar
A-Foreign trade		dengesi		faiz	ve dış	gelirleri	transferleri
				ödemeleleri	seyahat (net)		
Yıl	İhracat	İthalat	Foreign trade	debt interest	Tourism	Workers'	Profit
Year	Exports	Imports	balance	payments	and foreign travel (net)	remittances	transfers
1950	263	- 286	- 23	- 15	- 6	0	0
1951	314	- 402	- 88	- 10	- 1	0	0
1952	363	- 556	- 193	- 12	- 7	0	0
1953	396	- 533	- 137	- 18	- 9	0	0
1954	335	- 478	- 143	- 18	- 10	0	0
1955	313	- 498	- 185	- 21	- 7	0	0
1956	305	- 407	- 102	- 16	- 9	0	0
1957	345	- 397	- 52	- 14	- 9	0	0
1958	247	- 315	- 68	- 8	- 8	0	0
1959	354	- 470	- 116	- 22	- 6	0	0
1960	321	- 468	- 147	- 29	- 2	0	0
1961	347	- 510	- 163	- 30	- 5	0	0
1962	381	- 622	- 241	- 30	- 10	0	0
1963	368	- 688	- 320	- 31	- 13	0	-1
1964	411	- 537	- 126	- 34	- 14	9	-5
1965	464	- 572	- 108	- 32	- 10	70	-15
1966	490	- 718	- 228	- 32	- 14	115	-16
1967	523	- 685	- 162	- 34	- 14	93	-25
1968	496	- 764	- 268	- 34	- 9	107	-32
1969	537	- 801	- 264	- 44	- 5	141	-32
1970	588	- 948	- 360	- 47	4	273	-33
1971	677	- 1 171	- 494	- 47	21	471	-36
1972	885	- 1 563	- 678	- 62	44	740	-35
1973	1 317	- 2 086	- 769	- 59	78	1 183	-35
1974	1 532	- 3 778	- 2 246	- 102	42	1 426	-71

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.463

Πίνακας 6

9.19 Seçilmiş tarımsal alet ve makine sayısı

Number of selected agricultural equipment and machinery

Yıl	Karasaban	Traktör	Biçer döğer
Year	Wooden plow	Tractor	Combine harvester
1952	1 981 550	31 415	3 222
1953	1 896 274	35 670	4 458
1954	2 030 996	37 743	4 706
1955	2 123 750	40 282	5 618
1956	1 916 612	43 727	6 025
1957	1 968 187	44 144	6 523
1958	2 046 417	42 527	6 592
1959	2 016 073	41 896	6 281
1960	1 991 259	42 136	5 554
1961	2 065 012	42 505	5 846
1962	2 087 025	43 747	6 072
1963	1 963 632	50 844	5 931
1964	1 981 000	51 781	6 790
1965	2 031 400	54 668	6 540
1966	2 084 900	65 103	7 200
1967	2 064 300	74 982	7 840
1968	1 983 800	85 475	8 200
1969	1 908 200	96 407	8 300
1970	1 994 722	105 865	8 568
1971	1 846 360	118 825	8 662
1972	1 757 114	135 726	9 029
1973	1 555 313	156 139	10 023
1974	1 540 691	200 466	10 796
1975	1 381 142	243 066	11 245
1976	1 340 712	281 802	12 586
1977	1 126 230	320 578	19 875
1978	1 024 312	370 259	11 771
1979	984 591	440 502	12 583
1980	953 292	436 369	13 667
1981	929 135	458 714	13 100
1982	823 781	491 001	13 477
1983	803 863	513 516	13 615
1984	765 349	556 781	13 497
1985	706 324	583 974	13 615
1986	652 128	612 731	11 457
1987	629 414	637 449	11 794
1988	543 299	654 636	11 479
1989	524 899	672 845	11 551
1990	500 834	692 454	11 741
1991	442 330	704 373	10 946
1992	413 228	725 933	11 114
1993	372 559	746 283	11 463
1994	340 020	757 505	11 649
1995	316 717	776 863	12 706
1996	285 323	807 303	11 993
1997	214 471	874 995	12 385
1998	188 505	902 513	12 564
1999	178 052	924 471	12 563
2000	152 744	941 835	12 578
2001	146 768	948 416	12 053
2002	129 169	970 083	11 539
2003	125 335	997 620	11 721
2004	110 486	1 009 065	11 519
2005	103 578	1 022 365	11 811
2006	91 213	1 037 383	12 359
2007	84 304	1 056 128	12 775
2008	77 175	1 070 746	13 084
2009*	68 463	1 073 538	13 360

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ. 192

Πίνακας 7

16.2 Δış ticaret göstergeleri (devam)
Foreign trade indicators (continued)

Yıl Year	Δış ticaret dengesı	İhracatın ithalatı karşılama oranı	Δış ticaret hacmi Volume of trade	İhracatın GSMH	İhracatın GSYH	İthalatın GSMH	İthalatın GSYH
	Balance of foreign trade	Ratio of exports to imports		İçindeki payı Share in GNP	İçindeki payı Share in GDP	İçindeki payı Share in GNP	İçindeki payı Share in GDP
	(Milyon \$-Million \$)	(%)	(Milyon \$-Million \$)	(%)	(%)	(%)	(%)
1964	- 126,5	76,5	948,0	5,2	-	6,8	-
1965	- 108,2	81,1	1 035,7	5,4	-	6,7	-
1966	- 227,8	68,3	1 208,8	4,8	-	7,1	-
1967	- 162,3	76,3	1 207,0	4,6	-	6,1	-
1968	- 267,2	65,0	1 260,1	2,7	-	4,2	-
1969	- 264,4	67,0	1 338,1	2,6	-	3,9	-
1970	- 359,1	62,1	1 536,1	3,1	-	5,0	-
1971	- 494,2	57,8	1 847,4	3,5	-	6,0	-
1972	- 677,6	56,6	2 447,5	3,8	-	6,7	-
1973	- 769,1	63,1	3 403,3	4,5	-	7,2	-
1974	- 2 245,4	40,6	5 309,7	3,9	-	9,7	-
1975	- 3 337,5	29,6	6 139,6	2,9	-	9,8	-
1976	- 3 168,4	38,2	7 088,9	3,5	-	9,3	-
1977	- 4 043,3	30,2	7 549,3	2,8	-	9,4	-
1978	- 2 310,9	49,8	6 887,2	3,4	-	6,8	-
1979	- 2 808,3	44,6	7 330,6	2,6	-	5,9	-
1980	- 4 999,3	36,8	10 819,6	4,2	-	11,4	-
1981	- 4 230,4	52,6	13 636,3	6,6	-	12,6	-
1982	- 3 096,7	65,0	14 588,6	8,8	-	13,6	-
1983	- 3 507,2	62,0	14 962,8	9,3	-	15,0	-
1984	- 3 623,3	66,3	17 890,5	11,8	-	17,7	-
1985	- 3 385,4	70,2	19 301,4	11,7	-	16,7	-
1986	- 3 648,0	67,1	18 561,5	9,8	-	14,6	-
1987	- 3 967,8	72,0	24 347,9	11,8	-	16,4	-
1988	- 2 673,4	81,4	25 997,4	13,0	-	16,0	-
1989	- 4 167,5	73,6	27 416,8	10,8	-	14,6	-
1990	- 9 342,8	58,1	35 261,4	8,6	-	14,7	-
1991	- 7 453,6	64,6	34 640,5	9,0	-	14,0	-
1992	- 8 156,4	64,3	37 585,7	9,2	-	14,4	-
1993	- 14 083,3	52,1	44 773,4	8,5	-	16,4	-
1994	- 5 164,1	77,8	41 375,9	14,1	-	18,2	-
1995	- 14 072,0	60,6	57 346,1	12,7	-	21,0	-
1996	- 20 402,2	53,2	66 851,1	12,7	-	23,9	-
1997	- 22 297,6	54,1	74 819,8	13,7	-	25,4	-
1998	- 18 947,4	58,7	72 895,3	13,1	10,0	22,4	17,1
1999	- 14 084,0	65,4	67 258,5	14,3	10,7	21,9	16,4
2000	- 26 727,9	51,0	82 277,7	13,8	10,4	27,1	20,4
2001	- 10 064,9	75,7	72 733,3	22,0	16,1	29,0	21,3
2002	- 15 494,7	69,9	87 612,9	19,9	15,6	28,4	22,3
2003	- 22 086,9	68,1	116 592,5	19,7	15,5	29,0	22,7
2004	- 34 372,6	64,8	160 706,9	21,1	16,2	32,5	25,0
2005	- 43 297,7	62,9	190 250,6	20,4	15,3	32,4	24,3
2006	- 54 041,5	61,3	225 110,9	21,4	16,2	34,9	26,5
2007	- 62 791,0	63,1	277 334,5	-	16,5	-	26,2
2008	- 69 936,4	65,4	333 990,8	-	17,9	-	27,4
2009	- 38 784,9	72,5	243 071,1	-	16,6	-	23,0

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.434

Πίνακας 8

14.7 Turizm işletmesi belgeli konaklama tesisleri ve bu tesislerdeki oda ve yatak sayısı
Number of tourism operation licenced accommodation establishments and their rooms and beds

Yıl	Tesis	Değişim oranı	Oda	Değişim oranı	Yatak	Değişim oranı
Year	Establishment	Rate of change (%)	Room	Rate of change (%)	Bed	Rate of change (%)
1976	439	-	24 983	-	47 307	-
1977	446	1,59	26 496	6,05	50 379	6,49
1978	473	6,05	27 233	2,78	52 385	3,98
1979	494	4,43	28 013	2,86	53 956	2,99
1980	511	3,44	28 992	3,49	56 044	3,86
1981	529	3,52	30 050	3,64	58 242	3,92
1982	569	7,56	32 011	6,52	62 372	7,09
1983	611	7,38	33 694	5,25	65 934	5,71
1984	642	5,07	34 666	2,88	68 266	3,54
1985	689	7,32	41 351	19,28	85 995	25,97
1986	731	6,10	44 342	7,23	92 129	7,13
1987	834	14,09	51 040	15,10	106 214	15,28
1988	957	14,75	58 914	15,43	122 306	15,15
1989	1 102	15,15	70 603	19,84	146 086	19,44
1990	1 260	14,34	83 953	18,91	173 227	18,58
1991	1 404	11,43	97 260	15,85	200 678	15,85
1992	1 498	6,70	105 476	9,48	219 940	9,60
1993	1 581	5,54	113 995	7,06	235 238	6,96
1994	1 729	9,36	128 065	12,34	265 136	12,71
1995	1 793	3,70	135 436	5,76	280 463	5,78
1996	1 866	4,07	145 493	7,43	301 524	7,51
1997	1 933	3,59	151 055	3,82	313 298	3,90
1998	1 954	1,09	151 397	0,23	314 215	0,29
1999	1 907	-2,40	153 749	1,60	319 313	1,60
2000	1 824	-4,35	156 367	1,70	325 168	1,83
2001	1 998	9,54	177 371	13,43	368 814	13,42
2002	2 124	6,31	190 327	7,30	396 148	7,41
2003	2 240	5,46	202 339	6,31	420 697	6,20
2004	2 357	5,22	217 664	7,57	454 290	7,99
2005	2 412	2,33	231 123	6,18	483 330	6,39
2006	2 475	2,61	241 702	4,58	508 632	5,23
2007	2 514	1,58	251 987	4,26	532 262	4,65
2008	2 566	2,07	268 633	6,61	567 470	6,61
2009	2 625	2,30	289 383	7,72	608 765	7,28

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Source: Ministry of Culture and Tourism

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.399

Πίνακας 9

1.1 Nüfus, yıllık nüfus artış hızı, il, ilçe, belde belediyesi, köy sayısı ve nüfus yoğunluğu

Population, annual growth rate of population, number of provinces, districts, towns, villages and population density

Sayım yılı Census year	Nüfus Population	Yıllık nüfus artış hızı Annual growth rate of population (%)	İl sayısı Number of provinces	İlçe sayısı Number of districts	Belde belediyesi ve köy sayısı Number of towns and villages	Nüfus yoğunluğu Population density (1) (2)
1927	13 648 270	-	63	328	40 600	18
1935	16 158 018	21,10	57	356	34 876	21
1940	17 820 950	(3)17,03	63	370	34 024	23
1945	18 790 174	10,59	63	396	34 063	24
1950	20 947 188	21,73	63	422	34 252	27
1955	24 064 763	27,75	66	493	34 787	31
1960	27 754 820	28,53	67	570	35 441	36
1965	31 391 421	24,62	67	571	35 638	41
1970	35 605 176	25,19	67	572	35 995	46
1975	40 347 719	25,00	67	572	36 115	52
1980	44 736 957	20,65	67	572	36 155	58
1985	50 664 458	24,88	67	580	36 031	65
1990	56 473 035	21,71	73	829	36 233	73
2000	67 803 927	18,28	81	850	37 366	88

(1) Türkiye'nin yüzölçümü 769 604 km²'dir,

(2) Yüzölçümüne doğal göller ve baraj gölleri dahil değildir,

Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen 1/1 000 000 ölçekli harita baz alınarak hesaplanmıştır,

(3) Hatay ilinin nüfusu toplama dahil edilerek hesaplanmıştır,

(1) Surface area of Turkey is 769 604 km²,

(2) Lakes and dams are excluded from the surface area,

It was calculated according to 1/1 000 000 scaled map provided from General Command of Mapping,

(3) It was calculated by including the population of Hatay province to total population,

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, s.8

Πίνακας 10

8.1 İlgücü durumuna göre kurumsal olmayan nüfus [Toplam]
Non-institutional population by labour force status [Total]

Yıl ve cinsiyet Year and sex	Toplam nüfus Total population	15-yaş Age 15-	15+yaş Age 15+	15+ yaş oranı Rate of age 15+	İlgücü Labour force	İlgüclüne dahil olmayan Not in labour force	İlgüclüne katılım oranı Labour force participation rate	İstihdam edilen Employed	İşsiz Unemp- loyment	İşsizlik oranı Unemployment rate	İstihdam oranı Employment rate
	(Bin-Thousand)			(%)	(Bin-Thousand)		(%)	(Bin-Thousand)		(%)	(%)
Toplam - Total											
1988	53 284	19 538	33 746	63,3	19 391	14 355	57,5	17 755	1 638	8,4	52,6
1989	54 047	19 732	34 315	63,5	19 931	14 385	58,1	18 222	1 709	8,6	53,1
1990	55 294	19 694	35 601	64,4	20 150	15 451	56,6	18 539	1 612	8,0	52,1
1991	56 407	19 538	36 869	65,4	21 010	15 859	57,0	19 288	1 723	8,2	52,3
1992	57 521	19 537	37 984	66,0	21 264	16 720	56,0	19 459	1 805	8,5	51,2
1993	58 478	19 521	38 957	66,6	20 314	18 643	52,1	18 500	1 815	8,9	47,5
1994	59 455	19 417	40 038	67,3	21 877	18 162	54,6	20 006	1 871	8,6	50,0
1995	60 585	19 409	41 176	68,0	22 286	18 890	54,1	20 586	1 700	7,6	50,0
1996	61 724	19 482	42 243	68,4	22 697	19 546	53,7	21 194	1 503	6,6	50,2
1997	62 871	19 572	43 299	68,9	22 755	20 544	52,6	21 204	1 552	6,8	49,0
1998	64 008	19 713	44 295	69,2	23 385	20 911	52,8	21 779	1 607	6,9	49,2
1999	65 139	19 829	45 311	69,6	23 878	21 433	52,7	22 048	1 830	7,7	48,7
2000	66 187	19 976	46 211	69,8	23 078	23 133	49,9	21 581	1 497	6,5	46,7
2001	67 296	20 138	47 158	70,1	23 491	23 667	49,8	21 524	1 967	8,4	45,6
2002	68 393	20 352	48 041	70,2	23 818	24 223	49,6	21 354	2 464	10,3	44,4
2003	69 479	20 567	48 912	70,4	23 640	25 272	48,3	21 147	2 493	10,5	43,2
2004 ⁽¹⁾	66 379	18 835	47 544	71,6	22 016	25 527	46,3	19 632	2 385	10,8	41,3
2005 ⁽¹⁾	67 227	18 868	48 359	71,9	22 455	25 905	46,4	20 067	2 388	10,6	41,5
2006 ⁽¹⁾	68 066	18 892	49 174	72,2	22 751	26 423	46,3	20 423	2 328	10,2	41,5
2007 ⁽¹⁾	68 901	18 907	49 994	72,6	23 114	26 879	46,2	20 738	2 376	10,3	41,5
2008	69 724	18 952	50 772	72,8	23 805	26 967	46,9	21 194	2 611	11,0	41,7
2009	70 542	18 856	51 686	73,3	24 748	26 938	47,9	21 277	3 471	14,0	41,2
Erkek - Males											
1988	26 648	9 987	16 661	62,5	13 536	3 125	81,2	12 520	1 017	7,5	75,1
1989	27 092	10 130	16 962	62,6	13 664	3 299	80,6	12 548	1 116	8,2	74,0
1990	27 662	10 107	17 556	63,5	13 990	3 566	79,7	12 901	1 089	7,8	73,5
1991	28 274	9 998	18 277	64,6	14 665	3 612	80,2	13 395	1 271	8,7	73,3
1992	28 829	9 991	18 838	65,3	15 002	3 837	79,6	13 682	1 321	8,8	72,6
1993	29 256	9 972	19 284	65,9	15 046	4 239	78,0	13 723	1 323	8,8	71,2
1994	29 708	9 894	19 815	66,7	15 553	4 263	78,5	14 191	1 362	8,8	71,6
1995	30 269	9 881	20 388	67,4	15 858	4 530	77,8	14 628	1 230	7,8	71,7
1996	30 834	9 910	20 924	67,9	16 183	4 742	77,3	15 067	1 116	6,9	72,0
1997	31 407	9 950	21 457	68,3	16 464	4 994	76,7	15 400	1 065	6,5	71,8
1998	31 972	10 016	21 956	68,7	16 848	5 108	76,7	15 687	1 162	6,9	71,4
1999	32 533	10 071	22 462	69,0	17 025	5 437	75,8	15 713	1 312	7,7	70,0
2000	33 058	10 142	22 916	69,3	16 890	6 025	73,7	15 780	1 111	6,6	68,9
2001	33 609	10 220	23 389	69,6	17 040	6 349	72,9	15 555	1 485	8,7	66,5
2002	34 154	10 327	23 827	69,8	17 058	6 768	71,6	15 232	1 826	10,7	63,9
2003	34 692	10 432	24 260	69,9	17 086	7 174	70,4	15 256	1 830	10,7	62,9
2004 ⁽¹⁾	32 895	9 644	23 251	70,7	16 348	6 903	70,3	14 585	1 762	10,8	62,7
2005 ⁽¹⁾	33 328	9 655	23 673	71,0	16 704	6 969	70,6	14 959	1 746	10,5	63,2
2006 ⁽¹⁾	33 756	9 662	24 094	71,4	16 836	7 258	69,9	15 165	1 671	9,9	62,9
2007 ⁽¹⁾	34 178	9 665	24 513	71,7	17 098	7 415	69,8	15 382	1 716	10,0	62,7
2008	34 589	9 672	24 917	72,0	17 476	7 441	70,1	15 598	1 877	10,7	62,6
2009	35 000	9 631	25 369	72,5	17 898	7 471	70,5	15 406	2 491	13,9	60,7
Kadın - Females											
1988	26 636	9 550	17 085	64,1	5 855	11 230	34,3	5 235	621	10,6	30,6
1989	26 955	9 602	17 353	64,4	6 267	11 086	36,1	5 674	593	9,5	32,7
1990	27 632	9 587	18 045	65,3	6 160	11 885	34,1	5 637	524	8,5	31,2
1991	28 133	9 541	18 592	66,1	6 345	12 247	34,1	5 893	452	7,1	31,7
1992	28 692	9 547	19 145	66,7	6 262	12 884	32,7	5 778	484	7,7	30,2
1993	29 222	9 549	19 673	67,3	5 269	14 406	26,8	4 777	491	9,3	24,3
1994	29 747	9 524	20 223	68,0	6 324	13 899	31,3	5 815	509	8,0	28,8
1995	30 316	9 529	20 787	68,6	6 428	14 360	30,9	5 958	470	7,3	28,7
1996	30 891	9 572	21 319	69,0	6 514	14 805	30,6	6 127	387	5,9	28,7
1997	31 465	9 623	21 842	69,4	6 292	15 551	28,8	5 805	487	7,7	26,6
1998	32 036	9 697	22 339	69,7	6 537	15 803	29,3	6 092	445	6,8	27,3
1999	32 606	9 758	22 849	70,1	6 853	15 996	30,0	6 335	518	7,6	27,7
2000	33 129	9 834	23 295	70,3	6 188	17 108	26,6	5 801	387	6,3	24,9
2001	33 687	9 918	23 769	70,6	6 451	17 318	27,1	5 969	482	7,5	25,1
2002	34 239	10 025	24 214	70,7	6 760	17 455	27,9	6 122	638	9,4	25,3
2003	34 787	10 135	24 652	70,9	6 555	18 098	26,6	5 891	663	10,1	23,9
2004 ⁽¹⁾	33 483	9 190	24 293	72,6	5 669	18 624	23,3	5 047	622	11,0	20,8
2005 ⁽¹⁾	33 898	9 212	24 686	72,8	5 750	18 936	23,3	5 108	642	11,2	20,7
2006 ⁽¹⁾	34 309	9 229	25 080	73,1	5 916	19 165	23,6	5 258	658	11,1	21,0
2007 ⁽¹⁾	34 722	9 242	25 480	73,4	6 016	19 464	23,6	5 356	660	11,0	21,0
2008	35 134	9 279	25 855	73,6	6 329	19 526	24,5	5 595	734	11,6	21,6
2009	35 541	9 224	26 317	74,0	6 851	19 466	26,0	5 871	979	14,3	22,3

Kaynak: TÜİK, Haneshallı İlgücü Anketi Sonuçları.

(1) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.
Sonraki yıllara ilişkin veriler de yenilenen nüfus projeksiyonlarına göre ağırlandırılmaktadır.

Source: TurkStat, Household Labour Force Survey Results.

(1) Revised by the new population projections.
Data from 2008 are also been weighted by the renewed population projections.

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.133

Πίνακας 11

20.2 Ana iktisadi faaliyet kollarına göre Gayri Safi Milli Hasıla (devam)

Gross National Product by kind of economic activity (continued)

[Sabit fiyatlarla - At constant prices]

(Milyon TL-Million TL)

Yıl	GSMH		Tarım		Sanayi		Hizmetler	
Year	GNP		Agriculture		Industry		Services	
1961	72 286	2,0	25 301	- 4,9	12 398	11,7	34 587	4,2
1962	76 754	6,2	26 575	5,0	12 831	3,5	37 348	8,0
1963	84 188	9,7	29 139	9,6	14 370	12,0	40 679	8,9
1964	87 619	4,1	29 017	- 0,4	15 986	11,2	42 617	4,8
1965	90 368	3,1	27 884	- 3,9	17 501	9,5	44 984	5,6
1966	101 204	12,0	30 877	10,7	20 153	15,2	50 174	11,5
1967	105 461	4,2	30 901	0,1	21 797	8,2	52 763	5,2
1968	31 635 197	-	10 451 336	-	5 420 244	-	15 763 617	-
1969	33 002 579	4,3	10 309 629	- 1,4	6 071 704	12,0	16 621 247	5,4
1970	34 468 624	4,4	10 595 792	2,8	6 039 971	- 0,5	17 832 860	7,3
1971	36 897 377	7,0	11 134 245	5,1	6 576 655	8,9	19 186 477	7,6
1972	40 279 248	9,2	11 250 327	1,0	7 274 533	10,6	21 754 388	13,4
1973	42 255 004	4,9	10 343 382	- 8,1	8 148 177	12,0	23 763 445	9,2
1974	43 633 172	3,3	10 985 447	6,2	8 723 337	7,1	23 924 387	0,7
1975	46 275 414	6,1	11 315 684	3,0	9 514 813	9,1	25 444 917	6,4
1976	50 437 968	9,0	12 098 338	6,9	10 357 194	8,9	27 982 436	10,0
1977	51 944 339	3,0	11 838 641	- 2,1	11 040 984	6,6	29 064 715	3,9
1978	52 582 171	1,2	12 155 103	2,7	11 385 281	3,1	29 041 787	- 0,1
1979	52 324 176	- 0,5	12 135 879	- 0,2	10 818 217	- 5,0	29 370 080	1,1
1980	50 869 915	- 2,8	12 287 951	1,3	10 424 178	- 3,6	28 157 787	- 4,1
1981	53 316 849	4,8	12 066 633	- 1,8	11 453 641	9,9	29 796 576	5,8
1982	54 963 216	3,1	12 463 165	3,3	12 032 940	5,1	30 467 110	2,3
1983	57 279 000	4,2	12 359 289	- 0,8	12 837 433	6,7	32 082 278	5,3
1984	61 349 830	7,1	12 438 263	0,6	14 187 937	10,5	34 723 630	8,2
1985	63 989 099	4,3	12 396 028	- 0,3	15 116 141	6,5	36 476 930	5,0
1986	68 314 878	6,8	12 836 768	3,6	17 099 707	13,1	38 378 403	5,2
1987	75 019 388	9,8	12 882 700	0,4	18 679 589	9,2	43 457 099	13,2
1988	76 108 143	1,5	13 911 021	8,0	19 073 840	2,1	43 123 282	- 0,8
1989	77 347 305	1,6	12 845 404	- 7,7	20 007 946	4,9	44 493 955	3,2
1990	84 591 717	9,4	13 746 287	7,0	21 872 603	9,3	48 972 828	10,1
1991	84 887 074	0,3	13 662 907	- 0,6	22 504 221	2,9	48 719 946	- 0,5
1992	90 322 516	6,4	14 248 581	4,3	23 910 622	6,2	52 163 313	7,1
1993	97 676 586	8,1	14 129 023	- 0,8	25 897 718	8,3	57 649 845	10,5
1994	91 733 010	- 6,1	14 044 544	- 0,6	24 432 971	- 5,7	53 255 495	- 7,6
1995	99 028 241	8,0	14 230 305	1,3	27 475 756	12,5	57 322 180	7,6
1996	106 079 777	7,1	14 878 622	4,6	29 335 160	6,8	61 865 995	7,9
1997	114 874 198	8,3	14 549 630	- 2,2	32 336 972	10,2	67 987 596	9,9
1998	119 303 117	3,9	15 952 685	9,6	32 922 163	1,8	70 428 269	3,6
1999	112 043 830	- 6,1	15 064 386	- 5,6	31 247 893	- 5,1	65 731 551	- 6,7
2000	119 144 472	6,3	15 641 800	3,8	33 170 615	6,2	70 332 057	7,0
2001	107 783 063	- 9,5	14 710 538	- 6,0	30 721 579	- 7,4	62 350 947	- 11,3
2002	116 337 624	7,9	15 808 470	7,5	33 502 214	9,1	67 026 940	7,5
2003	123 164 990	5,9	15 422 217	- 2,4	36 100 528	7,8	71 642 245	6,9
2004	135 308 023	9,9	15 733 558	2,0	39 488 536	9,4	80 085 929	11,8
2005	145 650 603	7,6	16 625 493	5,7	42 107 627	6,6	86 917 483	8,5
2006	154 342 719	6,0	17 109 108	2,9	45 289 495	7,6	91 944 116	5,8

Kaynak: B88üm açıklamasına bakınız.

Not. 1923-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla, 1948-1967 dönemi 1968 fiyatlarıyla, 1968-2006 dönemi 1987 fiyatlarıyla ifade edilmiştir. İzafi banka hizmetleri sektörlerden düşülmüştür. 2005 ve 2006 yılı verileri YTL' dir.

Source: See introductory note to the present chapter.

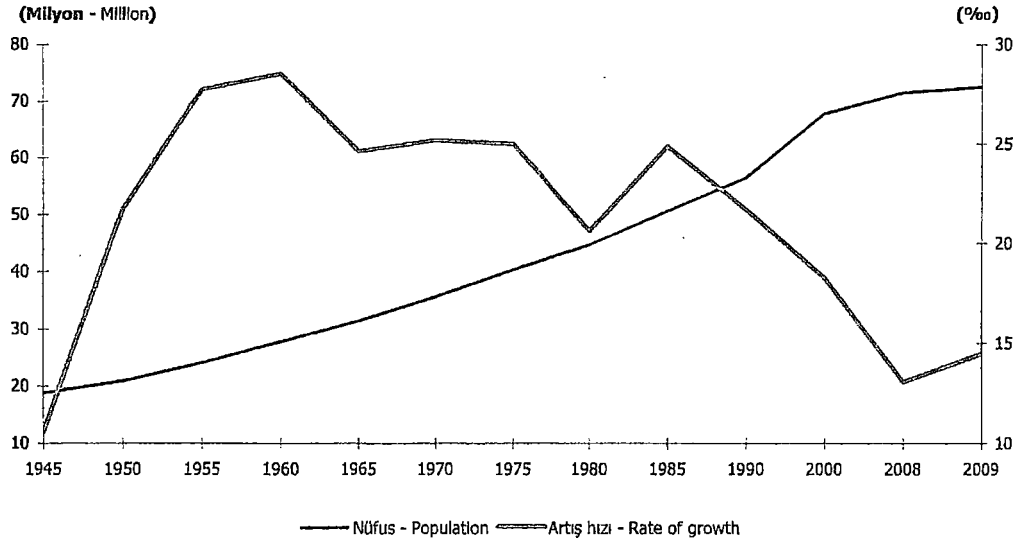
Note. 1923-1947 period is based 1948 prices, 1948-1967 period is based 1968 prices, 1968-2006 period is based 1987 prices. Imputed bank service charges are deducted from the sectors. Data of 2005 and 2006 years are given as TRY.

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.647

ΣΧΗΜΑΤΑ

Σχήμα 1

1.1 Sayım yıllarına göre nüfus ve yıllık nüfus artış hızı
Population and annual rate of growth by census year

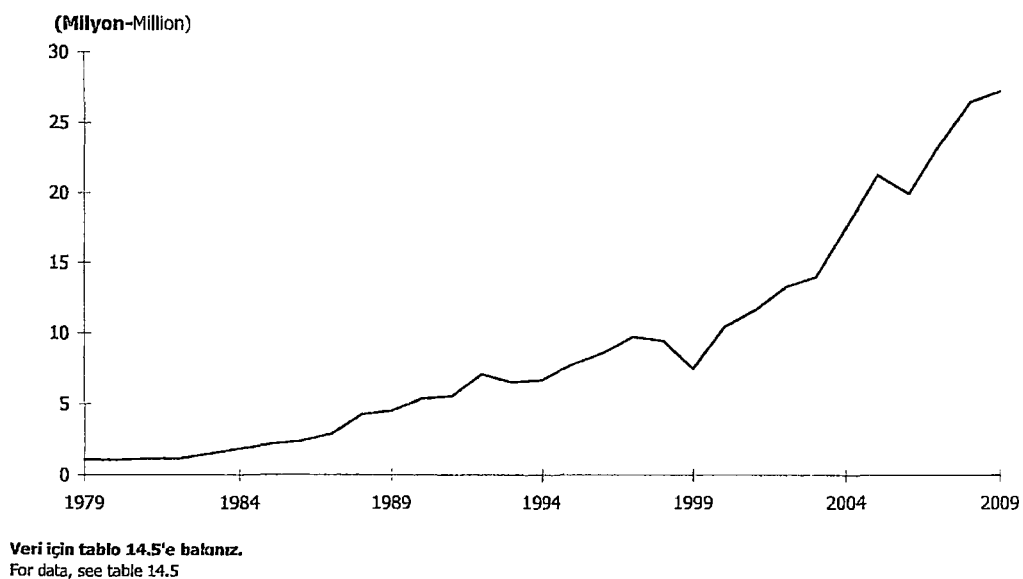


Veri için tablo 1.1 ve 1.2'ye bakınız.
For data, see table 1.1 and 1.2

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.5

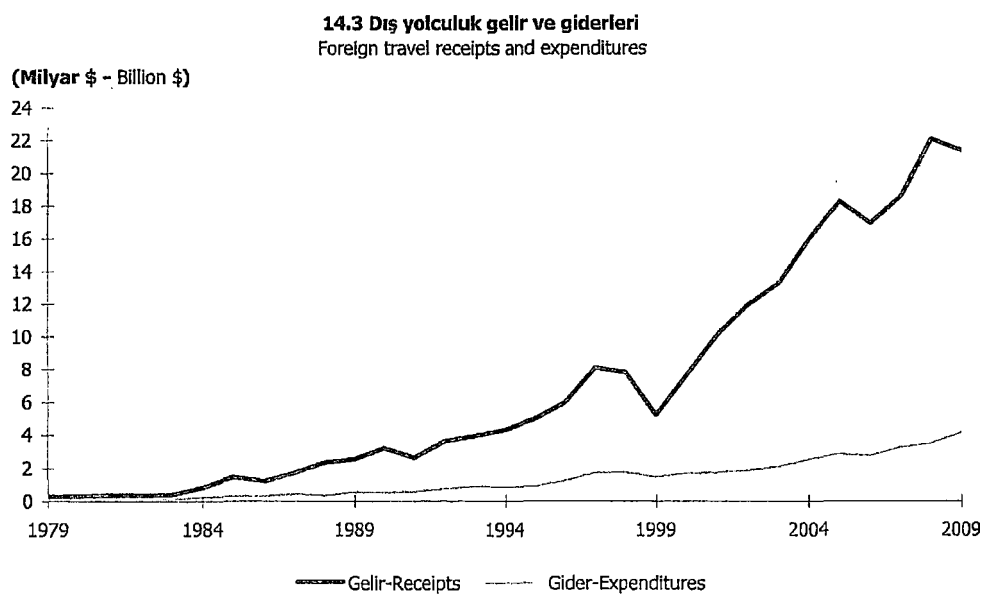
Σχήμα 2

14.2 Yurda gelen yabancıların sayısı
Number of foreigners arriving



Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.388

Σχήμα 3



Veri için tablo 14.6'ya bakınız.
For data, see table 14.6

Πηγή : Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «İstatistik Göstergeler 1923-2009 (Statistical Indicators)», Ankara, 2010, σ.389

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ελληνόγλωσση

Βιβλία

Αναγνωστοπούλου, Σ., «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Δαιδαλώδη Διαδρομή του Κεμαλισμού», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004

Bozarslan, H., «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας. Από την Επανάσταση των Νεότουρκων μέχρι Σήμερα», Σαββάλας, Αθήνα, 2008

Γιαλλουρίδης, Χ. & Λαγγίδης, Α., «Μετακεμαλισμός», Σιδέρης, Αθήνα, 2010

Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, «Η Τουρκική Πολιτική στην Κύπρο και οι Προσπάθειες για λύση του Κυπριακού», Λευκωσία, 1993

Ευρυβιάδης, Μ., et.al, «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκική Εξωτερική Πολιτική"», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Ευρυβιάδης, Μ., et.al, «Φάκελος Σημειώσεων για το Μάθημα "Τουρκία Κοινωνική Συγκρότηση και Πολιτικό Σύστημα"», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Hotham, D., «Οι Τούρκοι», Φλώρος, Αθήνα, 1986

Ινσέλ, Α., & Μπαϊράμογλου, Α., «Ο Τουρκικός Στρατός. Ένα Πολιτικό Κόμμα, μια Κοινωνική Τάξη», Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007

Ιωαννίδης, Χ., «Νέο-Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός 1955-1995. Ιδεολογία και Πολιτική του Τουρκικού Επεκτατισμού», Καρατζάς/ Τροχαλία, Αθήνα, 1995

Καραμπελιάς, Γ., et.al, «Θέματα Τουρκίας», Γόρδιος, Αθήνα, 1999

Καραμπελιάς, Γ., «Τουρκία : Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004

Καραφωτάκης, Ε, «Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας», Κέντρο Πολιτικής Έρευνας και Επικοινωνίας, Αθήνα, 2000

- Κεϊντέρ, Τ, «*Τουρκία : Δικτατορία και Δημοκρατία*», Στοχαστής, Αθήνα, 1983
- Kinzer, S., «*Τουρκία Ανάμεσα σε Δύο Κόσμους*», Επτάλοφος, Αθήνα, 2002
- Κοτσαριάν, Ζ., et.al, «*Η Πολυεθνική Τουρκία*», Γόρδιος, Αθήνα, 1993
- Κουσκουβέλης, Η, «*Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*», Ποιότητα, Αθήνα, 2004
- Landau, J, «*Παντουρκισμός. Το Δόγμα του Τουρκικού Επεκτατισμού*», Θέτιλη, Αθήνα, 1985
- Lewis, B., «*Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας. Τα Στάδια της Ανάδυσης*», Τόμος Ι, Παπαζήση, Αθήνα, 2001
- Λυγερός, Σ, «*Σταυροφόροι χωρίς Σταυρό. Ισλαμική τρομοκρατία, ΗΠΑ & Νεοθωμανισμός*», Λιβάνη, Αθήνα, 2010
- Μάζης, Ι, «*Η Γεωπολιτική της Ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία*», Λιβάνη, Αθήνα, 2008
- Μαραγκός, Ν, «*Τουρκία : Ο Αδίσταχτος Προβοκάτορας των Βαλκανίων*», Εκδ. του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 1993
- Mearsheimer, J, «*Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*», Ποιότητα, Αθήνα, 2007
- Μηνάγιας, Χ, «*Η Γεωπολιτική Στρατηγική και η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας*», Τουρίκη, Αθήνα, 2010
- Μούρτος, Γ., «*Τουρκία το Ένστολο Κράτος. Στρατός και Κράτος από τους Οθωμανούς έως Σήμερα*» Επικοινωνίες Α.Ε., Αθήνα, 2002
- Μυλωνάς, Π. Α, «*Αυτή είναι η Τουρκία*», Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1992
- Νότης, Β., «*Εκβιομηχάνιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Τουρκία*», Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986
- Νταβούτογλου, Α., «*Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*», Ποιότητα, Αθήνα, 2010
- Ντόκος, Θ, & Πρωτονοτάριος, Ν, «*Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας. Πρόκληση για την Ελληνική Ασφάλεια*», Τουρίκη, Αθήνα, 1996
- Παπασωτηρίου, Χ., «*Αμερικανικό Πολιτικό Σύστημα και Εξωτερική Πολιτική : 1945-2002*», Ποιότητα, Αθήνα, 2003

Robins, P., «Στρατός και Διπλωματία. Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική από την Έναρξη του Ψυχρού Πολέμου», Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα, 2004

Ροζάκης, Χ, et.al, «Το Αιγαίο και η Ελληνοτουρκική κρίση», Μετόπη ΕΠΕ, Αθήνα, 1979

Σαρρής, Ν., «Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)», Γόρδιος, Αθήνα, 1992

Shankland, D., «Ισλάμ και Κοινωνία στην Τουρκία», Κριτική, Αθήνα, 2003

Σολταρίδης, Σ, «Από την Κρίση του Μαρτίου 1987... στο Νταβός 1988», Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Κομοτηνή, 1988

Weber, F, «Ο Επιτήδειος Ουδέτερος», Θέτιλη, Αθήνα, 1983

Zurcher, E., «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004

Περιοδικά

Αφιέρωμα Τουρκία, «Ο "Άγνωστος" Γείτονας», Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 1999

Γώγος, Κ., «Τουρκία και Κεντρική Ασία. Γεωγραφία και Γεωστρατηγική της Τουρκίας», Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, περιοδικό Γεωστρατηγική, τεύχος 7, Ιανουάριος- Απρίλιος 2005

Γώγος, Κ., «Η Σύγχρονη Ισλαμική Διανόηση και η Άνοδος του Πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία», Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, περιοδικό Γεωστρατηγική, τεύχος 9, Μάιος – Αύγουστος 2006

Ευρυβιάδης, Μ., «Η Διαχρονική Συνέχεια της Αμερικανικής Μακροστρατηγικής», Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, περιοδικό Γεωστρατηγική, τεύχη 15-16, Σεπτέμβριος 2008 – Απρίλιος 2009

Ευρυβιάδης, Μ., «Οι "Νεοσυντηρητικοί" των ΗΠΑ και Ο Πόλεμος στο Ιράκ», Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, περιοδικό Γεωστρατηγική, τεύχος 4, 2004

Ηλιόπουλος, Η., «Η Τουρκία ως πρότυπο των Μουσουλμανικών Δημοκρατιών της Πρώην ΕΣΣΔ. Ιστορία, Πολιτική Χρήση και Πραγματική Διάσταση ενός Διαδεδομένου Μύθου», Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, περιοδικό Γεωστρατηγική, τεύχος 7, Ιανουάριος-Απρίλιος 2005

Φάκελος Τουρκία, «Ο Μύθος της Αυτοκρατορίας», Ελεύθερος Τύπος, Νοέμβριος 1999

2. Ξενόγλωσση

Βιβλία

Ahmad, F., «*The Making of Modern Turkey*», Routledge Taylor & Francis Group, London, 1993

Aydin, Z., «*The Political Economy of Turkey*», Pluto Press, London, 2005

Bozdoğan, S., et.al., «*Modernism and Nation Building. Turkish Architectural Culture in the Early Republic*», University of Washington Press, Seattle and London, 2001

Davutoğlu, A., «*Stratejik Derinlik. Türkiye' nin Uluslararası Konumu*», Kure Yayinlari, Instambul, 2004

EIU (The Economist Intelligence Unit), «*Country Profile Turkey 1995-96*», United Kingdom, 1995

EIU (The Economist Intelligence Unit), «*Country Report, 1st Quarter 1997, Turkey*», United Kingdom, 1997

Fuller, G., «*The New Turkish Republic. Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*», United States Institute of Peace Press, Washington D.C, 2008

Karasipahi, S., «*Muslims in Modern Turkey. Kemalism, Modernism and the Revolt of the Islamic Intellectuals*», I.B. Tauris, London, 2009

Mango, A., «*The Turks Today*», John Murray, London, 2004

Martin, L., et.al., «*The Future of Turkish Foreign Policy*», BCSIA Studies in International Security, Cambridge, 2004

Nonneman, G., et.al., «*Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe*», Routledge Taylor & Francis Group, Abingdon 2005

OECD Economic Surveys 1995-1996, «*Turkey*», France, 1996

Rabasa, A., & Larrabee, S., «*The Rise of Political Islam in Turkey*», RAND- National Defence Research Institute, 2008

Sadik, G., «*American Image in Turkey. U.S. Foreign Policy Dimensions*», Lexington Books, United Kingdom, 2009

Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute), «*İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923-2009*», Ankara 2010

VanderLippe, J., «*The Politics of Turkish Democracy. Ismet İnönü and the Formation of the Multi- Party System, 1938-1950*», State University of New York Press, 2005

Zurcher, E., «*Turkey. A Modern History*», I.B. Tauris, London, 2004

Άλλες Πηγές

Αμδίτη, Α.& Ουζούνoglou, Ν., «*Εκτίμηση της Υποδομής και Δραστηριοτήτων Υψηλής Τεχνολογίας της Τουρκικής Πολεμικής Βιομηχανίας*», EKOME (Πρόσβαση 3/3/2011, <http://www.ekome.gr>)

Aydin, M., «*Securitization of History and Geography : Understanding of Security in Turkey*», Southeast European and Black Sea Studies, vol.3, N.2, May 2003 (Πρόσβαση 8/6/2011, <http://www.tandfonline.com/loi/fbss20>)

Danforth, N., «*Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy : From Atatürk to the AKP*» Turkish Policy Quarterly, vol.7, N.3 (Πρόσβαση 10/6/2011, http://www.turkishpolicy.com/images/stories/2008-03-tpq/nicholas_danforth.pdf)

Blutowski, C., «*Turkey, the Truman Doctrine, and the Cold War*», Cambridge Review of International Affairs, Vol.4, N.1, 1990 (Πρόσβαση 9/3/2001, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09557579008400040>)

Ευρυβιάδης, Μ., «*Το Πλέγμα των Σχέσεων Τουρκίας- Ισραήλ- ΗΠΑ*», Άρδην τ.38-39 (Πρόσβαση 11/6/2011, <http://www.ardin.gr/node/2821>)

Ευρυβιάδης, Μ., «*Τουρκία : Πολιτική Οικονομία*», Άρδην τ.30 (Πρόσβαση 9/5/2011, <http://www.ardin.gr/node/1112>)

Ευρυβιάδης, Μ., «*Η Συμμαχία Τουρκίας –Ισραήλ*», Άρδην τ.8, (Πρόσβαση 11/6/2011, <http://www.ardin.gr/node/2157>)

Ευρυβιάδης, Μ., «*Ο Ηγεμονικός Άξονας Τουρκίας-Ισραήλ*», EKOME, (Πρόσβαση 3/3/2011, <http://www.ekome.gr/>)

Εφημερίδα Sabah, «*Nükleer Silah İstemiyoruz*» (Δήλωση Ερντογάν),
13/1/2010, Πρόσβαση 12/9/2011
http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2010/01/13/nukleer_silah_istemiyoruz

Fuller, G., «*Turkey's Strategic Model: Myths and Realities*», The Washington Quarterly, Vol. 27, N.3, Summer 2004 (Πρόσβαση 30/6/2011, http://www.twq.com/04summer/docs/04summer_fuller.pdf)

Grigoriadis, I., «*Political Participation of Turkey's Kurds and Alevis : A Challenge for Turkey's Democratic Consolidation*», Southeast European and Black Sea Studies, vol.6, N.4, December 2006 (Πρόσβαση 8/6/2011, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850601016291>)

Heper, M., «*Turkey : Yesterday, Today and Tomorrow*», Southeast European and Black Sea Studies, vol. 1, N.3, September 2001, (Πρόσβαση 8/6/2011, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454650>)

Hunter, S., «*Turkey, Central Asia, and the Caucasus : Ten Years After Independence*», Southeast European and Black Sea Studies, vol. 1, N.2, May 2001 (Πρόσβαση 8/6/2011, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454634>)

Inbar, E., «*Regional Implications of the Israeli- Turkish Strategic Partnership*», Middle East Review of International Affairs, Vol.5, N.2, June 2001 (Πρόσβαση 30/3/2011, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue2/jv5n2a5.html>)

IISS, Strategic Comments, «*Politics and the Turkish Military*», Vol.3, N.5, June 1997, (Πρόσβαση 12/6/2011, <http://www.iiss.org/publications/strategic-comments/past-issues/volume-3---1997/volume-3---issue-5/politics-and-the-turkish-military/>)

IISS, Strategic Comments, «*Turkey and the Kurds. The Political Divide*», Vol.3, N. 3, April 1997, (Πρόσβαση 12/6/2011, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1356788970331>)

McCarthy, J., «*Foundations of the Turkish Republic : Social and Economic Change*», Middle Eastern Studies, Vol. 19, N. 2, 1983 (Πρόσβαση 5/6/2011, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00263208308700540>)

Μηνάγιας, Χ., «*Η Πρόσφατη Τουρκο-Ισραηλινή Κρίση Αποκαλύπτει τις Νέες Διαστάσεις της Περιφερειακής Στρατηγικής της Τουρκίας*», Geostrategy (Πρόσβαση 1/4/2011,

<http://www.geostrategy.gr/pdf/20100604%20TUR%20ISR%20Israeli%20Turkish%20Crisis%20&%20Turkish%20Regional%20Strategy.pdf>

Μηνάγιας, Χ., «Οι Νέες Πολιτικο-Στρατιωτικές Ισορροπίες στην Τουρκία και οι Επιπτώσεις τους στην Εξωτερική της Πολιτική», *Geostrategy* (Πρόσβαση 1/4/2011,

<http://www.geostrategy.gr/pdf/20100906%20TUR%20new%20politico-military%20developments.pdf>)

MEIC- Middle East Information Center, «*The Long-Term Turkish Policy on Cyprus*», Συνέντευξη Τουργκούτ Οζάλ στην εφημερίδα *International Herald Tribune* στις 2/6/1986 (Πρόσβαση 3/9/2011, <http://www.middleeastinfo.org/forum/index.php?showtopic=7947>)

Migdalovitz, C., et.al, «*Turkey : Update on Crisis of Identity and Power*», CRS Report for Congress, Congressional Research Service, September 2008 (Πρόσβαση 30/6/2011, <http://www.fas.org/sqp/crs/mideast/RL34646.pdf>)

Onis, Z., «*Crises and Transformations in Turkish Political Economy*», *Turkish Policy Quarterly*, vol.9, N.3, (Πρόσβαση 9/3/2011, <http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/45-61.pdf>)

Oran, B., «*Kemalism, Islamism and Globalization : A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey*», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 1, N.3 (Πρόσβαση 8/6/2011, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850108454651>)

Orekli, N., «*Turkey's Energy Strategy in a New Era : Time to Re- Look South*», (Πρόσβαση 14/6/2011, <http://www.setav.org/ups/dosya/19325.pdf>)

Rouleau, E., «*Turkey's Dream of Democracy*» *Foreign Affairs* 79, N. 6, November- December 2000 (Πρόσβαση 3/9/2011, http://vnweb.hwwilsonweb.com/hww/results/results_single_fulltext.html;hwwilsonid=LHXYQ11ALX5JZQA3DIKSFF4ADUNGIIV0)

Τσακίρης, Θ., «*Η Γεωστρατηγική Σύγκρουση Ρωσίας- Τουρκίας στην Υπερκαυκασία και τον Ρωσικό Καύκασο. Η Τουρκική Διπλωματία των Πετρελαίων και η Γεωπολιτική Δυναμική Ρήξεως υπό το Πρίσμα του Ενεργειακού Ανταγωνισμού*», *EKOME* (Πρόσβαση 3/3/2011, <http://www.ekome.gr/>)

Τσακίρης, Θ., «*Επαναχαράσσοντας τον Χάρτη : Η Γεωπολιτική των Κασπιανών Πετρελαίων και η Ρωσο-Τουρκική Αντιπαράθεση στη Μείζονα Μέση Ανατολή*» *EKOME* (Πρόσβαση 3/3/2011, <http://www.ekome.gr/>)



ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

4 ΦΕΒ. 2015

